« ՀԱՅ ԳՐԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ »
ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ 14

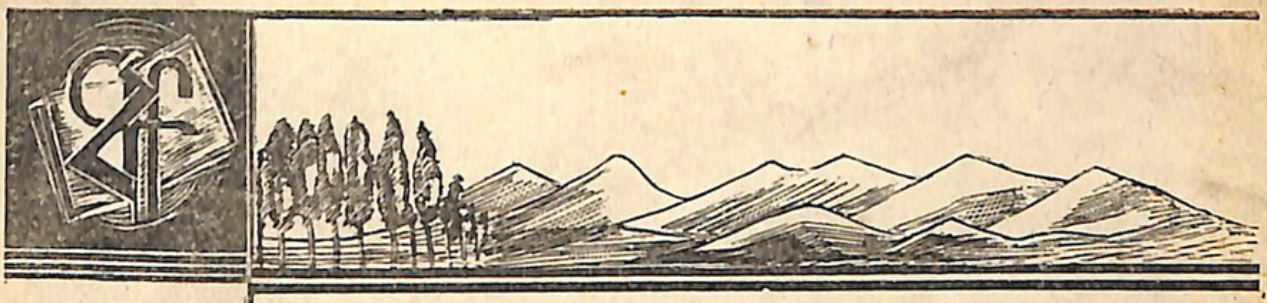

ԵՐ. ՍՐՄԱՔԷՇԽԱՆԼԵԱՆ

(Երուխան)

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷ

ՓԱՐԻԶ

1942

891.99 28666.
U-91 Upštuft-z pumiylimiu, lip
Pumpiupiuuhtiulip dnpnuhpmu-
lywiu hjuuhtu. 10 n.

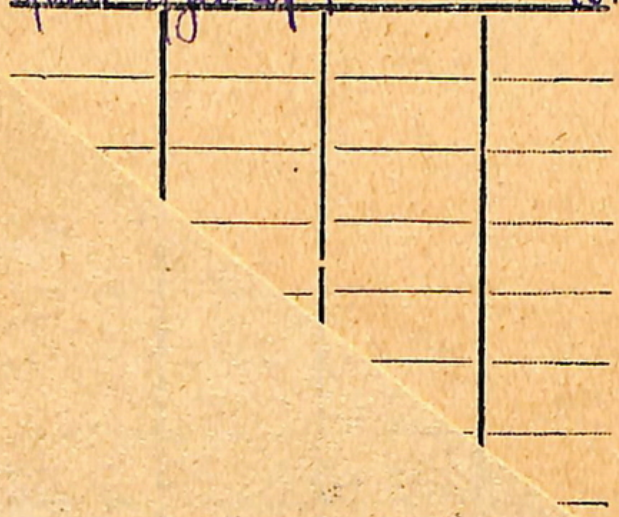

Ե/00

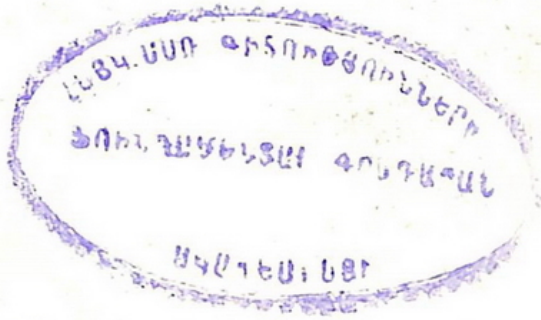

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՏԱՄԼԱՄԵԱՆ ԸՆՏԱՆԻՔԻ 1915Ի ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒՆ

Խմբանկարը կը ներկայացնէ Դաղարոս Տամլամեանը եւ իր նահատակուած զաւակները:

Դաղար Աղան ճանչուած էր իր ծննդավայրին՝ Կեսարիոյ մէջ իբրեւ պատուաւոր վաճառական եւ իբրեւ արդարասէր եւ խոհեմ անձնաւորութիւն: Աղգային բեղուն գործունէութիւն մը ունեցած է 1880էն 1910:

Ան Աղքատախնամի հիմնարկութեան եւ Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ նորոգութեան յանձնաժողովներուն անդամ է եղած, ինչպէս նաեւ երկար տարի թաղական խորհուրդներու անդամակցած եւ տեղապետած է:

Ինքը կը վայելէր թեմին Առաջնորդ Պալեան Տրդատ Սրբազանի մեծ վստահութիւնը եւ մասնակցած է Աղգային եւ Ջինուորական տուրքերու յանձնաժողովներուն, որ խիստ անկողմնակալութիւն կը պահանջէր:

Դաղար Տամլամեան ուսումնական մը չէր, սակայն ուսման կարեւորութիւնը չափազանց գնահատելով, տեղւոյն վարժարանաց կրթական յառաջդիմութեան ամէնէն աւելի աշխատողներէն մէկը եղած է. երկիցս կազմուած Միացեալ Վարժարանաց Հոգաբարձութեանց անդամ, մօտ տասնեւհինգ տարիներ հոգաբարձու Կիւմշեան վարժարանի, որ Կեսարիոյ ազգաժողով թաղերու կեդրոնը՝ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ կից՝ միշտ 600է աւելի աշակերտ ունեցած է. սոյն կրթական հաստատութենէն շրջանաւարտ բազմաթիւ երիտասարդներ զանազան ասպարէզներու մէջ պատուաւոր դիրքերու հասած են:

Դաղար Տամլամեանը իր ուղղադատ եւ հաշտարար ձիրքերով. իբր իրաւարար, բազմաթիւ ընտանեկան եւ առեւտրական անհամաձայնութիւններ է կարգադրած, նոյն իսկ իր շուկայի այլազգի առեւտրականներու շրջանակին մէջ:

Յիշեալին նահատակուած զաւակներն ալ հետեւելով իրենց հօր օրինակին, ազգային օգտակար բազմաթիւ գործունէութիւններ ունեցած են Կեսարիոյ, Սեբաստիոյ եւ Սամսոնի մէջ, ուր որ գտնուած են անոնք:

Այս հատորին հրատարակման ամբողջական ծախքը ստանձնած է յիշեալին որդին Բարեդ, ձօնելով զայն նահատակուած հօր, եղբայրներուն եւ քրոջ յիշատակին:

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷՋ

imp. A. DER AGOPIAN
17, Rue Damesme - Paris

ԸՆԹԵՐՑԱՍՐԱՀ
ԴՈՒԲԼԵՏ

« ՀԱՅ ԳՐԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ »
ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ 14

891.99
Ա-91

ԵՐ. ՍՐՄԱՔԷՇԽԱՆԼԵԱՆ

(երեւխան)

ՍՏՈՒԳՎԱԾ Է 1961 Թ.

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻ

28666
Ա II 85467

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԱԿԱԴԵՄԻԱ

Printed in France

ՓԱՐԻԶ

1942

ՀԱՅԿ. ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՄԱՏԵՆԱՏՈՒՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

	Երուանդ Սրմաֆէշխանլեան	7
1.—	Պզտիկ Սեփիճ պատմուքիւնը	15
2.—	Պապուկը	30
3.—	Մարկոս Աղբօր սէրը	37
4.—	Հիւծախտաւորը	53
5.—	Պատանեկան սէր	70
6.—	Լուացարարուհին	82
7.—	Գողը	90
8.—	Յուսահատի մը նկարագիրը	99
9.—	Համրիճ վրէժը	110
10.—	Յաջողութեան գաղտնիքը	119
11.—	Փաւութիւնը	128
12.—	Մեռելներուն ջրկիրը	147
13.—	Սայլապրդը	156
14.—	Սերիճա	162
15.—	Կուզը	179
16.—	Մրցում	187
17.—	Վրէժը	203
18.—	Գերագոյն ներում	218
19.—	Ձուկին փոխարէն	235
20.—	Քարիտէզճին	250

ԵՐՈՒԱՆԴ ՍՐՄԱՔԷՇԽԱՆԼԵԱՆ

(Երեւխաճ)

ԵՐՈՒԱՆԴ ՍՐՄԱՔԷՇԽԱՆԼԵԱՆ
(ԵՐՈՒԽԱՆ)

Երուանդ Սրմաքէշխանլեան, զրական ծածկանունով Երուխան, ծնած է Պոլսոյ Խասգիւղ թաղին մէջ 1870 Յուլիսին:

Աւանդական վարպետ տուտուէն յետոյ, ծնողքը զինքը դրած են Խասգիւղի Ներսէսեան վարժարանը, մութ ու քայքայուն չէնք մը, որուն մէջ դետնայարկ սենեակ մը կը ծառայէր իբրեւ դասարան, եւ որուն մէջ կ'անցընէ ան երկու տարի, իրեն տարեկից խումբ մը մանուկներու հետ:

Պարոն Սերգիս կը կոչուէր իր առաջին ուսուցիչը, որմէ սորված է ան այբուբենը, դլխուն ու թիկունքին վրայ կրած ըլլալով փայտի հարուածները: Քանի մը տարիէն կը բարձրանայ նախակրթարանի բաժինը, որուն վարիչն էր կովկասահայ մանկավարժ Կոստանդին Սպանդարեան: (Հոս միջանկեալ ըսենք, որ այս տիպարը յետոյ, 1904ին վէպի մը նիւթ ըրած է Երուխան, Ամիրայիին աղջիկը խորագրով):

Պատանի Երուանդ դպրոցական կեանքին մէջ ծոյլ աշակերտ մը ճանչցուած է: Մասնաւոր առելութիւն

մը ունէր Թուաբանութեան դասին համար, եւ ատելութիւն նաեւ՝ այդ առարկան դասաւանդողներուն հանդէպ:

Ներսէսեան վարժարանին մէջ իր ուսուցիչներն եղած են նաեւ Յովնան Փափազեան, Մկրտիչ Վարժապետեան, Ներսէս Պատրիարքին եղբայրը եւ Տիգրան Մանավեան. առաջին երկուքը Թուաբանութիւն եւ վերջինն ալ զրաբար եւ աշխարհաբար կը սորվեցնէին:

1886ին հայրը զինքը բժշկական վարժարանը դնել կ'ուզէ, ազատական ասպարէզ մը ընդգրկելու համար: Թէեւ քննութեան մէջ կը յաջողի, բայց ընտանիքի բարեկամ մը, Գրիգոր Մարգարեան, կը համոզէ հայրը, որ իր զաւակը վոխանակ բժշկական վարժարանը դնելու, կեդրոնական վարժարանը դնէ, որուն բացումը կը կատարուէր այդ թուականին: Եւ իրաւ, Երուանդ Սըրմաքէշխանլեան կեդրոնական վարժարանը կը մտնէ, որուն տնօրէնն էր Մինաս Զերազ: Հայերէն շարադրութեան ուսուցիչը նոյնինքն Զերազն էր: Այս ճիւղին մէջն ալ պատանի Երուանդ անկարող էր, իր նախադասութիւնները խեղանդամ եւ անարիւն էին: Նիւթ մը ընդարձակել չէր կրնար. շարադրութիւններն ա՛յնքան համառօտ էին, որ Զերազ « հեռագիր » կ'անուանէր զանոնք:

Կեդրոնականի առաջին տարին բոլորելով կ'անցնի Բ. կարգը: Այդ տարին իբրեւ ուսուցիչ կ'ունենայ Յովհ. Շահնազարը, որ հիմնադիրն էր Հայրենիք պոլսահայ ծանօթ օրաթերթին: Տարեվերջի քննութիւններու միջոցին ծանրապէս կը հիւանդանայ: Տասնեւհինգ օրեայ բացակայութեանը միջոցին քննութիւնները լրմընցած էին: Լաւնալուն պէս վարժարան կը վազէ եւ

կը խնդրէ որ առանձին քննութիւն մը անցընէ: Բայց կը մերժուի: Ամէն միջամտութիւն անօգուտ կ'անցնի: Սրմաքէչխանլեան տխուր եւ յուսահատ, իբրեւ անընդունակ աշակերտ կը ստիպուի բաժնուիլ վարժարանէն:

Ծնողքը նկատելէս անկարող ըլլալով, ստիպուած էր բան մը ընել: Մինաս Չերազ իսկ խորհուրդ տուած էր արհեստի մը հետեւիլ: Իբրեւ մանրավաճառ Հեթում Սեթեանին խանութը կը մտնէ: Բայց հազիւ չաբաթ մը կ'աշխատի: Այնտեղէն ալ կը ճամբուի իբրեւ առեւտուրի կամ արհեստի անընդունակ մէկը:

Եւ սակայն կորովի եւ ղեմատղրութեան լաւագոյն ղգացումներով կը զինուի: Ինքնամփոփ խորհրդածութեամբ այն համոզման կը յանգի, որ իր կարողութեան մասին արձակուած վճիռներուն երկրորդն էր ճիշդը. այսինքն արհեստի եւ առեւտուրի մէջ անընդունակ էր ինքը: Ուրեմն կը մնար սորվիլ եւ ինքնաչխատութեան տալ ինքզինքը: Երկու տարիուկէս, դիչեր ցերեկ, անդադար, աշխատութեան կը նուիրուի: Կը կարդայ հին եւ նոր դրեթէ բոլոր կարեւոր հեղինակները: Կը ծանօթանայ յոյն դասականներէն մինչեւ նոր իրապաշտներուն: Կ'ուսումնասիրէ պատմութիւնը, քաղաքակրթութեան պատմութիւնը, իրենց բոլոր չրջաններով: Կարդալով, դրելով ու թարգմանելով, բաւական կը սորվի Ֆրանսերէնը:

Օր մը սակայն հայրը կտրուկ կերպով կը յայտարարէ.

— Զաւակս, եթէ հայ չըներես, քեզի այլեւս հայ չկայ ուտելու:

1889ին եւ 1890ին դրելու փորձեր ըրած էր արդէն: Ծաղիկին մէջ առաջին պատմուածք մը հրատարակած

էր, թէեւ չատ անյաջող։ Ճէրիտէի Շարգիէի մէջ քանի մը թատերական քրոնիկներ գրած էր, որոնք լաւ ընդունելութիւն գտած էին։ Երկչոտութիւն մը այդ թուականին կ'արգիլէր զինքը մօտենալու Պոլսոյ առաջնակարգ օրկաններուն, Մասիսին եւ Արեւելքին։ 1890ին կը մտնէ Արեւելքի խմբագրական կազմին մէջ, ուրկէ՝ ձերբակալուելու վախով, Պոլսէն խոյս տուած էր Լեւոն Բաչալեան։ Բայց կազմին մէջն էին տակաւին, Բիւզանդ Քէչեան, Տիգրան Արփիարեան եւ Արթաքի Սանտալճեան։ Արեւելքի թերթօններուն թարգմանութիւնը իրեն կը յանձնուի եւ հետզհետէ կը վարժուի խմբագրական աշխատանքներուն։ Այդ թերթին մէջն է, որ Պապուկը խորագրով առաջին պատմուածքը կը տորադրէ, որ Արփիար Արփիարեանի, Հրանդ Ասատուրի, Գ. Զօհրապի եւ Տ. Կամսարականի գնահատութեան կ'արժանանայ։

1893ին Գ. Զօհրապի խմբագրապետութեամբ Մասիսը լոյս կը տեսնէ Արեւելքի տպարանին մէջ։ Մասիսի եւ Արեւելքի մէջն է, որ ժողովրդական կեանքէ քաղուած պատմուածքներ կը տորադրէ, որոնք մեծ ընդունելութիւն կը գտնեն։ Արեւելքը կը դառնայ դրծնական, արդիւնաւոր դպրոց մը, ուր իր առաջնորդները կ'ըլլան Տիգրան Արփիարեան եւ Բիւզանդ Քէչեան։ 1896ին, չատերուն պէս ինքզինքը կը գտնէ Վառնա, ուրկէ թղթակցութիւններ ու նորավէպեր կը դրէ Բիւզանդիոնի, նախապէս բուն անունով եւ յետոյ « Ե. Գաղթական » ծածկանունով։ Երբ այս տորագրութիւնն ալ կասկածելի կը դառնայ, Աչուղ տորագրութեամբ կ'երեւին իր գրութիւնները։

Վառնայի մէջ կը հրատարակէ Շարժում անունով

թերթ մը եւ Շաւիղ հանդէսը: 1904ին Եգիպտոս անցնելով, կը չարունակէ դրադէտի եւ ուսուցչի գործունէութիւնը, հոն կ'ամուսնանայ եւ Աղեքսանդրիոյ մէջ Ս. Բիւրատի հետ լոյս կ'ընծայէ Սիւռպան ամսաթերթը, երկու թիւ մ'իայն: Արփիար Արփիարեանի մահէն վերջ, Լուսաբերի խմբագրութիւնը կը ստանձնէ:

Սահմանադրութեան հռչակումին, 1908, Թրքահայ վախստական բազմաթիւ մտաւորականներուն պէս, ինքն ալ Պոլիս կը վերադառնայ, եւ Տօքթ. Թօփճեանի տեղ Արեւելքի խմբագրապետութիւնը կը վարէ, ստորագրելով առաջնորդող յօդուածներ եւ « Ազատ կարծիքներ »: Բաբերդէն ազգային երեսփոխան կ'ընտրուի: 1908ին կը ստանձնէ կեդրոնական վարժարանի աշխարհաբարի դասախօսութիւնը: Յետոյ Սկիւտարի Ս. Նահ վարժարանին տնօրէնութեան պաշտօնին կը կոչուի, զոր կը վարէ երեք տարի: 1913ի աշնան Նարբերդ կը մեկնի, Մէղրէի կեդրոնական վարժարանի համար տեսչի պաշտօնով: Աշակերտներուն մտաւոր զարգացման հոդ տանելով մէկտեղ, ուսուցիչներուն ալ մեթոտով դասախօսելու արուեստը սորվեցնել կը ջանայ, մանկավարժական նորագոյն տուեալներու հիման վրայ: Իր տեսչութեան շրջանին Մէղրէի առաջնորդն էր Պսակ վարդապետ: Երկուքը համախորհուրդ կեդրոնական վարժարանը կը բարձրացնեն ձեմարանի աստիճանին, եւ ծրագրի ամէն փոփոխութիւն ներմուծելով, կարող ուսուցիչներ պատրաստելու համար գործնական քայլեր կ'առնեն:

Գաւառի կեանքը առիթ մը կը դառնայ, որպէսզի Երուխան ուսումնասիրէ զայն, հայրենի միջավայրը ճանչնալու, աւելի վերջը տիրական կերպով անով

զբաղուելու համար: Աշակերտութիւնն ու ժողովուրդը յարգանքով ու համակրութեամբ կը շրջապատեն զինքը:

Կուգայ ահաւոր տարին, 1915ը: Դպրոցները կը փակուին: Հալածանքը մեծ չափերու կը հասնի: Ինքն ալ կը ձերբակալուի եւ բանտ կը նետուի: Հոն են Պսակ վարդապետ, Թլկատինցին, Ասլանեան քահանան, Եփրատ Գոլէճի ուսուցիչները եւ բազմաթիւ մտաւորականներ եւ հանրային գործիչներ: Առաջին շաբաթներու հանդարտութեան կը յաջորդեն դաժան հարցաքննութիւններն ու տանջանքները, մինչեւ այն օրը, երբ բանտի բոլոր ընկերներուն հետ Երուխան ալ, Խարբերդէն 4-5 ժամ հեռու, Տէվէ-Պօյնի մէջ կը կոտորուի: Նոյն դժբախտ ճակատագրին կը մատնուի նաեւ Երուխանի ամբողջ ընտանիքը:

×

Երուանդ Սրմաքէշխանլեան խմբագրական եւ ուսուցչական աշխատանքներէն անկախաբար, բազմաթիւ ժողովրդական պատմուածքներ ստորագրած է, որոնցմէ հատոր մը լոյս ընծայած է Կեանքին մէջ խորագրով 1912ին: Վէպերէն յիշատակութեան արժանի են Մեռած սէրը, տպուած Վառնա, յետոյ իբրեւ թերթօն Արեւելքի մէջ լոյս տեսած է Ամիրային աղջիկը անունով, ինչպէս նաեւ Հարազատ որդին, որ երեւցաւ նախապէս Ոստան եռամսեայ պարբերաթերթին մէջ եւ յետոյ գրքի մէջ ամփոփուած: Այս վէպն է, որ հեղինակը Խարբերդի մէջ թատերգութեան վերածած է: 1913ին թարգմանած է Տուխոյի Արեւելեան խնդիրը եւ Հայկա-

կան հարցը, իսկ 1894ին՝ Շ. Տիւբիւի Բարոյագիտութիւնը:

Աշխատակցած է Ոստանի, Շանթի, Հայ Գրականութեան, Անահիտի, Արեւելեան Մամուլի, Ազատամարտի, Ժամանակի, Բիւզանդիոնի եւ տարեգիրքերու:

Այսպիսի բազմարդիւն, վաստակաւոր եւ նահատակ հրապարակագրի մը, ուսուցչի մը եւ գրագէտի մը գործն է որ լոյս կ'ընծայենք այսօր, այս հատորին մէջ ամփոփելով Երուխանի լաւագոյն պատմուածքները, բոլորն ալ ժողովրդական կեանքէ քաղուած:

Երուխան ճանչցուած է իբրեւ պոլսահայ ճկնորսներու կեանքէն պատմուածքներ գրող մը: Անոր գրական նկարագիրը եւ ոճին յատկանշական գեղեցկութիւնները կը յայտնուին այս պատմուածքներուն մէջ, զոր մեր ընթերցողներուն ներկայացնելու հաճոյքին հետ, նահատակ գրագէտի մը յիշատակը յաւերժացնելու նուիրական պարտականութիւնը կատարած ըլլալու գոհունակութիւնն ալ ունինք

ՀԱՅ ԳՐԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐԸ

ՊԶՏԻԿ ՍԵՓԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ցուլիսի տապահեղձ արեւին ներքեւ արիւն քրտինք մտած, բոպիկ ոտքերն այրած մրկած, ճերմակ չապիկին ճեղքէն՝ որ մսին փակած էր, ցուցնելով մազոտ լայն կուրծքը, որ կ'ելեւէջէր իր հեւ ի հեւ շնչառութեան տակ, Բերայէն հետիոտն Զըքսալըն կը դառնար Միտեաճի Սերքօն, պարապ կուժը գլխուն վրայ, մէկ ձեռքը մէջքին դրած:

Օգ-Մէյտանիի չիտակ սարահարթին վրայէն կը յառաջանար խոշոր քայլափոխերով եւ ետեւէն ձգելով իր խոշոր իրանին հինգապատիկ երկար ստուերը, որ կ'աւարտէր կուժին կոնաձեւ կիսաշրջանակովը:

Գլուխը, իր բեռին պատճառով, հաւասարակշիռ դիրքի մը մէջ, դէպ յառաջ կարկառած էր քիչ մը. տեսակ մը գոհունակութիւն կ'արտայայտէր դէմքը: Քսանեւհինգ տարեկան հազիւ կար, թիկնաւէտ էր եւ կորովի. չուխայէ լայն ու փոթ փոթ տափատ մը հագած էր՝ ճերմակ գօտիով մը մէջքին վրայ պնդուած: Խլրտուացեալ հոծ մազերուն մէջ վերջացող հին ու մաշ ֆէսին վրայէն կապած էր կարմիր թաչկինակ մը, որուն մէկ ծայրը ականջին կը դպչէր եռանկիւնաձեւ. իր չարժմանց մէջ ունէր ըմբչական այն արհամարհոտ հո-

վը, որ իր դասակարգի մարդոց վրայ կը նչմարուի առ հասարակ: Այն տաժանելի կեանքը զոր կը վարեն այս մարդիկ ծովու վրայ, արեւին տակ, փողոցներու մէջ, կարծես աւելի կը զօրացնէ, կ'ամրապնդէ անոնց ուժն ու կորովը: Իրենց բիրտ ու կոպիտ կենսավարուքեան մէջ անզգայ երջանկութիւն մը կը վայելեն, զոր բարձր դասակարգի մարդիկ՝ իրենց հեշտակեցութեամբն հանդերձ՝ անկարող են զտնել, բացարձա՛կ անկարող: Ինչ մը Աստուծոյ մատը կայ, կարծեմ, այս բանին մէջ:

Այգմայլի զառիվերը կը մաղլցէր հիմակ միտեաճի Սերքօն, անհաւատալի դիւրութեամբ անցնելով դերբուկ այդ առւելին: Մորունկ մտածումի մը մէջ թաղուած կ'երեւէր, չրթունքը կը շարժէին երբեմն, թերեւս առանց իր գիտնալուն, ու կը մռլտար.

— Պէյօղլուն պաշխա պան է պէ, էղածը կը ծախես, հէ՛մ լաեըխլը կինով կը ծախես ... մէյ մըն ալ վո՞վ կը պտըտի աստեղներ ... պօշըպօշընա տապան ծեծէ, պօռա կանչէ, պօղազիդ ծակը չորցուր ... :

Ցանկարծ միտքէն փայլակ մը անցածի պէս, ընդհատեց խօսքը եւ մէկէն ի մէկ խիստ երեւոյթ մը առաւ.

— Փիճը ի՞նչ ըրաւ աճապ, մրմռաց:

Եւ չարունակելով իր ճամբան, Զըքսալընի մանուածապատ նեղ փողոցներէն անցաւ, դարձաւ, իջաւ, ելաւ, եւ վերջապէս կանգ առաւ միայարկ խարխուլ տնակի մը առջեւ, որուն պատուհաններէն ներս կրնար նայիլ փողոցը կեցող մը. կուժը գետինը դնելով, երկար չունչ մ'առաւ եւ գօտիին ծալերէն բասուտած բանալի մը հանելով դուռը բացաւ եւ կուժը ձեռքը ներս մտաւ:

Կը սարսռայ մարդ երբ այդ տուներուն ներքին կողմը տեսնայ. աւերակի մը հոտը կայ հոն. ամէն անկիւն, ամէն առարկայ, ամէն բան ցուրտ դրոշմ մը կը կրէ իր վրայ. ղեկայուն նայուածք մը երբ յածէ հոն, տուներ մը կ'ունենայ իր տեսողութեան հանդէպ, որ թշուառութեան ուրուականն է. հոս կոտրած սափոր մը, հոն ծռած սեւցած սան մը, ասդին մրագոյն պատկառոր մը որուն առջեւ լաթ լուացած են, անդին ծըւիկ ծըւիկ անկողին մը պատառատուն վերմակով մը ծածկուած, ամենուրեք հնութիւն, աղքատութիւն, թշուառութիւն: Ամբողջ կահն այդ ողորմելի խցիկին՝ չորս հինգ անյենարան աթոռակները, դեռինը փռուած մէկ քանի աղտոտ «մինտէր»ներ, մանր մունր բաներ, ոչնչութիւններ վերջապէս:

Փողոցին վրայ նայող խցիկը մտաւ Սերքօ եւ փրռուեցաւ դեռինը, իր խոշոր մարմնոյն խոնջէնքը սփռելով մաշած մինտէրին վրայ: Ցետոյ, զօտիին ծալերուն մէջէն լուղոտ քսակ մը հանեց, որուն պարունակութիւնն իր կոշկոռոտ ափին մէջ թափելէ ետք, սկսաւ համրել:

— Քանըվե՛ց ղրուշ, մրմնջեց դոհունակութեան ժպիտով մը եւ իր բարակ պեխը ոլորելով: Անանկ է նէ աս դիշեր Թոտիին էմ:

Եւ երբ կը պատրաստուէր ղլուխը վար դնել անուշ մրափի մը քաշելու համար, փողոցէն եկած սրադոչ ձայնէ մը ականջը տնկեց յանկարծ եւ ելաւ կայնեցաւ.

— Սեվին է, ըսաւ ինքնիրեն:

Պատուհանէն դուրս հանեց ղլուխը եւ ահեղ ձայնով գոչեց.

— Ծօ Սե՛վ, աս ատեն վո՞ւր էս:

— Կը ծախեմ կոր, ախպար, տարհա չը հատաւ, առ-

նող չփկայ, պատասխանեց երկչոտութեամբ տասներկու տասներեք տարեկան տղայ մը, կարճուկ, վառվռուն, մերկոտն, չուխայէ պատռտած զգեստներ հագած եւ գլուխը բաց չարաճճի մը, որ երկու ձեռքը բռնած ունէր ապակիէ երկու ամաններ մէջը պատենազուրկ ձկնականջներով լեցուն։

— Ծօ տահա չը հասցուցի՞ր միտեախչին, չունչանորդի, հիմա խաֆայիդ պան մը կը զարնեմ, ճէհէլլէմ եղիր սըկէ. սաաթէ մը հոս պիտի ըլլաս, միտեան ծախած։

— Բէք աղէկ, ախպար, ըսաւ չարաճճին ոստում մը ընելով եւ աննշմարելի չեղ ակնարկ մը նետելով քովի ցածուկ տան պատուհանն երեւցող մանրիկ կարմրուկ դէմքի մը, որ կը ժպտէր։

Սեփ — Յովսէփի կամ Յուսեփի կրճատեալը — ցատկելով խաղալով ճամբան շարունակեց, մինչ սրինգի պէս իր սուր ձայնով կը գոչէր.

— Միտեախչի թավալը՛գ։

Սերքօ, եղբայրը, անոր ետեւէն կը նայէր խոժոռ աչուըներով, եւ գլուխն երերցունելով կը մրմռար.

— Էս քուկին հախէդ կուգամ, փի՛ճ։

×

Ժամ մը ետքը, որոց միջոցին Սերքօ խորունկ քուն մը քաշած էր, ամանները պարպած ետ դարձաւ պզտիկ Սեփ, սրիկայ խաղի մը եղանակը քթին տակէն մրմռալով եւ միշտ ոստոստելով, մօտեցաւ խրճիթի պատուհանին եւ ձեռքինները գետին դնելով՝ չուտիկի մը պէս կախուեցաւ պատուհանին եզերքէն, վեր քաշուեցաւ,

արագ ակնարկ մը նետեց դէպի ներս. նորէն կամաց մը վար իջաւ՝ աչուըներուն մէջ ունենալով գոհունակութեան չարաճճի շողիւն մը եւ մրմնջելով.

— Օ՛խ, կը քնանայ կոր:

Ապա, դողի մը ղղուչութեամբ, որ օձիքը ձեռք տալու վախն ունի, մեղմիւ սահեցաւ պատուհանին տակէն եւ քովի տնակին մօտ գալով, կամաց, երկչոտ ձայնով ըսաւ.

— Արո՛ւս, Արո՛ւս ...:

Ահագին կոչ մը տակից աւելի ազդեցութիւն չպիտի ունենար. վասնզի, գրեթէ անմիջապէս, խրխլած պատուհանի չրջանակին մէջ երեւան ելաւ պզտիկ աղջկան միչտ ծիծաղկոտ այն դէմքն, որուն ժամ մը առաջ ժպտած էր Սեւի, խաժ աչուըներով, պզտիկ դունատ չուրթերով կլորակ դէմք մը, ուր սակայն թշուառութիւնն ու անօթութիւնն արդէն իսկ զարկած տպաւորած էին իրենց ահռելի դրոչմը:

Մանկուհիին եւ պատանեակին աչուըները անհուն զորովի մը, անսահման խանդաղատանքի մը մէջ իրարու խառնուեցան. ղիրար կը դիտէին մելամաղձական չես դիտեր ի՛նչ նայուածքով, ուր զորովէ, խանդաղատանքէ ալ վեր բան մը կար կարծես, սէ՛ր:

— Ի՞նչ կ՝ընէիր կոր, Արո՛ւս, հարցուց Սեւի:

— Օտան կ՝աւլէի կոր, ախպարիկ, պատասխանեց, պզտիկ աղջիկը, անուշիկ ձայնով մը, որուն մէջ նրբորէն կը զգացուէր այն պչրանքը, որ անխտիր ամէն աղջկան հետ կը ծնի, տարիքին համեմատութեամբ մեծնալով եւ սաստկանալով՝ վտանգաւոր ըլլալու աստիճան:

— Դո՞ւն ինչ ըրիր:

— Ես միտեալիճիս ծախեցի, ըսաւ Սեփ ձեռքը զարնելով տափատի գրպանին, որ հաստ հնչիւն մը հանեց։

Հիմակ նիհար բազուկին մէկը դուրս հանած էր Արուս եւ սամբակին երկնցած մազերը կը շօշափէր, ան ալ, կարծես հեզօրէն հաճոյք մը զգալով այդ հպումէն, թող կուտար որ ուզածն ընէ իրեն։

Յանկարծ, Սեփ գլուխը վեր առաւ եւ տխուր շեշտով մը հարցուց.

— Արո՛ւս, ասոր ի՞նչ կերար։

Մանկուհին կարծես թէ սարսուռ մ՚ունեցաւ, թեթեւ կարմրութիւն մը պատեց այտերն, եւ առանց պատանեակին երեսը նայելու, յոյժ մեղմ ձայնով մրմնջեց.

— Ցամաք հաց։

Ամպ մը անցաւ Սեփին աչերէն, պզտիկ, գրեթէ անլսելի հեծիւն մը թռաւ կոկորդէն, երկիւղալի ակնարկ մը յածեց չորսդին, կամացուկ մը գրպանը խօթեց ձեռքը եւ բան մը դուրս հանելով՝ դրաւ զայն պզտիկ աղջկան վար կախուած ձեռքին մէջ, միանգամայն փսփսալով.

— Վաղը եէմիշ առ կեր, հա՞, աղուորիկ Արուս։

Պզտիկ աղջիկն առջինէն աւելի կարմրեցաւ, վեր չառաւ ձեռքը, իբր թէ յեղակարծ բան մը սառեցուցած ըլլար զայն։

— Պահէ՛, պահէ՛. ըսաւ Սեփ շտապադին, հիմա վար կ՚իյնայ։

Հազիւ թէ խօսքն աւարտած էր, ահադին, սարսափելի ձայն մը վեր ցատքեցուց զայն. Արուսի գլուխն ի քթթել ական անհետ եղած էր։

Սերգօ, որ քունէն նոր էր արթնցած, գլուխը պատուհանէն դուրս հանելով կը գոչէր․

— Ծօ՛ փի՛չ, փարչա փարչա պիտի ընեմ հիմա քեզի, ներս էկուր, չափուխ ներս էկուր:

Հէ՛ք պատանեակը, սահմռկած սասանած, առաւգեանէն ամանները, եւ անբացատրելի վիշտով խառն երկիւղով մը, յանցաւոր աշակերտի պէս, ներս մտաւ իրենց դուռնէն զոր եղբայրը բացած էր:

Սերգօ բռնեց անոր ականջէն ոլորեց, ճմլեց, եւ միւս ձեռքովը մէկ երկու ուժգին ապտակ փակցուց խեղճ Սեփի երեսին:

Ո՛հ, սրտաճմլիկ էր այդ տեսարանը:

— Սէնիկլիտի փի՛չ, կը պոռար միտեաճին ահեղ ձայնով, ծօ էս քեզի միլեոն անգամ չըսի՞ քի անքովլի միւսխուպէթներուն հետ կէօրիւշմիշ չպիտի ըլլաս․ ծօ չիյտե՞ս քի մարըս, ասլած օղորմի հողուն, վիրա կ՚ըսէր քի քովլինները ամէն վախիթ միսերնիս կ՚ուտեն․ մեռած ատենը չըսա՞ւ քի ծաւլընիդ եախաս ըլլայ էյէր ան չըլլիկլին երէսը նայիք․ ծօ՛, մարըս վերէն սա քու ըրածդ տեսնայ նէ ընտոր քեզի պէտտուա չընէ․ ան սատկած լակոտէն ի՞նչ ես հասկցեր ... Բէք աղէկ, նայէ՛, նորէն կ՚ըսեմ կոր, շարունակեց Սերգօ ուժգնակի ցնցելով պզտիկ Սեփը՝ որ ափ ի բերան մտիկ կ՚ընէր այս սաստը, էյէր մէյ մըն ալ տեսնամ քի ան միսքիններուն հետ կէօրիւշմիշ կ՚ըլլաս կոր, պաճախէդ պռնածիս պէս էրկուք կ՚ընեմ, հասկցա՞ր, հիմա կընաուղածդ ըրէ:

Այս ըսելով սաստկապէս հրեց տղեկը, որ գնաց թաւալեցաւ հողին վրայ, մինչեւ այն ատեն առանց ձիկ մը հանած ըլլալու:

— Հա՛, աղէկ մխակս լինկաւ, յարեց խոշոր սրիկան՝ ձայնին մէջ քիչ մը մեղմութիւն դնելով այս անգամ, մխեաին փարան վո՞ւր է:

Տղան ելաւ կայնեցաւ՝ աչուընները միշտ գետին յառած, դուրս հանեց դրպանին ստակները, զորս ձեռքին մէջ առնելով՝ սկսաւ համրել Սերքօ:

— Աո՛ս ինչ է, քսան փարա պակաս է՛, վո՞ւր է ծօ Սեւի, մէյ մըն ալ նայէ ճէպդ:

— Չէ, ախպար, չիկայ, ըսաւ պատանեակը դողդողալով ձայնով, սօնի մնաց նէ լծծուն մխեան քսան փարա պակսընա տուի:

— Ա՛խ, մռլտաց Սերքօ, կատաղի նայուածք մը սեւեռելով պզտիկին վրայ, էս քեզի մարդ պիտի ընեմ եա՛:

Եւ վայրկեանին մէջ նորէն հարուելով հուժկու մխեաճին՝ սալթան ուսին զարկաւ, դրանը ետին պահած եէմէնիները ոտքն անցուց եւ դուրս ելաւ դռնէն, ըսելով Սեփին.

— Ինծի մէկը կայ նէ, ըսէ քի Թոտիին կնաց:

Երբ խոշոր ոտնաձայնն հեռացաւ փողոցին մէջ, ոտքի ելաւ ստամբակը, վրան գլուխը չտկեց, եւ աչուընները չփելով կը մրմռար.

— Ցամաք հա՛ց կերեր է, վախ Արուս, վա՛խ:

×

Ալ անկէց ետքը Սեփ չափազանց զգուշաւորութեամբ սկսաւ տեսնուիլ պզտիկ Արուսին հետ, չենթարկուելու համար իր եղբօրը սաստերուն եւ ծեծին: Մի՛այն, երբ առտուները կանուխ դուրս ելլէր տեւնէն

ձուկ, ձկնականջ եւ այլն ծախելու համար, վեր կը նայէր դաղտադողի, վայրկենական մնջկատակ մը տեղի կ'ունենար, յորում այդ երկու պզտիկ մատաղ սրտերն ալ կը հրճուէին:

Իրենք ալ չէին դիտեր թէ ինչո՞ւ եւ ի՞նչպէս կը սիրէին զիրար, երկուքն ալ թշուառութեամբ մեծցած եւ թշուառութեան խեթ տեսած էին իրենց չուրջը, կարելի է այս պարագան իսկ պատճառ եղած էր որ Սեփ եւ Արուս, որք զրեթէ մխեւնոյն տարիքն ունէին, թաղուն համակրութիւն մը տածեն իրարու, սէր մը անմեղունակ, անարատ, տակաւին իր փթթումին մէջ եւ անպահանջկոտ:

Երբեմն օգուտ կը քաղէր եղբօրը բացակայութենէն, որ ձուկ որսալու կ'երթար, եւ անցնելով քովի տունին պարտէզը որ իրենց պարտէզէն կը զատուէր մէկուկէս կանգուն բարձրութեամբ տախտակորմով մը, « քուրիկին » հետ « մխասֆիր օյինի », « պէպէք օյինի » կը խաղար, մէկ քանի անգամ ալ « հարսնիք օյինի » խաղացին, գլուխ գլխի տուին, եւ Արուսին մամիկը վերի պատուհանէն աղօթք մը մրմնջեց « իփէք » փաթթելով հանդերձ. պսակը կը վերջանար համբոյրով մը զոր ստամբակը կը դրոշմէր մանկուհիին երեսը. Արուս կը կարմրէր, բայց ձայն չէր հաներ:

Ամէն դիչեր երերտկալէն տուն կը դառնար Սերքօ, օղիով գլուխը տաքցած, խուլ ձայնով յիշոցներ, նախատինքներ կը տեղար անծանօթ անձերու, ոչնչութիւններու դէմ. իր հայհոյութիւններէն մեծ բաժին մը կը հանէր « քովի տուններուն », սպառնալիքներ կ'ուրոտար անոնց դէմ, աչուըները՝ կատաղի բոցերով լեցուն՝ Սեփին վրայ յառած, որ կը ջանար ծածկել իր

ներքին սարսափին եւ զգացած անհուն վիշտին այդ անողորմ անիրաւ նախատինքներէն: Երբեմն, այնքան կը լեցուէր սիրտը, ջիղերն այնքան թունդ կ՚ելլէին, որ քիչ կը մնար որ պէտք եղած կերպովը պատասխանել համարձակէր այդ անարգական ժայթքումներուն, այդ բիրտ խօսքերուն. բայց ինք իր վրայ կը դարձունէր ակնարկը, կը տեսնէր իր խեղճ իրանը, ողորմելի սըրունքներն ու բազուկները, եւ անգամ մըն ալ սարսափով կը դիտէր եղբօրն արխնագոյն գլուխը, ամեհի կուրծքն ու կարշնեղ բազուկները, ու անմիջապէս կը վհատէր, կը սմքէր, կուլ տալով իր քէնն ու վիշտը կապարէ ընդակներու պէս: Իր այդ բոլոր յուզումները, վիշտերը, զայրոյթները խօսք մը միայն կը թելադրէին նմա.

— Ա՜խ, մէյ մը մեծնայի՜, կ՚ըսէր:

×

Ձմեռը եկած էր իր ողխտակավառ ձիւնովը, իր փաղփուն սառոյցովը ու իր մոլեգնապտոյտ քամիովը:

Ձիւնն իբր ակնահաճոյ զարդ մը, իր վառկայանման խաւին տակ սքօղած էր փլփլկած տուներու փեռիկներն ու վէրքերը, փողոցներու ծուռ ու մուռ եւ աղտոտ սալարկն, ամէն բան որ կապոյտ երկնքին տակ, արեւուն ճառագայթներուն մէջ կը ցցուէր տխրատեսիլ ու անհրապոյր:

Ծնունդի խթման չաբաթ օրն էր: Մութն ու լուսուն ելած էր Սերքօն եւ կարգի կը դնէր ձկնականջները, զորս այն օրը պիտի ծախէր, երեք մասի կը բաժնէր, պզտիկ, միջակ, խոշոր, յետոյ կը դասաւորէր ձուկե-

րը, կը շոյէր, կը փայփայէր զանոնք սքանչացմամբ եւ երբեմն խոշոր ձուկ մը ձեռքն առնելով՝ կշռելու ձեւով մը կը շարժէր զայն եւ կը մրմռար․

— Ը՛հ, անամ պապամ։

Ցետոյ գործն աւարտելէ ետք, գնաց կիցովն արթնցուց պզտիկ Սեփը, որ խենդի պէս ցատքեց ելաւ ցուրտէն դողդղալով եւ հագաւ պատառուն զգեստները։

— Ծօ՛, ըսաւ Սերքօ, սա քէֆալին չալէլան առ, օխան հինգէն վար չի պիտի տաս, ի՞շտէ աստար կ՚ըսեմ․ երեք օխա է, տասնըհինգ ղրուշ կ՚ընէ ... ըմնցունելուդ պէս Թախըմիկովը կ՚առնես Թոտին կը բերես․ պէլքի հոն կ՚ըլլամ, չըլլամ նէ՝ ըսել է քի տուն էկած եմ, չիտակ հոս կը վազես։ Հասկցա՞ր, հասար խափա։

Սեփ, անձայն, անմռունչ ոտքն անցուց մաշած ցեխոտ ոտնամանները, բացաւ դուռն եւ դուրս ելաւ չամփելան գլխուն վրայ դնելէն ետք, քովի տանը պատուհանին տակէն անցած պահուն վեր առաւ գլուխը եւ սա խօսքերը արտասանեց ցած ձայնով․

— Մարո՛ւս, աս գիշեր ծուկ կը պերեմ ձեզի։

Եւ ճամբան շարունակեց՝ իր սրազոչ ձայնն հնչեցունելով ձիւնապատ փողոցներուն մէջ։

Ձիւնը վերսկսած էր տեղալ խոշոր պատառներով․ հով չկար․ տրտմաթախիծ լռութիւն մը կը տիրէր Զըքսալընի այդ տխուր փողոցներուն մէջ։ Իրիկուն եղած էր․ խաւարն աննշմարելի կերպով կը փռուէր մթնոլորտին մէջ, կարծես ձիւնին հատիկներուն հետ երկինքէն իջնելով իբր անսահման մաղ մը որուն ծակերէն ջուր կը վազէ, այլ չդիմանալով համայնածաւալ սպիտակութեան, կը մարէր, կը ցնդէր, գետնի վրայ իջած ատեն։ Պզտիկ Սեփ ձեռներն ի գրպան, վտիտ բարակ ուսերը

դէպ յառաջ, բերանէն կախուած ունենալով ձուկի չափ վէլան, տուներուն տակէն սողալով սողոսկելով կը վազէր: Ուսի անճիղ հարուածով մը տանը դուռը բացաւ, ներս մտաւ եւ չորսդին արագ եւ երկիւղալից ակնարկներ պտըտցուց:

— Հոս ալ չէ, մրմռաց, օ՛խ:

Վար իջաւ նեղ եւ ծռմռւած սանդուխէ մը եւ դըտնուեցաւ քառակուսի մթին տեղ մը, որ հաւանօրէն խոհանոց մըն էր, պահ մը ականջ դրաւ. ձայն ձիւն չկար, եւ թէ՛ ցուրտէ եւ թէ ներքին յուզումէ դողդղացող տըխեղծ ձեռներովը վեր առաւ դետինը ծածկող աղիւսներէն մին, աման մը դուրս հանեց, նորէն տեղը դրաւ քարը եւ պարտէզին դուռը բանալով՝ դուրս ելաւ:

Ձեռքի ամանին մէջ կը դտնուէր օխայի մը չափ ձուկ:

Ջետինը դրաւ ամանը, տախտակորմին տակը դնաց եւ երկու ձեռները բերնին քովերը դնելով իբր ձայնատար.

— Արո՛ւս, Արո՛ւս, դոչեց:

Աղօտ պատուհանին ետեւը նկատուեցաւ ժժդոյն ծնդած դէմք մը: Արուսին ճերմըկոտիկ դէմքը, որուն ի տես թեթեւ հառաչ մը արձակեց Սեփ:

— Վա՛ր էկու, ըսաւ:

Վայրկեան մը ետքը տախտակորմին վրայ չուլլուելով, Արուս կը ժպտէր ստամբակին, որ անճառ խանդով մը, չողարձակ աչուըններով կը դիտէր զայն եւ ձեռքն երկնցնելով կը չոյէր անոր մեռելատիպ երեսը: Մանկուհին աւելի վար կը ծռէր, աւելի հանդիստ վայելելու համար այդ չոյանքը, որ կարծես կենդանութիւն մը կը հեղուր մխին վրայ: Իրենց կեցած տեղէն

քայլ մը անդին, տախտակոմին մօտիկը կը գտնուէր կլիսախուփ հոր մը:

Զիւնը կը տեղար հիմա աւելի բարակ, խիտ խիտ եւ կը դիզուէր երկու պզտիկներու դրզլեակներուն եւ գլուխներուն վրայ, կարծես խնամք տանելով զոցել, դարմանել ի՛նչ տխուր եւ թշուառ բան որ կար անոնց վրայ:

— Տուտուդ հո՞ս է, հարցուց Սեփ:

— Չէ, չեկաւ տահա, փաթթած իփէքները տարաւ քի փարա առնէ տէ...

— Նեննէ՞դ:

— Կը քնանայ կոր:

— Նայէ, ձեզի ձուկ պերի, Արուս, ըսաւ Սեփ, ցուցնելով ամանն ուր ձուկերը կ'երեւէին ձիւնով ծածկուած:

Հիմակ աւելի վար ծռած էր Արուս, եւ Սեփ ոտից ծայրերուն վրայ կոխելով, դրեթէ իրարու տաք չունչը կը զգային իրենց դէմքին վրայ:

— Եաղ ունի՞ք, հարցուց տղան:

— Չունինք:

— Ա՛հ ... քէօմի՞ւր:

— Չունինք:

— Ա՛հ:

Սեփ դրպանը խառնչտկեց, երերցուց եւ դուրս հանեց պզտիկ քառասունոց մը, զոր աղջկանը ձեռքին մէջ դրաւ ըսելով.

— Տուտուդ կայ նէ, աս փարան անոր տուր քի քէօմիւր առնէ:

Իրարու երես կը նայէին անչարժ, անխօս, իրարմէ

հմայուած, իրարու թշուառութեան զգացումէն վշտակոծ:

Սրտաբեկ էր տեսարանը զոր կը ներկայացնէին այդ երկու պզտիկ արարածները: Արուս գրեթէ մինչեւ կէս մէջքը վար կախուած տախտակորմէն վտիտ քամակը ցուցնելով, ուր ձիւնն հետզհետէ կը դիզուէր. Սեփ, երկու պզտիկ բազուկները անոր վզին պլլած, հեշտութեամբ ծծելով մանկուհիին նուաղ շունչը, թեթեւ համբոյրներ դնելով անոր այտին վրայ. բան մը չէին իմանար, ոչ ցուրտը, ոչ ձիւնը, ոչինչ ... կարծես կը քնանային անուշ մեղկ քունով մը ...

Ցանկարծ մեծադղորդ ոտնաձայն մը եւ ահագնալուր աղաղակ մը տակն ու վրայ ըրաւ այդ սրտաճմլիկ տեսարանը:

Սերքօ, կատղած գազանի պէս, պարտէզ կը վազէր խոշոր բազուկները տատանելով եւ պոռալով.

— Ծօ՛ շունշանորդի փի՛չ ...

Այնքան սաստիկ եւ ցնցիչ եղած էր այդ յեղակարծ աղաղակին ազդեցութիւնն որ պզտիկ Սեփ յետս ընկրկած էր երկիւղի ճիչ մը բառնալով, եւ Արուս, հաւասարակշռութիւնը կորուսելով պարտէզ ինկած էր գլխիվայր եւ ոտուըներովը օդին մէջ շրջան մը գծելէ ետք թաւալած էր հորէն վար առանց ճիչ մը իսկ արձակելու:

Ակնթարթի մէջ տեղի ունեցած էր այս ամէնը:

Հիմակ Սերքօ Սեփին ետեւէն կը վազէր վայրագ կառանչներ բառնալով, ոտքը գայթելով իյնալով ելնելով — վասնզի գինով էր — նորէն վազելով, այս անգամ աւելի կատղած, փրփրած. իսկ Սեփ կը փախչէր, կը դառնար պարտէզին չուրջը ձիւներուն մէջէն, հե-

ծեծանքներ արձակելով, լալով, ողբալով, եւ երբեմն դոչելով.

— Սրո՛ւսը, Սրուսը, հորին մէջ ինկաւ:

Պահ մը օդուտ քաղելով եղբօրն անկումէն, որ դեռ նին վրայ փոուած էր սոսկալի յիշողներով, հորին քով վազեց, եւ բովանդակ զօրութեամբը « Սրո՛ւս » պօռաց. ձայն չկար, նորէն պօռաց, ղլուխն հորին մէջ, ամէն բան մոռցած, լալագին հեծկլտանքներ, սրտայոյզ աղաղակներ փրցունելով. եւ հէ՛ք տղան, իր այդ անհուն կսկիծին յափշտակութեանը մէջ, չէր կրցաւ տեսնել Սերքօն որ ոտք ելնելով՝ իր քովն հասած էր եւ ուժը դին, անդութ կնոջ մը կը զարնէր կռնակին. Սեփ, վշտի, ցաւի եւ ահաբեկումի երկար աղաղակ մը արձակեց, որ իրեն հետ հորին ջուրերուն մէջ կորաւ, անհետացաւ:

Այնատեն, ո՛վ գիտէ ի՛նչ գարձաւ այդ կատաղի դինովին էութենէն, ձեռքերովը ղլուխը բռնեց, ցնցեց, բռունցքի երեք ուժգին հարուածներ տուաւ կուրծքին, վերջին ահռելի յիշող մըն ալ արձակեց՝ այս անգամ դուցէ իրեն դէմ, եւ ամբողջ մարմնովը նետուեցաւ այդ մարդակուլ հորին մէջ:

Եւ ձիւնն հիմակ աւելի խիտ եւ աւելի խոշոր կ'իյնար, իբրեւ պատանք մը պարուրելով այդ եղերավայրը, ծածկելով, լեցունելով Սեւիին ու Սերքոյին ոտքի նշանները, որք քիչ քիչ անհետանալով, եթէ կէս ժամ վերջն աչք մը յառէր այդ պարտէզին վրայ, պիտի սքանչանար թէ ի՛նչպէս ձիւնն այդքան միատապաղ կերպով ծեփած էր անոր ամէն կողմը:

Արեւելք, 8 օգոստոս 1892

ՊԱՊՈՒԿԸ

... Մութն ի լուսուն կուգար, սեւ պատռտած չըր-
ջազգեստին տակէն կախած մուրացկանի տոպրակը, որ
ալ կուշտին վրայ ահագին ուռ մը կը ձեւացնէր: Գլու-
խը կը պլլէր հնութենէն դունատած չալ մը, որուն եր-
կու ծայրերը վզէն անցնելով խաչաձեւ՝ կոկորդին վը-
րայ խոշոր կապ մը կը յօրինէին: Ոտուընեըն առանց
դուլպայի, կ'անցնէին ծանր, լայն ու երկար ոտնամանն-
ներու մէջ, որք ծուխկ ծուխկ եղած չրջազգեստին տա-
կէն ամէն մէկ քայլափոխի յաջորդաբար կ'երեւէին,
եւ որոնց վրայ սեւեռուած էր յարաժամ իր կլոր, հիւ-
ծած եւ անփայլ աչուընեըը՝ քալած ատեն: Ալ բազու-
կին տակ կը սեղմէր լաթի թանձր կտոր մը՝ չոլոսի ծալ-
լուած, որ հաւանօրէն իր միւնտէրն էր հազարաւոր կար-
կտաններով ծածկուած: Գաւազան մըն ալ ունէր՝ ծայ-
րը թեթեւակի կոր եւ ձեռաց չփումէն աղտոտած: Ի մի
բան, քուրջերու մէջ պլլուած փաթթուած ողորմ զան-
դուած մըն էր, զթութիւն եւ արդահատութիւն հրաւի-
րող, որուն տեսքն այնքան կ'ազդէ վրաղ որ դիչերն ե-
րազիդ մէջ երբ տեսնես զայն՝ արհաւրալից ընդոստում
մը կ'ունենաս:

Ու կ'երթար կը մտնէր եկեղեցւոյն դռնէն ներս,

ձախ կողմը գտնուած անկիւնը կ'ուղղուէր, եւ հոն, տխուր կիսաստուերին մէջ, կը վառէր իր միւնտէրն, ոտնամանները կը հանէր, ինքն իր վրայ կը կծկէր՝ գլուխն ուսերուն մէջ քաշած ու բազուկները կուրծքին վրայ ծալած: Շուրթերն, որք ակռաներու բացակայութենէն ներս քաշուած էին՝ քիթին և թուչին կիսաչրջանակի ձեւ մը տալով, աղօթք մը կը մրմնջային, դողդոջ ձեռքով խաչի պէս բան մը կը հանէր, եւ ապա աղտոտ լաթ մը վառելով առջեւը՝ կը սկսէր մուրալ... Խորհրդաւոր մխանգամային արգահատելի էր այդ վաղեմի կնկան վիճակը. ո՞սկից կուգար, ի՞նչ էր անունը, ո՛չ ոք գիտէր. « պապուկ » կը յորջորջէին զայն. ամէն առտու իր այդ յաւիտենապէս մխօրինակ կերպարանքովը, չարժուձեւովը, քալուածքովն ու ոտնամաններովը կը գառնար փողոցին անկիւնէն ու կը քաշուէր եկեղեցւոյ դրան այն մութ անկիւնը ու կը մուրար: Եկեղեցի յաճախող ջերմեռանդներէն շատ քիչեր՝ այդ տխուր ու մռայլոտ մուրացիկին վրայ ի գուժ չարժելով՝ տասնոց մը կը նետէին լաթին վրայ, ուր կ'երկննար անմիջապէս պապուկին չոր, կռնծած ու երակներով ծածկուած ձեռքը, ու ցնցոտիներուն մէջ աներեւոյթ կ'ընէր դրամը. ողորմութիւն տուողին երեսը չէր նայեր, միայն, երբ տասնոց մը գար արատ մը յօրինել թուխ լաթին վրայ, չուրթերը կ'երերային, իբր միակ նշան չնորհակալութեան:

Բայց ո՛վ զարմանալեաց, ահա գլուխը վեր կ'առնէ, աչուքները, մարած ու մթին աչուքները յանկարծուստ փայլակ մը կ'արձակեն, կծկեալ դէմքը կը մեղմանայ, կը թուլնայ, կ'անուշնայ, եւ ... ժպիտ մը, անակնկալ ժպիտ մը չուրթերը կը կծկէ, ձեռքը կ'եր-

կընդնէ աչխուժիւ դէպ այն անձը որ տասնոց մը կը դնէը հոն: Ցետոյ մարդը կը հեռանայ, կը հեռանան ժպիտն ու դուարթ արտայայտութիւնը, մռայլը կը պատէ վերատին եւ դլուխը կ'իյնայ կուրծքին վրայ անշարժ եւ տխրահամակ՝ ինչպէս էր առաջ:

Ո՞վ էր այդ մարդը:

Ամէն առաւօտ, ժամը ճիշդ երկուքին, այլանդակ սիլուէդ մը կ'անցնէր եկեղեցիին փողոցէն, կռնակին վրայ խոշորիկեկ սապատով, անուքին տակ անբաժանելի հինցած հովանոցով, խոտորնակ նայուածքով, իւղոտ ֆէսով, պատռտած ու դունաթափ զգեստներով, խորշոմեալ դէմքով եւ ահաղին կիսակօշիկներով: Շատ բաներ կը պատմուէին վրան, իբր թէ երիտասարդութեանը չունդալից եւ ցուի կեանք վարած էր, թէ մեծ հարստութիւն մսխած էր, թէ դեղեցիկ էր, թէ սիրային արկածներ ունեցած էր, թէ ... եւ երբ մտածուի որ այս ամէնը անցեալը կը կազմէին այն անձին որ այժմ իր անհեթեթ ու տխեղծ կերպարանքովն եւեթ կը ներկայանար մեզ, այդ ամէնն ուրիշ բան չէին թուեր եթէ ոչ առասպելներ կամ առեղծուածներ, վարպետորդիներէ կամ ընդվայրացածներէ յերիւրուած: Բարեսիրտները « մարդուկ » կ'անուանէին զայն, իսկ չարաճճիները « խամպուռ »: Կ'երեւէր նա փողոցին ծայրէն, կուզը տնկած, խոտորնակ նայուածքը մէկ կէտի վրայ յառած եւ ծանր ոտնամաններով սալարկին վրայ անախորժ ժխոր մը հանելով. ու կը մօտենար եկեղեցւոյն դրանը, յանկարծ բիրտ ու արագ չարժմամբ մը ձեռքը ծոցը կը խոթէր, եւ աչխուժիւ ներս մտնելով՝ կը մօտենար մուրացիկին ու տասնոց մը կը դնէր անոր դողդղացող ձեռքին մէջ: Սրտաչարժ բան էր տես-

նել այդ երկու խեղճուկ եւ թառամած էակներու միմեանց հանդիպումէն առաջ եկած վայրկենական ոգեւորութիւնն ու վաղանցուկ տաղնապը. ի՛նչ ունէին, մի՛թէ կը ղգայի՞ն, մի՛թէ հրապուրուա՞ծ էին իրարմէ, մի՛թէ կը սիրէի՞ն ղիրար, սէ՛ր, այդ տարիքին մէջ, ուր արիւնը սառած, ղգացումները չքացած, խանդ ու աւիւն յաւէտ կորած են, եւ սակայն ուրիշ ի՞նչ մեկնութիւն տալ վառացած կեանքի այդ անակնկալ հուրքին, այդ երիտասարդական բորբոքման:

Եկեղեցւոյն դուռը փակուելու պահուն, պապուկը կը մեկնէր կորաքամակ, մութը կ'իջնէր, անսահման սեւ վարագոյրի պէս ծածկելով տաճարին վեհաշուք եւ հսկայակերտ իրանը, վերջին անցորդներու ոտքի ձայնը լռութեան մէջ կ'անհետէր, միւէզինն իր եաթաղին յետին երկիւղած հառաչը կ'ուղղէր դէպի երկինք, ու լռութիւնը թեւատարած կ'իշխէր: Եւ բնութեան այս ամէն մեքենական ու յարանման արարողութիւններէն ետք, երբ մէկը գոնուէր եկեղեցւոյն մօտ, պիտի լսէր ոտից դանդաղ բրդուք մը որ համատարած լռութեան հետ կարծես կը խաղար՝ հրճուանք ղգալով զայն վըրդովելուն: Մութին մէջէն կը յառաջանար ստուեր մը ... մարդո՛ւկը, կը մօտենայ հաստատակառոյց երկաթապատ դրան, վեր կ'առնէ իր գետնացած ակնարկն ու կը նայի. երկու վայրկեան կը մնայ այդպէս, արձանացե՛ալ, հոգւոց մը կը հանէ, կը դառնայ յանկարծ, հովանոցը կը տեղաւորէ անութին տակ, կուզը կ'երերցընէ անգամ մը ու կանթեղին դեղնաշորթ լոյսին մէջէն կ'երթայ, կ'անհետի:

Ամէն օր այս բոլոր մթին ու խորհրդաւոր գործո-

ղուխիւնները կը կատարուէին մեքենական ճշդութեամբ եւ անվհատ միօրինակութեամբ. մոլեգին բան մը կար այդ անծանօթ ծերունւոյն անսովոր ընթացքին մէջ, մոլեգնութիւն՝ որ եւս առաւել ահաւոր կը դառնար իր արտաքին հանդարտիկ երեւոյթովը ու անզգած դէմքովը. խուլ, կատաղի բան մը կ'ելեւէջէր, կը պատուքէր անոր մէջ, չեմ դիտեր ի՛նչ, այլանդակ սէր մը, ծերութեան վայրագ քմահաճոյք մը, հեշտախտային այն մոլեգին զրդռումներէ մին զոր ոչ մէկ կերպով կարելի է բացատրել:

Ձմրան սառնաշունչ օր մըն էր. բնութիւնն զգեստաւորուած էր ձիւնեղէն սպիտակ հանդերձ, ու մթնոլորտին մէջ, ուր սաստիկ հով կար, ձիւնի առկախ ուլկէան մը կը տարուբերէր: Շատ հաճելի բան չէր այդ օդին դուրս ելլել. իրաւ, բնութեան այս բանաստեղծական հանդամանքը տեսնել կ'արժէ, բայց սենեակիդ պատուհանէն, երեսդ ու ձեռներդ կրակարանին տըւած:

Ես այդ օդին տեսայ պապուկն որ դաւաղանին վրայ յենլով եւ մինչեւ ծունկերը ձիւնին մէջ թաղուելով՝ կը յառաջանար կամաց կամաց եւ տքալով, դունդ ու կլոր իրանը ձիւնին վրայ բաւական ուշադրաւ ու քիչ մըն ալ ծիծաղաշարժ ձեւ մը կ'առնէր, կը դողա՛ր, կը սարսռա՛ր, բայց կ'ուզէր երթալ, հո՛ն, անկիւնը՝ մի՛շտ. եթէ կրակ իսկ թափէր երկինքէն: Կէս ժամ եաք, միեւնոյն քայլերու չաւղին վրայէն, ուրիշ մէկը կը յառաջէր դէպի եկեղեցւոյն դուռը, « խամպուռն » էր որ ստակը դնելով պապուկին ցրտասարսուռ ձեռքին մէջ՝ կը հեռանար կորագլուխ եւ խուն ինչ տխուր:

Երբ իրիկունը ժամկոչն եկաւ եկեղեցւոյն դուռը գոցելու, տեսաւ որ պապուկն ինքն իր վրայ կքած մնացեր էր հոն: Անմիջապէս իմաց տուաւ միւս ժամկոչներուն ու քահանային, որք եկան, վերուցին հէք պառաւը, որ, արդարեւ, մեռած էր այդ պաղ քարին վրայ լուռ ու մունջ: Այ ձեռքին սեղմ մատներուն մէջէն տասնոց մը դանուեցաւ: Դրացիներէն նուաղ քարսիրտները, արդահատելով, եկեղեցի դացին. արարողութիւնը սովորականէն կարճ տեւեց. տէրտէրն աղօթք մը լփրտաց ու ժամկոչներն ալ ուսերնուն վրայ զարնելով ճաղն ուր նետած էին մարմինը, դերեզմանատուն վազցուցին:

Մարդուկը, դիշերուան որոշեալ ժամուն, անցաւ գրան առջեւէն, ու աղէտին անդիտակ, գարճաւ, հոգւոցն հանեց եւ չտապաւ մեկնեցաւ: Առտուն, տոտիկ-տոտիկ ու հանդարտ կերպարանքով մերձեցաւ եկեղեցւոյ գրան, եւ տասնոցն հանելով՝ ներս մտաւ. քիչ մը սարսափած ... պարապութենէն գոր աչաց պատրանքի մը վերագրելով, մինչեւ անկիւնը գնաց, ի գո՛ւր, չիկար. հոն չէր. ոտուըները քաքրտեց, ձեռներովը պատը չօշափեց, խուլ հեծիւններ ելան կոկորդէն, գարճաւ, նորէն գարճաւ, եւ սրտակեղեք վերջին կաղկանձ մը արձակելով՝ լռեցաւ ...

Եւ հիմակ, ամէն առաւօտ, նոյն ժամուն, սգաւոր ծերունին, որ ահռելի կերպով կը նիհարնայ եւ կուզը կը խոշորնայ, կը մտնէ եկեղեցւոյն գռնէն ներս ու անկիւնը, մութին մէջ, բան մը կ'ընէ իսկոյն ու կը մեկնի:

Հետաքրքիր եղայ դիտել թշուառ մարդուն այդ խորհրդաւոր շարժումները: Ծածկուեցայ անկիւն մը

ուսկից անկարելի էր երեւիլ, եւ տեսայ ծերունին որ գաղտագողի ակնարկ մը նետելով չորս բոլորը, ծնրադրեց, գլուխն երկնցուց եւ սկսաւ տենչանօք պատը լըզւըռտել։

Արեւելք, 29 *Մայիս* 1891

ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԲՕՐ ՍԷՐԸ

Մարկոս աղբարը խեղճ մարդ մըն էր. վաթսուն տարու ըլլալու էր. իրեն ըսածին նայելով՝ բախտաւոր մէկն եղած էր յանցելումն. բայց ճախողութիւններ այդ վիճակին մէջ ձգած էին ղինքը: Ո՛ւսկից կուգար, ո՛չ ոք գիտէր. օրին մէկը երեւան ելած էր յանկարծ եւ ա-նոր ասոր աղաչած էր որ մանր մունր ծառայութիւն-ներ ընել տան իրեն տուներու մէջ, անօթի չմեռնելու համար: Ինչ մը խենդուկ էր եւ ծայրայեղապէս դիւ-րահաւան: Եւ սկսած էր տուները մտնել ելնել, ջուր կրելով, տախտակ սրբելով ու աւլելով, բեռ կրելով: Թաղին կիներն ու աղջիկները հեռը կ'իյնային, կա-տակներ ընելով անոր ու ծաղրելով զայն. կ'երեւայ թէ Մարկոս աղբար, չդժկամակելէ զատ, հաճոյք կը զգար դողտրիկ սեռին այդ մտերմութենէն. չատ անգամ ինք դրդիռ կուտար, խօսք կը նետէր, չեղակի խօլ ակնարկ մը սեւեռելով աղջկան մը կամ կնոջ մը դէմքին. ընդ-հանուր ծիծաղ մը յառաջ կուգար այն ատեն՝ որուն ինքն ալ կը մասնակցէր դիւային քրքիջով մը: Առտու-ներն այդ փողոցն երեւնալուն պէս, տանց պատուհան-ներէն աղայք, աղջկունք, կանայք « բարի լո՛յս, Մար-կոս աղբար » կը պոռային, որոց կը պատասխանէր

դէմի չարժումներով, այլանդակ ծամածռութիւններով, ծիծաղաշարժ ձեռքձեռումներով. վայրկեան մը եաքը նորէն կ'երեւար, այս անգամ ձեռքը դոյլը բռնած, գործ լեցունելու կը տանէր. չարաճճի տղաքներ երբեմն կէց մը գարնելով կը թաւիէին ջուրը, որով խեղճ մարդը կը պարտաւորէր ետ դառնալ եւ նորէն լեցունել, քանի մը յիշողներ մրմռալով: Իրիկուններըն, օրուան մէջ չարաչար աշխատելէ ետք, կը հանգստանար տան մը դրան առջեւ նստելով. եւ այն ատեն կը չրջապատուէր փողոցի փոքրիկ աղջիկներէն, որք կը ճլուրլային անոր բոլորտիքը, կը քրքջէին, կը կատակէին, ֆէսէն կը քաշէին, քիթին կը գարնէին, պեխը կը վրցնէին, իրենց այդ չարիքին մէջ իսկ չարաճճի պչրանք մը ցոյց տալով այդ ողորմուկ մարդուն:

— Ինծի կ'առնե՞ս, Մարկոս աղբար. — Չէ՛, ինծի պիտի առնէ. — Չըլլար ես կ'ուզեմ. — Ամենէդ աւելի ինծի կը սիրէ...

Եւ, խեղճ ապուշը, չուարած, սա պատասխանը միայն ունէր այդ յաչադիտ պահանջումներուն.

— Ամենդ ա՛, ամենդ ա՛ կ'առնեմ:

Այն ատեն տեսնելու բան էր դէմքին արտայայտութիւնը. մոլորահայեաց աչուըներուն մէջ ըղձատենչ հուր մը կը շողար, դիմագիծերը մեղկութիւն մը կը ընչէին, շուրթերը, դղուելի լորճնոտ շուրթերն կը բացուէին տեսակ մը հեշտախտութիւն բուրելով. եւ այն աստիճան կը դրդռէին, կը կատղեցնէին զայն որ, ա՛լ համբերութիւնը հատնելով, մարած դգայութեան մը յանկարծական բորբոքման մէջ, կ'երկնցնէր ձեռներն եւ որու որ հանդիպէր կը քաշէր իրեն եւ այն գարչելի

չուրթերով տափակ համբոյր մը կը վակցունէր վարդերանդ դէմքի մը վրայ, եւ ապա թող կուտար:

Մարկոս աղբար ամենէն աւելի կը յաճախէր Գոհարիկ հանըմին տունը, հինդ հոգիէ բաղկացեալ դիւրակեաց ընտանիք մը, — մայր մը, երկու աղջիկներ, մանչ զաւակ մը ու պառաւ մամիկ մը:

Մեծ աղջիկը, օրիորդ Սուրբիկ, անուշ սեւ աչուըներով, սպիտակ մորթով, թուխ յօնքերով, տասնեւուրթ տարեկան էր, իսկ միւսը տակաւին հազիւ տասը տարու կար: Մանչը քսան տարու երիտասարդ մըն էր՝ հանդուցեալ հօրն յաջորդած անոր վաճառատան մէջ: Ուրախ դուարթ ընտանիք մըն էր, իր դուարճութեան դլխաւոր առարկան ունենալով Մարկոս աղբարը:

Օրիորդ Սուրբիկ, կնոջական կանխահաս բնազդներով ու պէրանքով տոդորուած աղջիկ մը, անսահման աղդեցութիւն կը բանեցնէր Մարկոս աղբօր վրայ, լկտի եւ դրդռիչ ակնարկներ ուղղելով նմա, լեցուն կլորիկ արմուկները ցուցնելով անոր, հեռուէ հեռու նշանացի խօսքեր արտասանելով իբր ճչմարիտ սիրուհի, ուրիշներուն ուսին վրայէն աչք քթթելով, վերջապէս ի գործ դնելով այն ամէն միջոցները որք կարենային խեղճ ապուշը կաչկանդել, սիրտը թունդ հանել ու թրթռացնել՝ ապարդիւն ու պատիր սիրոյ մը բոցերուն մատնելով դայն: Ցորեկները, առտնին դործերն աւարտելէ ետք, դրացի կիներ կուդային կը ժողվուէին անոնց տունը, կը կանչէին Մարկոս աղբարն ալ որ չորս ոտքով կը վաղէր կուդար. Սուրբիկ միշտ քովը կը նստէր՝ անուշահոտ իւղեր քսուած, որք կը դինովցունէին խեղճ ապուշը: Ձեր երեւակայութեանը կը թողում դուշակել թէ ինչե՛ր կ'անցնին կը դառնան վեց եօթը չարամիտ

կանանց զումարման մը մէջ, ուր էրիկ մարդ մը կը գտնուի միս մինակ, խենդ, ապուշ, աղքատ. Մարկոս աղբար, ա՛լ չուարած շլմորած, անոնց ամէն մէկուն երեսը կը նայէր կարգ ըստ կարգի, տարտամ, կիսկատար խօսքեր մռլտալով իբր պատասխան այն չիկնեցուցիչ խօսքերուն որք ամէն կողմէ կը տեղային իր վրայ. միաձայն հաւանութեամբ որոշած էին Սուրբիկն իրեն տալ, որուն՝ գլխի եւ աչքի խօլ շարժումներով յօժարած էր Մարկոս աղբար, կասկածոտ, միանգամայն ըղձոտ նայուածք մը սեւեռելով դեղանի աղջկան վրայ։

Օրիորդ Սուրբիկ, զայն առանձին գտած ատեն, քովը կ'երթար, իր գլխին տակ շունչը տալով անոր դէմքին ու հարցունելով շտապով.

— Ինծի պիտի առնե՞ս։

— Ա՛խ խուշիկս, հե՛լպէթ, հե՛լպէթ։

Անանկ յայրատ ու պագշոտ նայուածքներ կ'արձակէր մանկամարդ աղջկան մեղոյշ աչուըներուն մէջ եւ անոր մարմնոյն գրգռիչ վէտվէտմանց ու այտուցներուն վրայ որ, օրիորդը, յանկարծ սարսուռ մը կը զգար ո՛չ թէ երկիւղի, այլ խորին գարշանքի սարսուռ մը։ Ժպիտ մը, լայն ու մեղկ, մինչեւ երեսին կէսը կը բանար խոշոր կասկարմիր երախ մը, որուն երկու եզրերը կ'աղտոտուէին կոտրած թափած երկու շարք ակռաներով՝ թուքի փրփուրով մը միշտ տոգորուն. ցանցառ սպիտակախառն պեխ մը, աղտոտութենէ տարտամ գոյներ առած, քիթին մէջէն սկսելով բերնին մէջ կ'աւարտէր. եւ այն ատեն, իր այդ զզուելի խեղկատակ դիրքին մէջ, սա խօսքը կը թելադրէր աղջիկներուն.

— Կրօ՛ղը տանի։

Խեղճ Մարկոս աղբարը իրա՛ւ կ'ըմբռնէր նենգա-

մէտ աղջկան իրեն ըրած չողոմարար գծինքն եւ տեսակ մը գոռոզանք կ'ուռեցնէր կուրծքն, որ սաստիկ կը բաբախէր, այտերը կը դունատորուէին, աչքերը բոցեր կ'արձակէին, ուսերը կը տնկուէին եւ փքոցի մը պէս, որ սաստիկ ուռեցէն ետք կը մարի, կը կքի, ապուշն ալ երկա՛ր հառաչ մը կ'արձակէր, իր խանդին, իր տըւիանքին, իր դրդռման բովանդակ արտայայտութիւնը դնելով այդ խեղդուկ հառաչին մէջ. անգութ, կծու քրքիջներ կ'արձակուէին, որք ջուրի սառ սրսկումի մը պէս կ'իջնէին ապուշին վրայ: Եւ սակայն գործն հոն յանդած էր որ ապուշն համոզուած էր թէ օրիորդ Սուրբիկը իրեն պիտի տայիւ. ապուշի համոզում, զոր աշխարհի մէջ բան մը կարող չէր իսլել հանել այդ անբան պատեանին մէջէն:

— Հա՛, հա՛, դիտեմ, կը մրմռար, ինծի պիտի տան Սուրբիկը, ինչո՞ւ չիտան. ի՞նչս պակաս էր. ինչ աղէկի՞ն պիտի տան ... ամա՛, ի՞նչ թոմպուլիկ, ի՛նչ աղուոր աղջիկ ...

Եւ Մարկոս աղբարին այս քաղցր ու ոսկեզօծ յոյսն օր աւուր կ'ամրապնդուէր ու կը տարածուէր անոր էութեան մէջ՝ հաստ ջիղեր կապելով՝ այն հազարումէկ խաբուսիկ փայփայանքներէն զորս խորամանկ աղջիկը կը չռայլէր խեղճ մարդուկին, փայփայանքներ որք կը չեչտուէին մօրը հեգնական սա խօսքէն ուղղեալ առ Մարկոս աղբար.

— Հոդդ պիլէ մ'ըներ, մա՛րդ, իչտէ Սուրբիկս քեղի պիտի տամ. քէօչէս եան էկուր, կեր խմէ քէֆ ըրէ. ասկէ բուահաթ տեղ ո՞ւր պիտի կոնաս:

Իր ապագայ զոքանչին արտասանած այս մէն մի բառ՝ էլեկտրական սարսուռներ կուտար ապուշին, որ

բերանաբաց ու ապշաբեկ մտիկ կ'ընէր, իբր թէ պատգամ մը ըլլային այդ խօսքերն, որոնցմէ կախում ունենար իր ճակատագիրը. այո, մտիկ կ'ընէր՝ խորունկ ու թափանցանց ակնարկ մը սեւեռելով այդ կնկան վրայ, որ չարաչար կը խաբէր ղինքն, հաճոյք մը, վատթար հաճոյք մը ղգալու համար եւեթ:

Ա՛լ միմիայն այս բանին վրայ կը մտածէր Մարկոս աղբար. իր ունեցած մտաւորական դոյզն կարողութիւնը կը սպառէր, կը հատցունէր այս ակնկալութեան յառաջ բերած բազմապիսի եւ անհատնում յոյզերուն մէջ. դիշեր ցերեկ անոր վրայ կը մտածէր, եւ ըստ իր կարեաց, թռիչ կուտար երեւակայութեանը, որ յիմարական հեշտանքի մը յաղեցման ղղայութենէն անդին չէր անցներ, զազիր, ընդոստ արթնցած հեշտախտ մը, որուն վրխպումն՝ ահռելի ըլլալու էր:

Օրին մէկը, Մարկոս աղբար իր ապաղայ զոքանչին մօտեցաւ երկչոտ ու խղնոտ ձեւով մը, օգուտ քաղելով իրենց առանձնութենէն, եւ քանի մը անհասկնալի բառեր մրթմրթաց ճչմարիտ խպլիկի մը պէս. կինը, ժպիտ մը դպցնելով քովիկը դնաց:

— Ըսէ՛, Մարկոս աղբար, պոռալով ըսէ՛, ինչո՞ւ կը խղնիս ...

— Չէ՛, չեմ խղնիր, մինակ ... սա պիտի ըսէք որ ... իշտէ ան դործը ե՛րբ պիտի ըլլայ ...

— Ո՞ր դործը, ըսաւ կինն աւելի մօտենալով ու միշտ ճիղ մը ընելով՝ խնդուկը բռնելու համար:

— Օ՛ֆ, չե՞ս հասկնար ... իշտէ, ինքը ... պանը ... նշանը ...

— Ի՞նչ նիշանի ...

— Ինչ նիշանի մի՛ ... նիշանտուք ... սաաթ մը առաջ ընէինք լմննար ...

Այս ըսելով Մարկոս աղբար ձեռքը տափատին դըրպանը խոթեց չտապաւ եւ խոշոր կարմիր կծիկ մը դուրս հանեց, եւ սկսաւ քակել այն անհամար կապերը որոցմով կծիկ մը ըրած էր ահագին թաշկինակ մը. քակե՛ց ... քակե՛ց, թուչը կուրծքին կրթնցուցած, ձեռքը դողդղալով՝ մինչ կինը, հետաքրքրուած, ուշադրութեամբ կը նայէր անոր, անհուն ժպիտ մը մէջ կըծկուած իր դիմագիծերուն վրայ արդահատանքի թեթեւ արտայայտութիւն մ'ունենալով ... վերջապէս կապերը քակուելով՝ կարմիր թաշկինակին ծայրը մինչեւ դետին հասած էր, մինչ միւս ծայրէն, վերջին կապէն, որ ամենէն ամուրն էր եւ զոր ստիպուեցաւ կողմնակի մէկ ակռայովը թուլցնել, բան մը ելաւ, կլոր կարմիր վայլուն մատանի մը, զոր ծանր կերպիւ եւ անբացատրելի զգուշութեամբ հազիւ երկու մատներուն միջեւ բռնած՝ չաղարտելու համար անշուշտ անոր վայլն ու յղկումը, կարկառեց տիկնոջ, որ մեքենական չարժմամբ մը առաւ զայն, ու վրան նայիլ սկսաւ ապշութեամբ:

— Ինչ է աս, Մարկոս աղբար, հարցուց:

— Ինչ պիտի ըլլայ, նիշանտուքիս մատնին, ըսաւ ապուշը, գլուխն անդին դարձուցած, ու աչուընեըը քթթելով:

— Շատ աղէկ, անանկ է նէ աս գիշեր էկու տէ քիչ մը նստինք, յարեց՝ ճամբելով զայն ու խնդալէն դալարուելով բազմոցին վրայ:

Արդարեւ այն գիշերը, քանի մը դրացիներ ու դրացուհիներ ժողվուեցան տիկին Գոհարի տունը, աղջկա-

նը նշանտուութեան համար. Մարկոս աղբար պարագային յարմար լրջութիւն մը առած էր, նշանածի լըրջութիւն, որ աւելի ուժ կուտար այդ ծիծաղաշարժ խեղկատակութեան, այդ անխիղճ ու անողորմ խաղին. անհուն, անսահման հրճուանք կը զգային հոն գտնուողները, որք ամէն ջանք կ'ընէին իրական երեւոյթ մը տալու այդ հանդէսին, իրենց ծիծաղներուն պոռթկումն ետքի պահելով: Ո՛հ տեսնելու բան էր, Մարկոս աղբարին դէմքն, որ թեթեւ դեղնութիւն մ'առած էր ներքին խռովիչ յուզումներէ, սովորականէն քիչ մը մաքուր հագուած էր, ածիլուած էր, որով լերկ թմթռկած մորթին վրայ երեւան ելած էին բազմաթիւ արխնոտ գիծեր, պեխերուն չափազանց երկար ծայրերը կորած կոկած էր եւ սպիտակախառն երկար մազերը թրջուելով փակած կ'երեւէին քունքին ու ծոծրակին վրայ՝ աղտոտ գունատ փէսին տակէն: Արդեօք ի՛նչ խայտանքի մէջ էր իր սիրտը, արդեօք որչա՛փ լուսաւոր հորիզոններ կը բացուէին կը գոցուէին մտքին առջեւ, որոց ակնախտիղ փայփլուկը կը կուրցնէր իր տեսողութիւնը, արգիլելով իր շուրջն անցած դարձածը տեսնելու:

— Կենացդ, Մարկոս աղբար:

— Աստուած թամամին հասցունէ:

— Ինշալլա՛հ, կը մրմռար ալուշը՝ ձեռքը կուրծքին դնելով ջերմեռանդօրէն:

Ձեռքէ ձեռք պտտեցաւ Մարկոս աղբարին նշանտուութեան մատանին. սքանչացման, հիացման բացագանչութիւններ արձակուեցան, գովեցին փեսին ճաշակը, որ ընտրած եւ իր շնորհալի նշանածին պատշաճ գտած էր այդ ... քսան փարանոց մատնին:

Ցաւարտ երեկոյթին, ամէն մարդ ցրուեցաւ գնաց՝

ժամ առաջ տունէն դուրս ելնելու եւ զսպեալ քրքիջներ արձակելու սաստիկ տենչով համակուած:

Եւ սակայն օրիորդ Սուրբիկ իրա՛ւ նշանուած էր, քանըչորս քանըհինգ տարեկան չնորհքով երիտասարդ մը, մանկամարդ աղջկան դեղչն հրապուրուած, առաջարկած էր ամուսնանալ անոր հետ. իր առաջարկը սիրայօժար հաւանութեան արժանացած էր, այնպէս որ քիչ առենուան մէջ խօսք կապ, նշանառուք եւայլն կատարուած լմնցած էին:

Ո՞վ մխիթէն կ'անցուներ Մարկոս աղբարը:

Այդ գործողութիւնները տեղի ունեցած պահուն ինք իր հեչտագին անուրջներով կ'օրօրուէր, կը յափրանար, կը գինովնար, առանց բանէ մը տեղեակ ըլլալու, առանց բանէ մը կասկածելու:

— Օ՛խ, կը մրմռար, երբ, իր սեներակը կը դառնար իրիկուններըը, նիշանառուքս եղաւ լմնցաւ. աս մեծ պան է. վրաս կը խենդեւնան կոր. ամա ինծի պէս մարդ ո՛ւր պիտի կանային. կինէ բախտաւոր էն եղեր ... հիմա կը մնայ էն մեծ պանը ... հարսնիքը, հը՛մ հարսնիքը ... թօհաֆ, հիչ մխիթքէս չէր ասներ ... էյէր Սուրբիկը առնեմ նէ՛ ... ո՛հ, ո՛հ, Աստուած, Սուրբի՛կը ...

Եւ Սուրբիկը կ'երազէր:

Սակայն իր առջի կենցաղը փոխած էր հիմակ, գոռոզանքի պէս բան մը եկեր էր վրան, ալ չէր ուզեր նշաւակ ըլլալ անոր ասոր հայհոյչին, չատ չէր խօսեր, իր առօրեայ ծառայութիւնները կ'ընէր լուռ ու մունջ, մտամփոփ, եւ ամենէն ետքը նշանածին տունը կ'երթար հանգիստ առնելու եւ Սուրբիկին երեսը տեսնելու, որ բնաւ գործը չէր աւրեր:

Կիները չատ խղճմտանք չունին:

Հիմակ, երբեմն, կիրակի օրերը, երիտասարդ մը կը տեսնէր հոն. չիք երիտասարդ մը, եւ խոռ խոռ ա-նոր երեսը կը նայէր, անբացատրելի նախազգացումէ մը տանջուած: Քանի մը անգամ հարցուցած էր անոր ո՛վ ըլլալը. դուրսէն նոր եկած աղգական մըն է ըսած էին. համոզուա՞ծ էր:

— Սա չափխը՞նը ինչու կուգայ կոր աս տունը, կ'ըսէր պառկած աեղը, անոր հիչէթին չեմ հաւնիր կոր ... խըսըմ է եղեր, հը՛մ ...

Եւ կասկածներ կը ծնէին իր սրտին մէջ, որոց սա-կայն չէր ուզեր կարեւորութիւն ընծայել, իր յոյսին, իր հաւատքին պլլուած վաթթուած ըլլալով ուժգնա-պէրկ:

— Հարսնիքս ե՞րբ պիտի ընենք, հարցուցած էր Մարկոս աղբար տիկին Գոհարիկին:

— Առջի պահկին, պատասխանած էր տիկինը:

Եւ արդարեւ հարսանեկան պատրաստութիւնները կը տեսնուէին տան մէջ. օրիորդն իր ճերմակեղէնները կը կարէր առանց չունչ առնելու, ուրիչ երկու դերձա-կուհիներ բերուած էին, որք հարսին՝ պահկի չրջա-զգեստն եւ ուրիչ չորս չրջազգեստներ կը կարէին ան-բացատրելի փութկոտութեամբ: Սենեակներու կեր-պասները կը նորոգուէին, ինչպէս նաեւ վարագոյրներն ու գետնի գորգերը. գործունէութիւն մը, եռ եւ եփ մը կը տիրէր տան մէջ: Ցերեկները երբեմն կուգար Մար-կոս աղբար եւ աքանչացմամբ ու ապշութեամբ կը դի-տէր այս ամէն հապշտապ պատրաստութիւններն ու կը մրմռար.

— Աս պաները բուժին ինծի համար է:

Իր նշանածին քովը կ՚երթար, որուն այլեւս կատակելու եռանդը մարած էր եւ ամենեւին կամք չունէր Մարկոս աղբարին երեսը նայելու. քովը կ՚երթար անոր կարած դիպակը կամ կերպասը կը բռնէր իբր թէ տեսակն հասկնալու համար, եւ իր զննութիւնն այնքան երկար քշեց օր մը, որ աղջկան համբերութիւնն հատնելով գոչեց.

— Է՛յ, մա՛րդ, անդին կընա՛ սըկէ:

Ապուշը սարսռաց, կարծեց թէ ուղեղը դարձաւ գանկին մէջ, աչերը մթնցան ու եռ եռ երթալով՝ պահ մը աղջկան նայեցաւ պիշ պիշ. եւ ապա կակազելով՝

— Ինծի՞, Սուրբի՛կ, ինծի՞, հէ՛, ըսաւ:

Իր ձայնին մէջ գայրոյթի վայրագ շեշտ մը կար որ դողացուց մանկամարդ աղջիկը, երկիւղի պէս բան մը սպրդեց անոր սրտին մէջ եւ սա մեղմիչ խօսքը թելադրեց նմա.

— Աֆ կ՚ընես, Մարկոս աղբար, սխալեցայ, միտքս ուրիշ տեղ էր:

Եւ երբ մարդուկը կը հեռանար՝ սիրտն հանդարտած քիչ մը, մանկամարդ աղջիկն արհամարհական երկար նայուածք մը նետելով անոր վրայ՝

— Խե՛նդ:

Վերջապէս ամէն բան լմնցած պատրաստուած էր: Առջի պսակի կիրակին հասած էր. Մարկոս աղբար, ա՛լ հիմակ հողի վրայ չէր քալեր, հրեղէն կակուղ լուսափայլ ամպերու վրայ կը տատանէր հեշտօրօր, սրտին մէջ զգալով երկնային անհուն անբացատրելի հրճուանք

մը․ հեշտանք մը իր զգայարանաց մէջ, դողդոջ խօլական թրթռում մը իր մտքին թելերուն վրայ։

— Կիրակի գիշեր էկու, ըսին իրեն։

— Բի պսա՞կը ըլլայ, հարցուց անսահման զեղումով մը։

— Հա՛պա, հապա։

Եւ գինովի պէս երերտկալէն իր սենեակը գնաց։

×

Ինչպէս յայտնի է հարսնիքի տան մը առջեւ հետաքրքրաց երամ մը միշտ կը շարժի, կ՚եփի, կ՚եռայ։ Մութը կոխելու վրայ էր․ հարաւային ուժգին հով մը առտուընէ մինչեւ իրիկուն ամպերու բրդուճներն աւլած էր երկնքին կապոյտ կոնին վրայէն, ուր պլպլուն աստղեր սկսած էին շարուիլ այն չափով որով մութը սեւ մելանէ անսահման հեղեղի պէս կը մրոտէր, կ՚աղտոտէր, կ՚ողողէր երկիրը։ Տիկին Գոհարիկին տունը լուսեղէն սիւնի մը պէս կը ցցուէր գիշերային սեւութեան մէջ․ աննկարագրելի ոգեւորութիւն կը տիրէր ներսը, որուն հետ կրնար մրցիլ դուրսն ալ․ տան երկու կողմը կրկին շարքերով կեցած էին կիներ, աղջիկներ ու տղայք․ յարատեւ, յարոլոր եւ յարաճուն փըսըրտուք մը կը տիրէր այդ շարքերէն մէկ ծայրէն միւսը։ Յանկարծ աղաղակ մը լսուեցաւ․

— Մարկոս աղբա՛ր։

Եւ քանի մը տասնեակ բերաններ կրկնեցին այս բացագանչութիւնը։

Արդարեւ Մարկոս աղբարը կուգար, առաջէն ու-

նենալով խեղճ տղայ մը որ լապտեր մը բռնած էր, եւ անոր եաեւէն ալ ինք գալով, սեւ դեղնած ղեսաններ հագած:

— Փեսա՛ն, փեսա՛ն, դոչեցին քանի մը չարամիտները:

Մարկոս աղբար սէգ քալուածքով, առանց ամենեւին կարեւորութիւն տալու այդ սրադոչ աղաղակներուն, ուղղակի հարսանեաց տան դուռն ուղղուելով գարկաւ ուռնակը:

Դուռն անմիջապէս բացուեցաւ եւ Մարկոս աղբար ներս մտաւ. իր ակնկալած ընդունելութիւնը չգտաւ սակայն խեղճ ապուշը. « Մարկոս աղբարն է » ըսին եւ ամէն մարդ իր գործին, իր զուարճութեան զբաղեցաւ. չորսդին տարտամ նայուածքներ արձակելով, մարդուկն յառաջացաւ, չդիտնալով ինչի վերագրել իրեն՝ փեսային՝ նկատմամբ ցոյց տրուած այս զարմանալի անտարբերութիւնը: Ինչ եւ իցէ, ապշութենէ ապշութիւն զլորուելով, ցնորածի պէս, վեր ելաւ սանդուխէն եւ ինքզինքը սրահի մը մէջ գտաւ, որուն վրայ դիմացէ դիմաց երկու սեղեակներ կային հարսնեւորներով լեցուն:

— Թօհաֆ պա՛ն, կը մրմռար Մարկոս աղբար կըրթնելով դրանն այն սեղեակին ուր հարսը, սպիտակ շըղարշէ շրջազգեստի մը փրփուրներուն մէջ թաղուած, բազմոցին անկիւնը նստած էր՝ արծաթաթել քօղն երեսն ի վար ձգած:

Հոն մնաց ապուշը, թմրած, անզգայացած, առանց դիտակցութիւնն ունենալու շուրջն եղածներուն. ողորմ նայուածքներ կը նետէր հարսին վրայ ու լալու անդիմադրելի զգայութիւն մը կ'ունենար. կ'անցնէին կը

դառնային առջեւէն, առանց իր երեսն իսկ նայելու, երբ թէ մէկը կայնած չըլլար հոն: Պահ մը, համբերութիւնն հատնելով, զայրոյթով լեցուն սիրտը, արիւնը մոլեգին շրջան մը ըրաւ իր թմրած երակներուն մէջ, եւ ուզեց վճռական բան մը ընել. բայց շարժում մը ըրած միջոցին՝ մէկն անցաւ առջեւէն, չքեղ հագուած երիտասարդ մը՝ զոր քանիցս տեսած էր հոն, եւ արհամարհոտ ակնարկ մը նետեց իր վրայ. այդ ակնարկը սարսռեցուց զինքը, նորէն թուլցաւ, թմրեցաւ, պաղեցաւ: Անգամ մըն ալ, երբ տիկին Գոհարիկ անկից կ'անցնէր, Մարկոս աղբար յանկարծ անոր թեւէն բռնեց.

— Խե՞նդ ես ի՞նչ ես, մա՛րդ, հիմա ժամանա՞կն է, ձգէ, խելօք կեցիր, ըսաւ կինը սաստելով զայն:

Մարկոս աղբար տկար հառաչ մը արձակեց եւ թող տուաւ իր ապագայ զոքանչին ձեռքը, մէկ խօսք մը միայն ունենալով իր լայն շրթանցը վրայ.

— Թօհա՛փ պան:

Իր բնական ապշութիւնը՝ գերապշութեան կը հասնէր. ինչո՞ւ զինքը չէին պատուեր, ինչո՞ւ ներս հարսին քով չէին տաներ, ինչո՞ւ իբր փեսայ չէին վարուեր իր հետ, այս ամէնը ինչո՞ւ չէին ըլլար, ինչո՞ւ:

Ժամեր անցան այդպէս եւ կէս գիշեր եղած էր: Պսակի արարողութեան կը պատրաստուէին. իրարանցում մը յառաջ եկաւ, ելան, իջան, խօսեցան, փսըրտացին:

Քահանաները ոտքի ելած էին, հարսը վար իջած էր բազմոցին անկիւնէն, ամէն մարդ յոտին կանգնած էր. յանկարծական լռութիւն մը տիրած էր տան մէջ.

քահանաներն արդէն սկսած էին իրենց խուլ, թաւ, մեռելական ձայնն հնչեցնել. հարսին դիմացը կայնած էր նոյն երիտասարդը՝ սեւ ղեստներ հագած, աչերը վարդահակ. եւ անոնց քով կեցած էր ուրիշ երիտասարդ մը, խոշոր զարդարուն կերոն մը ի ձեռին:

Մարկոս աղբար աչերը խոշոր խոշոր բացած, թուքը կլլելով սրտայուղումէն, կը մռլտար.

— Պսա՞կն է ասիկ:

Այո, կը տեսնէր, հարսին ու փեսին դլուխները իրարու կը մօտենային, եւ հիմակ, քահանան կը կարդար այդ նորաստ դլուխներուն վրայ պսակի աղօթքը:

Մարկոս աղբօր սիրտը թունդ ելաւ, դողդողաց: Յանկարծ տնկուեցաւ, աչուըները բացարձակ, չրթունքը կծկուած. կատաղի խռնչիւն մը արձակեց եւ ներս սրացաւ սենեակէն:

— Էս էմ, պոռալով, էս էմ փեսա՛ն:

Աղօթքն ընդհատուեցաւ, ամենուն վրայ ապշութիւն մը տիրեց, Մարկոս աղբար փեսին կոկորդէն բռնած կը սեղմէր՝ խուլ հեծիւններ արձակելով. բայց երկար չտեւեց այս վիճակը. չորս կողմէն Մարկոս աղբօր վրայ խուժեցին, բռնեցին զայն եւ դուրս նետեցին սենեակէն. ապուշը կ'ոռնար, կը տապլտկէր՝ անասնանձ կատաղութենէ մը բռնուած:

— Էս էմ փեսան, էս էմ փեսան, կը պոռչտար:

Բայց ո՞վ մտիկ կ'ընէր իրեն. սանդուխէն վար գլորեցին զայն, բակը քաշկռտեցին տարին եւ քանի մը հատ ուժգին ապտակներ ու բռունցքի հարուածներ տալէ ետք, փողոցին դուռնէն դուրս նետեցին թաւալգլոր:

Սպունգը սալարկին վրայ փռուեցաւ ինկաւ անշարժ։

Քանի մը սիլուէթներ կը ստուերարկուէին տակաւին մութին մէջ, անուշ հով մը կը փչէր. աստղերը կ'արձակէին հանդարտիկ իրենց պլպլուքը։

Ուշքի եկած էր Մարկոս աղբար։

Հիմակ ա՛լ չէր մռնչեր, ո՛չ. կուլար, դառնապէս կուլար, աչուըները ձեռներովը գոցած. աղեխարշ հեծիւններ կ'արձակէր ու գլուխը վայրահակ կը քալէր մութին մէջէն, իր անցած մթնոլորտին խառնելով սըրտաճմլիկ ողբ ու կոծն, զոր հովը կը քշէր կը տանէր իր մեղմերեր ալիքներուն հետ, եւ կը յառաջէր դայթ ի դայթ, ուսերու կանոնաւոր ելեւէջով, տղու մը պէս հեկեկալով, ու երբեմն մրմռալով.

— Խաբեցի՛ն ...

Արեւելք, 1892
7 եւ 8 Յուլիսի թիւերուն մէջ

ՀԻՒԾԱԽՏԱՒՈՐԸ

Ա.

Երբ խռպոտ ձայնով դիչեր բարի ըսելէն ետք դի-
նեռունէն դուրս կ'ելլէր նաւավար Պետիկը, ժամը դէ-
չերուան երեքն էր եւ անձրեւը կը տեղար յուսահատե-
ցուցիչ սաստկութեամբ:

— Բէ՛հ, ի՞նչ ըսեմ ասանկ խաֆային, մուլտաց կը-
թոտ քայլեր առնել սկսելով եւ դլուխը ծռած անձրե-
ւին ուժգնաբախ կայլակներուն տակ, չէմ չէն խայը-
խը մոռցայ ... հը, մեր դործը ասանկ էկեր է ասանկ
կ'երթայ:

Քայլ մը հեռուն չտեսնելու աստիճան մութ կը
տիրէը, մութ՝ որուն ահարկութիւնն աւելի կը սաստ-
կանար տեղատարափին համատարած սարսռալի չառա-
չէն եւ փողոցներուն քարայատակներէն վազող հեղեղ-
ներուն խուլ աղմուկէն:

Այդ խօսքէն ետքն ա՛լ բառ մը չարտասանեց հէք
նաւավարը, որ ջուրի վրայ մեծցած եւ անով սնած ըլ-
լալով՝ տեսակ մը յարդանք կը տածէր անոր նկատ-
մամբ, թէեւ այս անդամ անձրեւի ոչ չատ ախորժելի
ձեւույթին տակ ներկայանար իրեն ջուրը:

Ֆառորդէն աւելի չարունակ քալեց՝ օխա մը հաց բաղուկին տակ, աչուըները քսկռտելով թաց, ցեխոտ սալարկին վրայ, տքալով, խժալով: Վերջապէս կեցաւ, սիրտնքի հետոտ լայն հառաչանք մը դուրս թըռաւ անոր տանջուող կուրծքէն, եւ ձեռքն երկնցնելով բռնեց դրան մը ուռնակը, պահ մը կրթնեցաւ անոր վրայ՝ խոնջէնքի անհնարին թաւիով մը եւ յետոյ զարկաւ:

Տունը որուն դուռը կը զարնէր նաւավար Պետիկ, ցած, չատ ցած տուն մըն էր. այնքան ցած որ պիտի կարծուէր որ այդ սաստկավազ անձրեւին տակ պիտի կքէր, դեռնին փակէր, կաթուածահար մարդու մը պէս որ կը տապալի յանկարծ անշշուկ անշշունչ: Օ'հ, ի'նչ հանդիստ էր Պետիկ այնտեղ, բարերար ուռնակին կըրթնած, անոր վրայ թաւիելով այն օրուան, թերեւս իր կեանքի բոլոր օրերուն բովանդակ խոնջէնքը, հաւաքուած յոգնութիւնը բոլոր: Իր ամէն քաշածներէն եռքը անհունապէս սիրուարար էր այդ ուռնակը, որուն սառուցիկ հպումը մխիթարութեան պէս բան մը կը ներշընչէր Պետիկին. միտքէն կ'անցնէր որ մինչեւ առտուս չբանային դուռը, ու ինք մնար հոն, օխա մը հացն առնուքին տակ, ճակատը դրան տախտակին կրթնցուցած, երկու ձեռքով ուռնակը բռնած, անձրեւն ուտելով կըռնակին, անոր պաղ պարուրանքին մէջ անղգայ, չքացեալ ցնորական անուրջի մը հեշտանքովը երջանիկ, միսի եւ ղպացումի բրտացումով մը անշնչացած:

Իր այս մոլորագին մտածումները մէկէն ի մէկ ցընդեցան, անյայտացան ներսէն եկող տկար, թոյլ, հիւանդոտ ձայնէ մը որ կը պոռար.

— Աղապա՛, դո՞ւն էս:

Հեշտաբոյր երազէ մը ետքն ի՛նչ ազդեցութիւն որ կ'ընէ ուժգին ապտակ մը մարդուս այտին վրայ, նոյն ազդեցութիւնն ըրաւ այս ձայնն Հէ՛ք Պետիկին վրայ։ Հեղ մը հազաց, վասնզի կոկորդն յանկարծ ուռած էր, խոշոր շունչ մը առաւ։

Եւ յետոյ ըսաւ.

— Ես եմ, Աննիկ, ես եմ պա՛ց։

Ոտքի ձայն մը լսուեցաւ ներսէն, որուն կը խառնուէր տքացում մը։ Քիչ յետոյ դուռը բացուեցաւ, ներս մտաւ Պետիկ քիչ մը ծռելով գլուխն, ու դուռը գոցեց։

Մխացող կանթեղ մը տարտամ դողդոջ լոյս մը կը տարածէր ցած ձեղունին վրայ, որուն սեւ մգլոտ յեցակները սարդի ոստայններով ծածկուած էին, փփըլ-կած պատին վրայ, ուր անձրեւին ջուրն առուակներ կազմած էր։ Բա՛ն մը որոշ չէր տեսնուեր հոն, տըրտմութիւն մը, տխրութիւն մը կը տիրէր, որ աւելի կը շեշտուէր վտիտ, չորցած, ծուռիկ մուռիկ մարմնի մը երերուն, սրսփացող ստուերէն։

— Աղապա՛, ուշ մնացիր աս գիշեր։

— Գործ ունէի, աղջիկս, ա՛ռ սա հացը. խըյախ թրջած եմ. մարըդ ո՞ւր է։

Աննիկ պիտի պատասխանէր, բայց չոր, խուլ հազ մը կոկորդին մէջ բռնեց խօսքը. ո՛հ, տխուր, մահա-շշուկ հազ մըն էր այդ որ կը չարչրկէր խեղճին նիհար հատած կուրծքը, հազաց ու հազա՛ց, յետոյ հեծիւն մը արձակեց։

— Մա՛րըս քէօշէի պախալէն կնաց քսան փարաի պանիր առնելու։

Նաւավար Պետիկ, որուն դէմքն հիմակ կ'երեւէր լոյսին մէջ կծկուած թմբռնած, յիսուն տարեկանի մօտ մարդ մըն էր կոնծա կռնակով, վախտ ուսերով, անվայել կլոր աչուըններով, որոնց մէջ կարծես միշտ արցունքի մը թացութիւնը կար: Ծռեցաւ, ոտնամաններն հանեց որք լխպիկ եղած էին, ու երեւան ելան առանց դուլպայի անոր կարմրած ոտքերը: Նոյն պահուն դուռը զարնուելով, Պետիկ բացաւ:

Գլուխը սեւ վեճոտուած չալ մը, ծըւիկ ծըւիկ չփակ մը, բայց դոյն չըջազդեստ մը, մէկ ոտքը լաստիկ միւս ոտքն հին կօշիկ· այս կերպարանքով ներս մտաւ Հոռոփ հանըմ, Աննիկին մայրն ու Պետիկին ամուսինը:

— Աննի՛կ, խանտիլը առ տէ ներս էրթանք, ըսաւ, լալու մօտ ձայնով մը:

Երեքն ի միասին մութ անկիւն մը զարձան, դուռ մը հրեցին ու ներս մտան· բայց սաստիկ, աւելի աղիողորմ, բոլոր մարմնովը դողդղաց, կանթեղն իննկաւ ձեռքէն տախտակամածին վրայ ու մարեցաւ:

— վա՛յ, աչքդ չելլայ հէմէն, ախճիկ, ի՞նչ ըրիր:

Աննիկ կը հազար:

— Պաչխա եաղ ունի՞նք, Հոռոփ, հարցուց Պետիկ:

— Զէ, հատաւ:

— Անանկ է նէ հէմէն պառկինք:

— Հա՞յ չը կերած:

— Խս անութի չեմ, դուք կերէք:

Մութին մէջ նստեցան: Անձրեւը կը շարունակէր իր մոլեգին էջքը, կը ճաղկէր պատուհանին ապակինեըը, իր վայրենի ժխորին մէջ անհետացնելով Հոռոփ հանըմին մէկ անէծքը, Պետիկին մէկ յիշոցն ու Աննիկին մէկ հեծխանը:

— Պանիրը առի՞ր, տուտու։

— Էրկու լուսը քէօռնայ, վէրէսիէ չտուաւ։

— Անանկ է նէ սա ցամաք հացէն կ'ուտեննք քիչ մը։

Խաւարին մէջ չարժում մը տեղի ունեցաւ. Հոռոփ հանըմին չոր մատները թրջուած հացին մէջ մխուեցան պայրոյթի ջղաձգութեամբ մը, բզկտեցին զայն եւ յետոյ քանի մը կտորներ կարկառեցին Աննիկին որ սկսաւ սուալլուկի պէս ծամել այդ անմարսելի խմորը, ի ներքուստ ուրախանալով տիրող մութին վրայ, որ կը ծածկէր իրենց սրտակտոր թշուառութիւնը եւ այն մոլեգնութիւնն որով հացին բեկորները կը ծամէր ու կը կլլէր։

Ճաշէն ետքը, մայր ու աղջիկ երկնցան տափակ անկողնի մը վրայ որ միշտ փռուած կը մնար՝ իբր բազմոց ծառայելով ցերեկները։

Պետիկ արդէն կը քնանար՝ կուրծքին տակ անհուն խժոցով մը։

Աննիկ մինչեւ առտու հաղաց անձրեւին հետ որ մինչեւ առտու տեղաց անդուլ անդադրում։

Բ.

Ամէն առտու, լոյսը ճեղքուելէն առաջ կ'ելնէր Պետիկ. բայց որովհետեւ այն առտու կանթեղ չէիկար լուսաւորելու համար մութն որ կը տիրէր սենեակին մէջ, ստիպուեցաւ երկինքին լուսապայծառ վիթխարի կանթեղին սպասել, որ չուշացաւ իր աներեւոյթ ճառագայթները հեղուլ թանձրակուռ ամպերու կռնակին վրայ, մութ-դորչագոյնէն սպիտակ-դորչագոյնի փո-

խելով անոնց լայնատարած զանգուածը, ուսկից կը քաշուէին ջուրի անվերջ անսպառ թելեր:

Պետիկ չորս կողմը նայեցաւ. կինը՝ անկողնէն դուրս նետած էր իր ոտքերը, կարմիր եւ վտիտ, մինչեւ ծունկը ցուցնելով իր ողորմելի սրունքները, գլուխը բարձէն վար ինկած էր՝ սպիտակախառն մազերու խռուացեալ փունջի մը տակ կիսովին կորսուած, կիսախուփ շուրթերուն մէջէն երեւցնելով սեւ կոտրած ակռաներ՝ թանձր լորձունքով ողողուն: Ատկից աւելի այլայլած եւ աւերեալ դէմք կարելի չէր երեւակայել. եթէ շնչառութիւնը չըլլար, մեռել մը պիտի կարծուէր. չարչրկուած, խոշտանգուած մարմին մըն էր թշուառութեան եւ անօթութեան սուր մագիլներուն մէջ, որոնք երթալով կը պրկուէին աւելի անողորմ, աւելի արիւնարբու: Եւ խե՜ղճ կինն հազիւ երեսունըհինգ տարու կար: Ծերացած էր:

Աղջիկը, տասնեւվեց տարու մանկամարդուհի մը, ուսերը բարձին վրայ հանած էր՝ կուրծքն ուր բնաւ ուռեցք մը չէր երեւար, դէպի ներս քաշուած՝ կարծես բռունցքի սոսկալի հարուածով մը. գլուխը դէպի ետեւ ինկած էր: Աչուըներուն շուրջը սեւ ծիր մը, ճակտին մէջտեղն յոյժ թեթեւ խորշոմ մը, ռնգունքներուն ծայրայեղ բարակութիւնն ու քունքերուն նրբին մորթն որուն տակէն երակները կ'երեւէին կապոյտ գիծերով, կը յայտնէին որ այդ հէք արարածն ալ ինկած էր մութ ու կենսաւոր անծանօթին գիրկը: Ազնիւ, սիրուն դէմք մըն էր որ սակայն հրապոյրէ աւելի արգահատանք կը ներշնչէր: Շնչառութիւնը շուտ շուտ էր. հատնումի պէս բան մը: Պետիկին ակնարկը կանգ առած էր իր աղջկանը դէմքին վրայ. սիրտին խորունկէն երկար հա-

ռաչանք մը ելաւ, որ անհուն կսկիծի մը արտայայտութիւնն էր։

— Զավա՛լլը Աննիկս, մրմնջեց աչքը սրբելով ձեռքին յետնակողմովը, ի՞նչ ունի, հիւանդ է, կէշ կէշ կը հազայ ... աճա՞պ ...

Ցանկարծ վեր ցատքեց, չուզելով հրաշէկ սլաքի պէս ուղեղէն անցնող մտածումը բարձրաձայն ըսել. առ ահիւ թէ կ՚իմացուի։

Գետնէն վերցուց հացին կտորները, ու փշրանքները ժողվեց փայտէ աթոռակի մը վրայ դրաւ։ Այս միջոցին Հոռոփ հանըմ աչուըները բացաւ, ահարեկեալ մանկիկի մը երկչոտ արտայայտութեամբը նայեցաւ էրկանն երեսը։

— Տահա հո՞ս ես, Պետիկ։

— Հիմակ էլայ, խանտիլը կտրեր է. աս գիշեր ի՞նչ պիտի ընենք։

— Ասված օղորմած է, մոլտայ Հոռոփ հանըմ ... Ալիքսանին կ՚ըսենք, անիկա ճար մը կ՚ընէ։

Խօսքն հազիւ աւարտած էր, դուռը զարնուեցաւ։ Պետիկ դուրս վազեց եւ պահ մը ետքը ներս մտաւ երիտասարդի մը հետ։

Կորովի կազմով տղայ մըն էր, դեռաբոյս պեխերով, խուխ խուխ մազերով որք ծոծրակէն վեր կը բարձրանային համաչափօրէն՝ թուխ փէս մը բռնելով դէպի ձախ ականջը ծռած։ Զուխայէ լայն տափատ մը հագած էր որուն ճերմակ գօտին կ՚երեւար ծալ ծալ քիչ մը մէջքէն ի վար ձգուած, բան մը որ աւելի մարտական ձեւ մը կուտար անոր։ Բաճկոնը կարճ էր՝ թեւին ու կռնակին վրայ գեղեցկագոյն բանուածքներով։

Այս երիտասարդն Ալիքսանն էր որ երկու երեք ամ-

ակ ի վեր կը յաճախէր Պետիկին տունը իր դարպասն ընելու համար Աննիկին, զոր առնելու խօսք տուած էր անոր ծնողքին: Աղջիկը հաճութեամբ կը տեսնէր երիտասարդին այցերն ու անկեղծ սէր մը կապած էր անոր վրայ: Ալիքսանին արհեստը ձկնորսութիւն էր, որուն մէջ կանխահաս ճարպիկութիւն մը ցոյց տուած էր: Ծովին վրայ չեզած առեն ամէն առաու կամ իրիկուն կ'այցելէր «իրեն»ին տունը, ամէն անգամուն բան մը տանելով հետը, վասնզի դիտէր անոնց խեղճութիւնը: Ծովին բերած կեանքովը սնած մեծցած այդ կոչտ ու անհարթ երիտասարդը զարմանալի հեզութեամբ կը վարուէր Աննիկին հետ, եւ անոր պզտիկ քմահաճոյքները կատարելու մեծ փութկոտութիւն ցոյց կուտար:

Ներս մտնելուն պէս, ձկնորսն ակնարկ մը նետեց Աննիկին վրայ, եւ սոսկալի կերպով դունատեցաւ:

— Բարի լուս ձեզ, ըսաւ ցած ձայնով:

Յետոյ հարցուց.

— Աննիկը հիւա՞նդ է:

— Չէ՛, պան մը չունի, փութայ ըսել Հոռոմի հանըմ, դիշերը քիչ մը կը հազար կոր:

— Ո՞րչափ կը հազար կոր:

— Հա՛, իր ամէն հեղուան հազը:

Մանկամարդ աղջիկն յանկարծ ցնցուեցաւ անկողնին մէջ, զլուխը վեր առաւ աչխուժիւ ու աչուըները բանալով երբ Ալիքսանը տեսաւ հոն, ամօթխածութեան չարժումով մը վերմակը վրան քաշեց:

— Բարի լուս, Աննիկ, ըսաւ երիտասարդը:

— Աւծու բարին, մրմնջեց աղջիկը, անմիջապէս սկսելով բարակ եւ չոր հազը որ կարմրութիւն մը բերաւ անոր տժգոյն այտերուն վրայ:

Ալիքսան պիչ պիչ անոր երեսը կը նայէր՝ քիչ մը դունաթափ, հասկնալ ուզելով թէ ո՛ւսկից յառաջ կուդար այդ պէչ հաղը։

— Մսեցուցած ըլլալու է, մրմռաց։

— Է՛լ Աննիկ, ըսաւ մայրը։

— Չէ՛, ասօր չպիտի էլլամ, տուտու, ըռահաթսըզ եմ։

Ալիքսան անկողնին մօտեցած էր եւ պորովազեղ աչուըններով կը զննէր իր նշանածին դէմքը, որուն վըրայ մահուան տխուր թալուկ մըն էր պատած։

— Աննիկ, քէֆսի՞զ էս։

— Սանկ, քիչ մը։

Երիտասարդն ոտքի ելաւ եւ աչք մը ընելով Պետիկին, երկուքը մէկտեղ դուրս ելան։

— Սա չէրեկով քիչ մը միս առ Աննիկին, ըսաւ քառորդ մը դնելով Պետիկին ձեռքը։

— Օղլ ըլլաս, դաւակս, մէկ օրդ հազար ըլլայ։

Ալիքսան ուսերը թօթուեց, եէմէնիներն հազաւ ու դուրս ելաւ դռնէն մրմռալով։

— Ա՛խ, աս հաղը ...

Պետիկ ճամբան կը մտածէր։

— Աննիկին հաղը կէշ է, կիտեմ ... ան հաղը մեր կիտցած հաղերէն չէ։ մինչեւ առտու քիւթիւր քիւթիւր հազաց ... վէրէ՞մ է աճապ։ ան լինչ էրէսի ըռէնկ է, խուվէթ տէրման չունի, զավալլը չօճուխս, քանի ամիս է քի մխի էրէս տեսած չէ։ անճախ հացի մը, թիւթիւնի մը, դիշերէ դիշեր էրկու թէք ըռախիի բարա կը հանեմ կոր։ Իմ վրաս ալ խուվէթ չէ մնացեր քի առջի պէս աչխատիմ ... լ՞ինչ կ՛ըլլար էյէր հիչ աչխարք է-

կած չըլլայի նէ ... որո՞ւն բապուճն է իմ ապրիլս ... հայտէ էս ի՛նչ է նէ ըսենք, հապա զաւա՞կս, կնի՞կս քի առջի օրէն մէկ աղէկ օրս չը տեսաւ ... իրաւ որ ինծի անանկ կուզայ կոր քի մեռնելէն աղէկ պան չիկայ ...

Եւ ղլուխը կախած, ճորճորալէն երերտկալէն կը քալէր Պեսիկ, արցունք մը սրբելով որ այտն ի վար երկար ակօս մը ձգեց:

Գ.

Իրիկուան ժամը մէկին կամ երկուքին առեններըը երբեք հետաքրքրութիւն ունեցա՞ծ էք նայիլ ճկնորսներու, նաւավարներու կամ ջրհանկիրներու դինեատունէ մը ներս: Ուսումնասիրութեան ամենամեծ նիւթ մը կրնայ ըլլալ ժողովրդային ստորին դասուն այդ երեկոյեան հաւաքատեղին կեանքի բանաստեղծութեան ամենէն վսեմ պատկերներն ու ամենէն սոսկալի երեւոյթները ի հանդէս կուգան հոն:

Ձմրան սկիզբն է:

Հիւսիսային պաղ, անհամ հով մը կը փչէ՝ քանի մը օր առաջ անձրեւէն թրջած գետինները չորցնելով իր ուռուցիկ չունչովը:

Գինետունին ներսը, — ցած ճեղունով եւ հողէ գետինով քառակուսի տեղ մը, — երկու աղօտափայլ լամպարներու արճակած տարտամ լոյսին մէջ, փայտէ սեղաններու առջեւ նստած կ'երեւին հինգ վեց ճկնորսներ կամ նաւավարներ, ամենուն ալ երեսը մռայլոտ, ամենուն ալ աչուըները աղետալի փայլով մը չողչողուն.

երբեմն ամենքն ի միասին կը լռեն՝ խորունկ մտածումով համակուած, երբեմն ամենքն ի միասին կը խօսակցին, յոգնատանջ կուրծքերէ ելնող խռպոտ ձայներու խառնիխուռն աղմուկ մը եւ ժողովրդային գողտրիկ առածներով զարդարուն կամ սոսկալի հայհոյանքներով համեմեալ խօսակցութիւն մը որ դուրսէն լսողին համար բան մը չի նշանակեր, այլ որ գերազանց կարեւորութիւն ունի յաչս այդ մարդոց:

Մէկը միայն չի մասնակցիր ընդհանուր խօսակցութեան: Ամենէն մութ անկիւնը քաշուած է, քիչ մը օղի ունենալով իր առջեւի սեղանին վրայ, փէսը մինչեւ յօնքերն իջեցուցած, տխուր եւ կսկծոտ դէմքով:

Ալիքսանն է:

Հինգ վայրկեանն անգամ մը ձեռքի յուսահատական շարժումով մը օղիին գաւաթը բերնին կը տանի եւ պարունակութիւնն անյագօրէն կը կլլէ՝ առանց դէմքը փոքր ինչ ծամռտկելու:

Երբեմն կը բանայ բերանը, կարծես մեծագոչ աղաղակ մը արձակելու համար, սակայն երբեք խուլ խորդիւններ միայն կ'ելնեն անկից·

— Ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ:

Յետոյ նորէն կը թաղուի մտածումներու ովկէանին մէջ, աչքը գոց, ձեռքը ծնօտին դրած:

Խե՛ղճ տղայ:

Նիհարցած է, այտերը տժգունած են, աչուըները փոսացած: Մազերն երկայն են եւ փոքր փէսին տակէն դուրս կը թափթփին խոշոր ոլորքներով: Զգեստները նոյն խնամքով յարդարուած չեն ալ հիմակ, օձիքը իղոտած է, շապիկն աղտոտ է, գօտին անկանոն կերպով փաթթուած մէջքին:

Ու կը խմէ ու կը խմէ, երբեմն մէյմը սա երեք հառաչներն արձակելով որք հոգիին մէջ դոռացող փոթորիկին հեռաւոր արձագանգն էին.

— Ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ:

Օդին հատած էր. սեղանին զարկաւ իր խոշոր կարչնեղ ձեռքը եւ լեցնել տուաւ չիշը:

— Ալիքսանը աս դիշեր ի՞նչ ունի, կը վսխսայլին քանի մը ձկնորսներ որք դիտէին թէ անիկա ուրախ դուարթ կատակախօս տղայ մըն էր:

Եթէ դիտնային թէ ի՛նչ ունէր ...

— Ի՛նչ ունիմ մի՛, կը մտածէր հէք երիտասարդը, ի՛նչ ունիմ մի. հը՛, էյէր քի կիտնայիք իմին ինչ ունենալս, կուլայիք պէ՛, քա՛րը պիւէ տեղէն կ'երեբար. ա՛խ, Աննիկա, աղուոր Աննիկա, գավաւլը Աննիկա էս քենէ նա՞սը պիտի զատուիմ ... ճիյէրս պիտի քաշեն հաննեն տանին թաղեն ... ճիյէրէս ալ էվէլ, հոգիս պէ՛ ... իրաւ որ օսանմիշ էղայ աս աշխարքէն ... Աստված աս աշխարքը չիներ է քի մեզիպէսները չարչարուին ... որի՞ն հոգն է հատեր քի էս Աննիկին հետ նըշանուած էմ, խըեախ կը սիրեմ անիկա, անիկա ալ ինծի կը սիրէ ամա ծանը հիւանդ է. որի՞ն հոգն է հատեր քի փարան չիկայ, հէքիմ չիկայ, իլաճ չիկայ, որի՞ն փապուճն է ... հիմա ճար մը, փարա ծառք ձեռլու ճար մը ... պէլքի հէքիմ մը բերենք նէ իլաճ մը կուտայ տէ պաշխա թիւրլիւ պան մը կ'ըլլայ, է՛յ, ի՛նչ դիտենք, պէլքի մեր ըսածը չէ ... Ամա անտար փարա վո՞ւրկէ կտնալու է ...

Հէք երիտասարդը՝ ճակատը ձեռքին մէջ առած կ'անձըռէր, կը չիէր, արիւնացայտ աչուըները կատաղօրէն յառած օղիի չիչին վրայ:

Մոլեդին կռիւ մը տեղի կ'ունենար անոր բորբոքած ուղեղին մէջ, հոդեվարքի մը ճգնաժամին պէս մահահամբոյր բան մը, որ եթէ զոհացուցիչ ելքի մը չյանդիպէր, յիմարութիւնն անխուսափելի պիտի ըլլար:

Յանկարծ ձեռքն ապտին առաւ ճակտէն, ուրախութեան վայրկեան մը չողաց աչուըներուն մէջ, ժպիտ մը սահեցաւ հատ չուրթերուն վրայէն. եւ, օղիին չիշը, որ տակաւին լեցուն էր, բերնին դնելուն պէս, վայրագ չունչով մը կծու հեղուկն ի մի ումպ կուլ տուաւ: Արեան ալիք մը խուժեց անոր դէմքին վրայ, քունքերուն երակները ընդլայնեցան պայթելու աստիճան, եւ կայնեցաւ յախուռն թափով մը եւ դիւնետուներին մէջ գտնուողները զարմացումով տեսան անոր խոշոր իրանին կայծակի արագութեամբ պնդնիլն ու դուրսի մութին մէջ անհետիլն ի քթթել ական:

Ո՞ւր կ'երթար Ալիքսան. անողորմաբար խթուած ձիու մը մոլեչունչ արշաւով, իր երկար սրունքներովը լափելով վողոցներն, ուր հովը կը սուլէր կը թնդար մահաչչուկ: Հինդ վայրկեան եռքը երիտասարդ ձըկնորսը ծովեզերը կը գտնուէր, խարխուլ տնակի մը առջեւ, ուր առաջին անգամ պահ մը կանդ առաւ չնչասպառ, խոնջ, ձեռքը ճակտին տարաւ, ինքզինքը ծովը նետելու պատրաստուող մարդու մը պէս որ վերջին վայրկեանին դերագոյն վարանում մը կ'ունենայ:

— Զէ՛, չըլլար, մրմռաց, Աննիկը ազատելու է:

Եւ ուսի հարուածով մը տեղէն հանեց դուռը, ներս մտաւ, լուցկիով մը վառեց հոն գտնուած լապտեր մը, որուն լոյսով երեւան ելաւ այդ հիւղակին ներքին կողմը: Տախտակորմերուն վրայ չուրջանակի կախուած էին ուռկաններ, ցանցեր եւ խոշոր կարթեր: Ալիքսան

տենդոտ ձեռքով վար առաւ ուռկանները, որք ահագին կոյտ մը կազմեցին, չուանով մը կապեց զանոնք, դուրս հանեց, դուռը գոցեց եւ յետոյ կռնակը զարնելով ուռկաններու խոշոր կապոցը, ճամբայ ելաւ՝ դողդ մը պէս պատերուն ու տուներուն տակէն երթալով:

Դ.

Կանթեղն աթոռակին վրայ կը պլպլար խցիկին անկիւնը, հազիւ երեւան հանելով ապակիներուն փակչած ձիւնն, որ սկսած էր առաւօրէն տեղալ: Գետնատարած անկողինին վրայ պառկած էր Աննիկ, հիմակ ա՛լ կմախք մը դարձած բոլորովին, վերմակին ծալերուն տակէն հազիւ հազ զգացնելով մարմինին գոյութիւնը. աչուքները գոց էին, բերանը կէսբաց, ուսկից թեթեւ չունչ մը դուրս կ'ելնէր՝ հոդեվարքի մը հեւքին պէս չուտ չուտ եւ անկանոն: Անկողինին ոտքը կծկուած բան մը կ'երեւար. Հոռոփ հանըմն էր, որ գլուխն երկու ուսերուն մէջ խրած, դէմքը ձեռներուն մէջ, շարժում մը չէր ըներ, կարծես անշնչացած: Անդին, անկիւնը, նստած էր Ալիքսանը, որուն դէմքին վրայ հանդարտութիւն մը, խղճի անդորրութիւն մը կը նշմարուէր սակայն: Ծալապատիկ նստած էր եւ չարունակ պեխը կը խածատէր. մերթ գլուխը վեր առնելով կը նայէր հիւանդին, եւ անլսելի հառաչ մը արձակելով նորէն պեխը ձեռք կ'առնէր:

Հոռոփ հանըմ գլուխը ցցեց մէկէն ի մէկ եւ Ալիքսանին նայելով.

— Իլաճին վախտը եկա՞ւ ճամպ, հարցուց նուաղկոտ ձայնով:

— Լկած ըլլալու է, պատասխանեց երիտասարդը յուսահատ չարժումով մը:

Հոռոփ հանըմ տքալով ոտքի ելաւ, աթոռակին վըրայէն չիչ մը եւ դգալ մը առաւ եւ հիւանդին քով մօտեցաւ ղղոյշ քայլերով:

— Աննի՛կ, Աննի՛կ, կանչեց:

Հիւանդը ձայն ճուն չհանեց. թարթիչներն երերցուց, աչքը քթթելով, եւ բերանը քիչ մըն ալ բացաւ: Վչտակոծ մայրը՝ չիչին մէջի հեղուկէն դգալ մը լեցուց անոր բերնէն վար: Աննիկ սարսռաց, պահ մը բացաւ աչուըները՝ խոշոր ու տարտամ, եւ երկար չունչ մը առնելով նորէն դոցեց զանոնք:

Այդ օրը Ալիքսան բժիշկ մը բերած էր հետը. անոր այցելութինը վճարած էր եւ դեղերն ալ պնած:

Ալ՝ խիղճին վրայ բեռ չունէր խեղճ տղան:

— Պետի՛կը վուր մնաց, մրմնջեց Հոռոփ հանըմ, ակնարկ մը նետելով պատուհանէն դուրս:

Լռութիւն տիրեց: Ապակիին վրայ ճիւնին հատիկներուն թափառուքը կը լսուէր միայն: Պատուհանին փեղկերէն մին որ ամուր չէր դոցուած, կամաց մը բացուեցաւ կիսովին եւ ճիւնին ճերմակ հատիկներն ակսան ներս ցատքել եւ անկողինին վրայ իյնալ:

Աննիկ որ նուաղած կ'երեւէր մէկէն ի մէկ բացաւ աչուըները խոշոր խոշոր, թեւերն ու սրունքները երերցուց անկողինին մէջ ջղաձգօրէն, բերանը մէկ քանի անգամ բացաւ դոցեց, մարմինը ցնցուեցաւ ուժգնօրէն ու թեթեւ հեծիւն մը արձակելէ ետք աչուըները փակեց:

Աննիկ մեռած էր:

Հոռովի հանըմ վեր ցատքեց նստած տեղէն, վանդակ տեսած էր աղջկանը սամսոխ տաղնապը եւ յեղակարծ անշարժութիւնը, բաղուկները բացաւ եւ անկողնին վրայ վազեց՝

— Օրտո՛ս, դոչելով աղիողորմ ձայնով:

Ու անկողնին վրայ ինկաւ:

Ալիքսան ոտքի ելած էր, դալկադէմ, բերանը կըծկուած, աչուըները սոսկումէ եւ անբացատրելի կսկիծէ դուրս ցցուած, քայլ մը պիտի առնէր դէպի առաջ, երբ փողոցին դուռը զարնուեցաւ ուժգնութեամբ, կրկին եւ կրկին անդամ զարնուեցաւ. երիտասարդն, իր անհուն վշտին մէջ խելայեղ երկու ձեռքով դլուխը բռնեց, դուրս ելաւ խցիկէն ու փողոցին դուռը բացաւ: Մարդ մը դիմացն ելնելով հարցուց իրեն.

— Ալիքսանը տո՞ւն էս:

— Ես էմ, հաղիւ կրցաւ ըսել խեղճ տղան:

— Անանկ է նէ առջեւս իննկիր, կող չուն, աղերը կողծողը տուն էս եղեր, տուրս նայէ:

Ալիքսան, ափիբերան, դուրս նայելով՝ քանի մը համազգեստաւոր մարդեր տեսաւ որք դրան քովը կը սպասէին:

— Պիտի պռնէ՞ք իննծի, հարցուց:

— Հիմակ, հատէ քալէ:

Ալիքսան ներս վազեց՝ մոլորուն քայլերով, խցիկը մտաւ, ատրին քաշեց խեղճ մայրը, որ կը հեծեծէր, մէկդի նետեց անկողնին վերմակը, բռնեց Աննիկին վայտացած մարմինը ուսերէն, երկու անդամ համբուրեց անոր սառացած նիհար այտերն, յետոյ վար դրաւ:

— Հիմակ, ըսաւ խուլ եւ հանդիսաւոր ձայնով մը

Եւ մէջքին գօտիէն երկար դաշոյն մը դուրս հանեց, բացաւ շապիկն որուն տակէն երեւան ելաւ անոր մազոտ լայն կուրծքը, զէնքը բռնեց երկու ձեռքովն ու բոլոր ուժովը ներս հրեց․ դաշոյնը մինչեւ կոթն՝ անհետ եղաւ կուրծքին մէջ:

Ալիքսան անկողինին մէջ փռուեցաւ ինկաւ մեռելին քով՝ երկար հեծիւն մը բառնալով կոկորդէն, մինչ Հոռոփ հանըմ սոսկալի աղաղակ մը կ'արձակէր եւ ձիւնին հատիկներն ալ հովէն մղուելով կը ծածկէին Աննիկլին ու Ալիքսանին ալ մեռելատիպ դէմքերը՝ կանթեղին աղօտ ու տարտամ լոյսին մէջ:

Արեւելք, 1892
9, 10, 11 *դեկտ․ի թիւերուն մէջ*

ՊԱՏԱՆԵԿԱՆ ՍԷՐ

Հազիւ տասնեւհինգ տարու կար Տիրան, թափանցիկ մորթով, բարակ հասակով երազային պատանեակ մը, որուն մանկութեան տարիներն հիւանդութեամբ անցած էին շարունակ: Այդ վտիտ ճղճիմ իրանը մէկ բժիշկէն միւս բժիշկին դիտական քմահաճոյքովը տրորուած, չարչրկուած էր մինչեւ որ եկած հասած էր այն տարիքն յորում մարմնական ոյժերը մէկէն ի մէկ կը զարթնուն, կատաղի ուռճացումով կը վանեն կը հեռացնեն տկար տարրերն որք բոյն դրած կ'ըլլան մատղաչ կազմուածքի մը մանուածապատ հիւսքերուն ու խորչիկներուն մէջ:

Ծնողքն իսկ զարմացած էին թէ ի՛նչ տարօրինակ ու խորհրդաւոր զօրութեամբ մը հիմակ Տիրան կը բազմանար, կ'աճէր, երեսին անօսր ու ժժգոյն մորթին վրայ կարմիր մը երեւան կուգար, անմեղունակ աղջիկի մը ճակտին յեղակարծ չիկնումին պէս ակնահաճոյ: Տիրան՝ իր ծնողքին այս գիրգ պարուրանքէն, խանդակաթ այս չրջապատումէն բնաւ չէր չփանար. ընդհակառակն աւելի համեստ ու հեզաբարոյ կ'ըլլար, քնանալն զտնելով անոնց այս ընթացքը:

Խասպիւղ, Պատէմլիքի գեղազուարճ բլրակին վրայ

կը բնակէին, Զիլիֆտարի եւ Քեատհանէի ծաղկաւէտ եւ անուշաբոյր հովիտներուն մէջէն անցնող կենսաւէտ սիւքը ծծելով յարաժամ, եւ վայելելով Քարատաղաճի ծովակին մեղմածուփ ալեակներն ու դալարաւէտ կըղզեակներուն բարերար տեսքը: Տիրան, աչքին առջեւն ունենալով միշտ այս հոգի զուարճացնող, սիրտ փայփայող ու միտք զբաղեցնող տեսարանն, երազող էր եղած, անիրականալի երեւակայութիւններու ետեւէ վազող, ու ծաղիկի մը թօթափումէն ու թռչունի մը գեղգեղէն կը դողդղար, կը սարսռար, կարծես էլեկտրականի հոսանուտէ մը աղդուելով սաստկապէս:

Կեանքին մէջ տակաւին դպրոցի երես չէր տեսած. ծնողքը կը վախնային իրենց փափկամարմին զաւակը ղրկել այդ դոռ ու աղմկալից տուները, ուր անպատճառ կը մեռնէր, կը մտածէին, Տիրան: Չէ՛, անկարելի բան էր, դպրոց չպիտի ղրկէին երբեք Տիրանը. հապա եթէ չարչրկէի՞ն զայն տոմբակներն որոց չարաճճի վազվռտուքներն ու անողորմ կզբտուքները կը տեսնէին ամէն օր լերան ցից ու դերբուկ կողերուն վրայ. խենդեւնալի՛ք բան էր:

— Տարիքը լենայ նէ, կ'ըսէր մայրը չոյելով իր զաւկին սեւ սաթի նման մազերը, դասատու մը կը բռնենք, թող կամաց կամաց սորվի Տիրանս:

— Հա՛րկաւ, կը յաւելուր հայրը, անուշ նայուածքով մը:

Եւ Տիրան տարի մը եաքը պիտի ուներ իր դասատուն:

Բայց քանի զարգանար այդ դիւրաբեկ բնաւորութիւնը, քանի զօրանար անոր զգայութիւնը, ձանձրոյ-

թէ պէս բան մը ծնունդ կ'առնէր անոր մէջ, կեանքի մխօրինակութեան ձանձրոյթը որ կամաց կամաց կը ապրէի սրտին մէջ, հետզհետէ կը ծաւալի, անդադար կը համակէ էութիւնն համբուն եւ ի վերջոյ յանկարծ երեւան կուգայ, կը բռնկի, հրաբուխի մը պոռթկումին պէս որ աստիճանական բորբոքումէ մը յառաջ կուգայ:

Բայց պարապայ մը եկաւ վերջ դնել իրեն սպառնացող այս ձանձրոյթին:

Տիրանին մօրեղբայրը, հարուստ արհեստաւոր մը, բարեբաստ դաղափար մը յղացած էր. ադարակ մը գնել ի Զիլիֆտար, Ալիպէյքէօյ ուր ընդարձակ արօտատեղիներ կան կանանչազեղ եւ ջրոտուդ: Պատանեակը ուրախութենէն ոստոստեց երբ այս լուրն առաւ եւ անվերջ թախանձանքներ սկսաւ ընել իր մօրեղբօր:

Մարդը, որ նմանապէս տաստիկ կը սիրէր իր քեռորդին, տեղի տուաւ անոր ստիպումներուն եւ ապրիլ ամսուան մէջ գնեց փոքր ադարակ մը որ կը գտնուէր լերան մը ստորոտը, Ալիպէյքէօյի ծայրը, քանի մը խոշոր ախոռներով եւ աստղամէջ զատուած փոքր տունով մը որ երկու խուցեր կը պարունակէր: Տիրան եւ իր մայրը անմիջապէս փոխադրուեցան այդ տունը, մինչեւ օգոստոսի վերջերը հոն անցնելու դիտաւորութեամբ:

Պատանեակը երբ տեսաւ իր ըղձանքին կատարուիլը, գոհունակութեան լանկեկ հառաչ մը արձակեց ու ադարակին եռեւի ժայռերէն միոյն վրայ կեցած դոռոդագին, անյագօրէն իր աչուըներովը կը լափէր ակնապարար տեսարանը որ կ'ամփոփուէր բլրակներու զուդընթաց չարքին մէջտեղ:

Արեւն արդէն իջած էր աղարակին ետեւի լեռնէն վար եւ քանի մը յետամնաց ճառագայթները մխայն կը սարսռային հանդիսակաց բլրակներուն կանանչ կատարին վրայ, ծիրանի պսակ մը ձեւացնելով կարծես: Անոնցմէ վար, թոյլ մթութիւն մը կը սկսէր, հետզհետէ սաստկանալով մինչեւ բլրակներուն ստորոտն ուր խիտ թաւուտներու խուժանը սեւ զօտիի պէս կը փաթթուէր լերան ոտքերուն: Սակայն լոյսի երկար շարք մը յանկարծ կը կտրէր մթութիւնը հոն. դեռակն է որ հանդարտ վաղքով կը սահի կը թաւալի անշշուկ, դերադանցապէս աւելցնելով հրապոյրն այդ չքնաղ հովտին; ուր Տիրան պիտի դտնէր անշուշտ իր պահանջոտ հոդիին պէտքն ու սփոփանքը եւ որ պիտի յագեցնէր իր բանաստեղծի խանդը:

Անուշ յափշտակումով կը դիտէր հիմակ սքանչելի յատկութիւնները բնութեան այդ փոքր պատառին, ուր իրեն նման անդիտակցօրէն տառապող հոդիներ տարիներով կրնային անունդ եւ սփոփանք գտնել: Եւ դեռակէն ասդին ա՛լ կը տարածուէր ընդարձակ մարգագետինը, բազմազան դեղեցիկ գարնանածաղիկներով պիսակաւոր, իրիկուան հեղիկ սիւքի մը չոյանքին տակ մեղմօրէն ալեծուփ:

Վերջալոյսի տխրութիւնն սկսած էր տիրել հովտին մէջ, տրտմաթախիծ հոդիի մը մելամաղձութեանը պէս յամրաձաւալ բայց յարաճուն:

Տիրան խորին երազանքով համակուած էր ժայռին վրայ, անուշ թմրութիւն մը ղդալով իր անդամներուն մէջ, հեչտ երանութիւն մը՝ զոր չէր ուզեր ընդհատել: Գուցէ ժամերով մնար այդպէս, հէ՛ք պատանեակը, եթէ ոտքի յանկարծական չշուկ մը չէր գար չարթնցնէր

ղինքը: Թօթվուեցաւ, ղլուխն եաին դարձուց աչխուժով եւ կատարեալ եղաւ իր հմայքը:

Դեղձան մազեր ուսերուն վրան ցանուցիր, կապոյտ ժպտուն վոքր աչուըններ, պղտիկ կարմրուկ բերան, բարա՛կ, չատ բարակ յօնքեր ունէր այն դլուխն որ մէկէն ի մէկ երեւցաւ Տիրանի աչքին. կարծես կանանչութեան մէջէն ծնած էր յանկարծ այդ աղջիկը բնութեան մէկ անհասկնալի քմայքովը, որ թերեւս կ'ուզէր լիապէս դիւթել մեր երազուն պատանին: Փոքր աղջիկը, որ վերէն վար մինաճեւ եւ մխազոյն չրջազդեստ մըն էր հագած եւ ոտուըններն ալ կոշտ ոտնամաններու մէջ անցած էին, անմիջապէս հասկցաւ որ զարմանք պատճառած էր այդ աղուորիկ տղուն. ուստի համարձակութեամբ անոր մօտեցաւ եւ վոքր ձեռքն անոր ուսին դարնելով ըսաւ — Թուրքերէն լեզուով, վասնզի Յոյն էր — Թէ իրենց բռնած աղարակին քովի վոքր տունը կը բնակէր ինք իր մօրն ու մեծ եղբօր հետ: Յայտնեց Թէ մայրն իրենց վոքր արտին մէջ կ'աշխատէր, իսկ եղբայրն ալ սայլավարութիւն կ'ընէր նոյն եւ չրջակայ դիւղերուն մէջ. իսկ ինք աղատ է, անունն է Էլէնա, ուղած դործը կ'ընէ, դաշտերն ու լեռները կը պտտի, ծաղիկներ կը ժողվէ, խոտեր կը փրցնէ՝ չորցնելու եւ օդտակար բաներու դործածելու համար:

Տիրան, որուն հմայքը դեռ փարատած չէր, մեքենաբար մտիկ կ'ընէր այս ինքնայորդ չաղփաղփումը, լուռ ու մունջ, վայելքի մը պէս ըմբոշխնելով զայն, պատանեկան անծանօթ կրակով մը վառուած:

Երբ վոքր աղջիկը — հազիւ տասնեւչորս տարու — իր պատմութիւնն աւարտեց, Տիրան հմայուած, յափշտակուած, անդիտակցօրէն ձեռքը տարաւ անոր դեղ-

ձան մազերուն եւ վայելելով զայնս, հարցուց թէ ինչո՞ւ այդպէս ուսերուն վրայ սփռած էր։

Էլէնայի այտերը թեթեւ մը կարմրեցան, աչուըներն անդին դարձուց խպնոտ չարժումով մը եւ յետոյ մէկէն ի մէկ պատանիին երեսը նայելով՝ պէշրող համարձակութեամբ մը ըսաւ.

— Ասանկ աւելի աղուոր կ'ըլլամ։

— Իրաւ է, մրմնջեց Տիրան սիրտի սեղմում մը զգալով։

Իրարու երես կը նայէին, աղջիկը միշտ ժպտուն, դողտրիկ երդ մը մրմռալով, երիտասարդն ակնապիշ եւ երազուն, անդադարաբար թանձրացող մութին մէջ, որ համատարած աներեւոյթ մուրի պէս կը սեւցնէր այդ դեղեցիկ շրջապատակերին ամէն խորշիկներն ալ։

— Երթանք, մութցա՛ւ, մրմնջեց մանկամարդ հելլէնուհին յանկարծ բռնելով Տիրանին ձեռքն իր մանուրրտիկ մատներուն մէջ, ու սկսաւ բլրակն ի վար վազել՝ այծեամի պէս ոստոստելով եւ եռեւէն քաշելով պատանին, որ յանկամս կը հնազանդէր այդ հեշտադին քարշումին, առանց դիտնալու թէ՝ ի՛նչ էր իր ըրածը, երազ տեսնողի մը տարակուսանքով, որ չուզեր արթննալ, վախնալով որ կը ցնդի հեշտօրօր տեսիլքը։

Վերջապէս ազարակին դուռն հասան, ուր կը սպասէր Տիրանին մայրը, որ ի տես զաւկին, անոր վիզը վաթթուեցաւ ու դորովանքով համբուրեց երկու այտերէն։ Պատանին կը հեւար, իսկ Հելլէնուհին կոկորդալիր կը խնդար, այդ զուարճալի վազքն ընել տալուն համար։

Ագարակին պատին երկայնութեամբը չինուած ել-

կու պատուհանով ցածուկ տունի մը դուռնէն ձայն մը լսուեցաւ մէկէն ի մէկ.

— Էլէնա՛, Էլէնա՛:

— Քալինիքթա՛, դոչեց մանկամարդ աղջիկը ձեռքի աշխոյժ շարժումով մը բարեւելով մայրն ու որդին եւ թռաւ դնաց՝ մոռցածին հուրիի պէս անհետ ըլլալով Տիրանին աչքէն, որ կարծեց թէ քայքայում մը տեղի ունեցաւ յանկարծ յինքն, սարսռալի պարապութեան մը մէջ ղդաց ինքզինքը երբ տեսաւ այդ տեսիլքին անհետիլը վերջապէս: Պիշ պիշ կը նայէր այն կողմը. լալու պոռթկալու անսանձ տենչ մը ղգալով. իր տեսողութեան առջեւ փնտռել ջանալով ղեղճան վարսերը, կապոյտ ծաւի աչուըներն ու ժպտադեղ շուրթերը էլէնային:

Մայրը ուշի ուշով կը դիտէր իր որդւոյն այդ հայեցողական կեցուածքը, ու կը սպասէր որ սթափի այդ տեսակ մը թմրութենէն:

— Ներս երթանք, մա՛յր, ըսաւ Տիրան տխուր չեշտով մը:

Այն դիշերը, պատանին, կէս քուն կէս արթուն վիճակ մը ունեցաւ, թաղուն տառապանք մը ղգալով սիրտին մէջ, անդիմադրելի ընձանք մը՝ իրիկնամուտի այն ակնկալ յաւերժահարսը տեսնելու ժամ առաջ:

Առաւն, լոյսին հետ արթնցաւ Տիրան՝ ու պատուհանը վազեց:

Առջի իրիկուան տեսարանն էր, սա տարբերութեամբ որ բլրակներուն կատարին ծիրանեգոյն սլսակը երթալով կը լայննար հիմակ, լոյսը կ'ողողէր կը լեցնէր հովիտն համակ ու մինչեւ մարդագետին իջնելով կը սփռուէր հոն չդայլօրէն, վառվռելով դիշերուան

չողն որ կը դողդղար խոտերուն ու ծաղիկներուն վրայ։ Ոչխարները, լերան կողին վրայ հոս հոն ցանցնուած, կը վազվռտէին ու կը ճարակէին, դառնուկներուն ողորմապին մայիւնը կը խառնուէր մացառներուն վրայ թառող սոխակին հոգեչունչ դեղգեղին։ Տիրան կը զմայլէր, անճառ հեշտութեամբ կը ծծէր բնութեան այս գեղին արտաբերումը, արեւին ու կանանչին այս կենսաւէտ յորդումը։ Ու աչքը կը պատցնէր ամէն կողմ, եւ յանկարծ կը կանչէր կը մնար գետակին եզրին վրայ, ուր բան մը նշմարած էր։ Մանկամարդ աղջիկ մը, մարմանդին վրայ կը վազվռտէր բոպիկ ոտներով, դառնուկի մը եռեւէն որ տեսակ տեսակ նազանքներով կը դառնար, կը պոռտաքէր իր վոքր տիրուհիին չուրջը։

Էլէնան էր։

Ցետոյ, երկարօրէն վազելէն ետք, կանգ առաւ նորատի Հելլենուհիին ու գետեզրը դնաց, վար իջաւ, ջուրին մօտ, նստաւ ու բոպիկ ոտներովը սկսաւ ջուրը խռովել մեծաժխոր ճողփիւնով։ Տիրան կը դիտէր զայն աչուքները սքանչացումով լի, սիրտը բաբախուն։ Հեռացաւ պատուհանէն, հապճեպով հագուեցաւ, եւ առանց մօրն իմացնելու որ հանդարտիկ կը քնանար, դուրս ելաւ ազարակէն եւ դէպի գետեզրն սկսաւ վազել։ Պատանին տեսնելուն պէս, Էլէնա, ամչկոտ շարժումով մը, ոտքերը դուրս հանեց ջուրէն եւ մարմանդին վրայ գուլպաները հագաւ, փէշերը չուրջը փռեց ու նստաւ։ Բարեւեցին ղիրար։

Տիրան անոր քով ընկողմանեցաւ եւ սկսան խօսակցիլ· միամիտ ու ոսոխատուն խօսակցութիւն մը, որուն մէջ երիտասարդին չփոթութիւնն եւ Հելլենուհիին պարզմտութիւնը կը մատնուէին։ Էլէնա որ հանդարտ

չէր կրնար կենալ, առաջարկեց բռնըլուք խաղալ: Պատանեակը վարանումով ընդունեց, եւ խօլական վազք մը սկսաւ հոն, յորում Տիրան չկրցաւ բռնել արագասլաց Էլէնան, որ, երբ իր կարգն եկաւ, անմիջապէս բռնեց զայն:

Զանձրացա՞ն վազելէն: Հանդիստ առին եւ տուն դարձան: Մայրիկը նորէն կը սպասէր զրան վրայ իր որդւոյն: Տիրան հեւալով խնդալով պատմեց իրենց դիօսանքն եւ խնդրեց որ շատ մնան այդ աղուոր տեղը:

Մայրը հաւանութիւն տուաւ, բայց պատուիրեց որ շատ չվազվռտէ:

Ա՛լ անկից ետք ամէն օր, Տիրան ու Էլէնա, առաւըլընէ մինչեւ իրիկուն միասեղ կը զբօսնէին, լեռներն ու անտառները կը պտտէին, անհուն երջանկութիւն զգալով իրարու ընկերակցութենէ:

Զաւակէր մայրն, որ կոյր վստահութիւն մը ունէր իր որդւոյն վրայ, բնաւ մխաքէն չէր անցըներ արդելք ըլլալ անոր այդ երանագեղ կենցաղին, որ արդէն վճիտ ու մաքուր կ'երեւէր իրեն: Կը թողուր որ այդ Յոյնին զուարթ աղջկան հետ անցընէ անիկա իր օրերը, քանի որ կը տեսնէր անոր՝ հետզհետէ առոյգանալը, բազմանալն զգալապէս:

Իրենց ուտեստին համար պէտք եղածները Տիրան ամէն օր կ'երթար կը գնէր տեղւոյն յոյն նպարավաճառէն, խոշոր զէր մարդ մը, թթուած զէմքով ու խեռ բնաւորութեամբ, իր հետ ունենալով միշտ Էլէնան, որուն ի տես նպարավաճառին աչուըները աղետալի վայրով մը կը վառէին: Աղջիկն անոր հետ կ'իյնար, եւ զարմանալի բան որ, նպարավաճառը բնաւ ձայն ձուն չէր

հաներ, ընդհակառակը կարծես հաճոյք կը զգար էլէնային այդ պչրական խաղերէն: Եթէ Տիրան ուշադրութեամբ նայէր «պախալ»ին — ինչպէս կը կոչէին իրենք — երեսը՝ ատելութեան դառն արտայայտութիւն մը պիտի նշմարէր հոն:

Ցունիսն, յուլիսն, օգոստոսն անցան այսպէս զբաղարթ ու խնծղալից, պայծառ արեւին տակ ու կիսաբոյր կանանչին վրայ: Բայց երկինքին վճիտ կապոյտին վրայ սկսած էին երեւիլ ամպերու սեւ ծրարները, զորս կը քշէր, կը տարուբերէր մեղմ սիւքին յաջորդող հովը: Գեղածիծաղ հովիտն սկսած էր մերկանալ իր զուարթ թարմութենէն, սոխակին ձայնն ալ չէր լսուեր ու կանանչազարդ դետիններն ալ հիմակ ժժդունած էին: Առտուները սաստիկ զով կ'ընէր: Ձմեռը մօտ էր:

Տիրանին հայրն, որ ամէն կիրակի կուգար Ալիպէյքէօյ, որոշեց ա՛լ մեկնիլ հոնկից ու տուն փոխադրուիլ: Հէք պատանեակին համար անհուն անակնկալ կսկիծ մը եղաւ այս: Անիկա յարատեւ կը կարծէր երանութիւնն որուն մէջ կը լողար: Բայց կրցաւ ինքզինքը զբաղել, սիրտին խորը թաղել իր անսահման վիշտը եւ, հրաժեշտի ողջոյնը տուաւ իր էլէնային, որ նոյնպէս չատ տխրեցաւ այս ցաւագին բաժանումէն:

Ա՛լ հիմա Պատէմլիքի տունն էր Տիրան, աւելի՛ երազուն, աւելի տրտմաթախիծ քան երբեք: Երբ հովը կը սուլէր դուրսը, ձիւնը կը յորձանապտուտքէր օդին մէջ, խե՛ղճ տղան, ճակատը պատուհանին կռթնցուցած, իր հուրիին քնակավայրին հեռապատկերը կը դիտէր, խնդալիր յիշատակներու լուսայեղձ չարք մը ուենենալով յար միտքին մէջ, որոնցմով կ'ապրէր, կը անանէր: Ո՞ւր էին այն առոյգ, կարմիր այտերը, բո-

ցավառ աչքերն ու ծիծղուն շուրթերը: Օրերը, ժամերն ու վայրկեաններըը կը համբէր. կ'անիծէր ձմեռը որ պատճառ եղած էր իր երջանկութեան անհաճոյ խզումին:

Բայց ձմեռն ալ անցաւ, ճերմակ ձիւնին տակէն կանանչ ծիլեր դուրս ելան, լեռները նորէն հագուեցան իրենց պերճափառ հանդերձանքն ու արեւը նորէն սկսաւ պսպղալ երկնակամարին վրայ: Եղանակին այս աստիճանական կերպարանափոխումին հետ կերպարանափոխուեցաւ Տիրանն ալ որ ապրիլին կը սպասէր անհամբեր՝ Ալիպէյքէօյ երթալու համար նորէն:

×

Կիրակի առաւոտ մըն էր երբ մայր ու զաւակ դացին սոյն հեչտավայրը:

Տիրան ուղղակի էլէնային տունը վազեց անոր անունը տալով:

Դուռը զարկաւ. ձայն չիկայ. նորէն զարկաւ: Այս անգամ խռպոտ ձայն մը ելաւ ներսէն, յետոյ խոշոր ոտնաձայն մը եւ դուռը բացուեցաւ:

Տիրան կը սպասէր որ էլէնային ծիծաղկոտ վառ դէմքը տեսնէ:

Ո՛վ պատրանք:

Դիմացը կը գտնուէր պախալը, դէ՛ր խոշոր Յոյնը, որ թեւերը վեր սոթատած, հաւի մը փետուրները կը փետէր:

— Ո՞վ կ'ուզես, հարցուց Տիրանին:

— Բայց ... կակազեց երիտասարդը, էլէնան հոս չէ՞:

Պախալը հեգնօրէն խնդաց։

— Ի՞նչ պիտի ընես, հարցուց։

Պատանին վարանեցաւ։

— Անգամ մը տեսնել կ'ուզէի։

— Ալ անիկա չես կրնար տեսնել, քսաւ նպարավաճառը հեգնական չեշտով։

— Ինչո՞ւ։

— Կարգուեցաւ։

— Որի՞ հետ։

— Որի՞ հետ պիտի ըլլայ, ինծի հետ։

Այս խօսքին վրայ Տիրան խորին հեծիւն մը արձակեց, վազելով հեռացաւ խեղդի պէս եւ սկսաւ դաշտերուն մէջէն արշաւել առեն առեն աղէկտուր հեծկլտանքի մը մէջ պոռալով.

— Պախա՛լը, պախա՛լը։

Արեւելք, 16 յունուար 1893

ԼՈՒԱՑԱՐԱՐՈՒՀԻՆ

Նաւակայքին դիմացը, տանիքը՝ փողոցին պատին ուղղութեամբը վերջացող խցիկի մը մէջ կը լուար Սուրբիկ աղաոտ, սեւցած լաթերը զոյս չաբաթը երկու անգամ կը ժողվէր՝ ընտանեզուրկ նաւավարներէ, ձկնորսներէ, մօտակայ փուռին գործաւորներէն, վիշերները անկիւնի խահվէէն պառկող գաւառացի պղտավաճառներէն ու նաւակայքին վրայ նեղ խուցերուն մէջ բնակող նաւավարներէն: Զարաչար կ'աչխատէր խեղճ աղջիկը մինչեւ իրիկուն թակոյկին վրայ կորաքամակ, թեւերը մինչեւ արմուկները սոթոտած, թնճուկ մազերը, որք թերեւս սանտր քնաւ տեսած չէին, ճակտէն մինչեւ ուսերուն վրայ խռիւ խռիւ, ցիրուցան, չապիկին ճեղքէն ցուցնելով նիհար՝ կրակին տաքութիւնէն պղնձագոյն դարձած լանջը, որ տխուր հեւքով մը չարունակ կ'ելնէր կ'իջնէր: Ձեռքի տենդոտ չարժումներով կը ծեծէր, կ'աճըռէր լաթերը, անոնց աղտը հանելու մոլեգնութեամբ մը համակուած: Մին մինակը կ'ապրէր Սուրբիկ, հայրը մեռած ըլլալուն եւ մայրն ալ, հակառակ աղջկանը կամքին, նորէն ամուսնացած ըլլալուն՝ նաւամատոյցին վրայ բիլաւ ծախողի մը հետ:

Սուրբիկ առեր քալեր էր մօրը տունէն ու երկու եր-
կինք օր ասդին անդին անօթի պտտելէն ետքը այդ խցի-
կին մէջ մտած էր եւ քիչ առնէն բաւական յաճախորդ
ձեռք էր ձգած:

Աղտոտութեան յաղթելու այդ գործողութեան մէջ
սիւփանքի եւ ղբօսանքի պէս բան մը կը գտնէր ման-
կամարդ լուացարարուհին, թակոյկին մէջ լեցուող ա-
ճառին սպիտակ փրփուրները հաճոյական տեսք մը
կ'ընծայէին իր սեւուկ աղուոր աչուըներուն, զորս յօս-
նական ակնարկով կը դիտէին իր կոչտ յաճախորդները:
Սուրբիկ մինչեւ մուրթը կը լուար, եւ յետոյ, պարտէ-
զին մէջ լարած հին փտտուկ չուաններուն վրայ կը
փռէր շապիկներն ու թաշկինակները: Գործը բոլորո-
վին աւարտելէ ետքը չտապով կ'ուտէր կը լմնցնէր ու-
նեցած ուտեստը, անկողինը կը փռէր մահճակալի ձե-
ւով չինած տեղի մը վրայ ու կը պառկէր՝ չատ անգամ
իր լաթերը երազելով, որք ճեպ ճերմակ կ'ըլլային եւ
յաճախորդները կը գովէին իր լուացարարական ճար-
տարութիւնը:

Յաջորդ օրը աւելի եռանդով կ'աշխատէր, լաթերը
աւելի սաստկութեամբ կը ճզմէր կը ճմռթկէր իր փրփր-
ցուցած կարմիր մատներուն մէջ, եւ զմայլումի ու գո-
հունակութեան եզական հառաչանք մը կ'արձակէր, երբ
գանոնք քով քովի փռելէն ետքը՝ անճառ ակնարկ մը
նետէր անոնց վրայ:

Առանձնութիւնն ու թշուառութիւնը քնաւ տաղ-
տուկ եւ յուսահատութիւն չէին պատճառեր Սուրբի-
կին, ընդհակառակը չափազանց գոհ էր իր վիճակէն,
իր թակոյկէն, հնոցէն ու եփոցէն զատ ամէն բանի կա-

կածելի աչքով կը նայէր եւ քնաւ մէկուն հետ բարեկամութեամբ չէր տեսնուեր:

Բայց օր մը, երբ, նաւակայքին վրայի խուցը քնակող ծեր նաւավարի մը ճերմակեղէնները տարաւ, երիտասարդ մը նշմարեց, որ կարճ փոքրուն մը հագած, ոտաբոբիկ, հուժկու կուրծքը դեռինը փուած կը քնանար: Սուրբիկ անտարբեր աչքով մը դիտեց այդ կայտառ մարմինը ու հարցուց նաւավարին թէ ո՛վ էր անիկա:

— Թորոսին խայտխուղը պալըխճուքիւն կ'ընէ կոր, պատասխանեց ծերունին, տահա նոր է, ամա ... Ասված հետու ընէ:

— Անունը ի՞նչ է:

— Յուսեփ:

— Լաթերը որի՞ կուտայ կոր:

— Նայինք, ըսեմ տէ քեզի տայ:

Սուրբիկ տնակը դարձաւ, թակոյկին առջեւն անցաւ, սկսաւ բիրտ շարժումներով հարչրկել լաթերը եւ աճառն այնքան ուժգին քսել որ փրփուրի ահաղին կոյտով լեցաւ ամանը:

Գիշերը, պառկած տեղը, ակռաներուն մէջէն Սուրբիկ կամացուկ մը փսփսաց.

— Յուսեփին լաթերն ալ էս պիտի վլամ:

Այն գիշերը երազեց թէ Յուսեփին լաթերը կը լուար եւ անանկ կը ճերմկցնէր որուն նման մինչեւ այն տեղն ոչ մէկուն լաթը ճերմկցուցած չէր:

Առտուն կանուխ արթնցաւ եւ լուացքի կարգադրութիւնները ընելէ ետք նաւակայքը վազեց: Յուսեփ նոր ելած էր եւ ծովին ջուրովը երեսն ու կուրծքը կը լուար: Լուացարարուհին երկչոտ քայլերով ներս

մտաւ եւ աչք ըրաւ ծերունի նաւավարին որ լուացքի մասին խօսի երիտասարդ ձկնորսին հետ։

Ծերունին ըսաւ.

— Ծօ՛ Յուսեփ, աղտոտներդ ասկէ ետքը ասոր տուր, հէմ աղէկ հէմ աժան կը վլայ։

Երիտասարդը իր չապիկին ծայրովը սրբուելով հանդերձ, Սուրբիկը դիտեց, անոր թուխ աչուըներուն մէջ մխրճեց իր կրակոտ նայուածքը, ու թեթեւ ժպիտով մը ցուցնելով իր ճերմակ ակռաները, ըսաւ.

— Բէք աղէկ, վաղը առաւու էկու տէ առ։

Սուրբիկ լուացարանը դարձաւ ուրախ դուարթ. այն օրը մինչեւ իրիկուն երգ մը մրմռալով լուաց լաթերը, սովորականէն աւելի աշխուժով ու հոգածութեամբ մաքրեց զանոնք, փրփուրը աւելի շատ եւ աւելի թանձր հանելով։

Յաջորդ առաւուն մութնուլուսուն նաւակայքին խուցը վազեց Սուրբիկ, ճակտին վրայի խառնիխուռն մազերը կրցածին չափ չոկած, չապիկին կուրծքը ամօթխածութեամբ ղոցած։

Յուսեփ հին ուռկաններ կարկտելու զբաղած էր, երբ աղջկան ներս մտնելը տեսաւ, ուրախութեան չողիւն մը փայլեցաւ աչուըներուն մէջ.

— Հա՛, էկաւ, ըսաւ ուռկանները մէկդի ընելով եւ ծրար մը առնելով ղոր կարկառեց Սուրբիկին։

— Էրկու չապիկ, չորս չորապ կայ մէջը, աւելցուց. աման աղէկ վլայ, աղուոր քուրիկս։

— Հոգդ մ՚ընեը, ախպարիկս, ամէն նա կ՚տէն քէ ձս մէկ հատիկ վլացող եմ. հէմ քուկիններդ տահա աղուոր ...

— Իրա՞ւ, հարցուց երիտասարդ ձկնորսը՝ անուշ

նայուածք մը սեւեռելով լուացարարուհիին դէմքին վրայ։

Եւ, իրաւ, Սուրբիկ, Յուսեփին լաթերը մանուածոյ խնամքով լուաց։ Նախ եփոցին մէջ աղէկ մը եփեց, յետոյ երեք անգամ լուաց, այն աստիճան հոգածութեամբ որ ձիւնի ճերմակութիւն առացան չապիկները։ Յերեկուան արեւին փռեց զանոնք, չորնալէն ետքը ծալլեց ու դուրդուրանքով առաւ ձկնորսին տարաւ։

Բերնին ջուրերը վազելով դիտեց Յուսեփ՝ երկար առնել ի վեր լուացք չտեսած իր չապիկները, եւ սա դուաստականն արձակեց։

— Է՛յ աֆէրիմ Սուրբիկ, խըչխախ վլացեր ես, քանի՞ վարա պիտի տամ։

Մանկամարդ լուացարարուհին ձկնորսին մօտեցելէր եւ չսուելու համար ծեր նաւավարէն որ քիչ մը անդին անկողնին մէջ մրափելով կը քերուըտէր, ըսաւ ցած ձայնով։

— Ամենուն քառասուն վարայէն վար չըլլար ամա, քենէ քսան վարա կ'առնեմ։

Ձկնորսը թեթեւ մը կարմրեցաւ, ձեռքը դրպանը խոթեց եւ երկու տասնոց դնելէն ետք Սուրբիկին ձեռքը, երրորդ մըն ալ տուաւ ըսելով։

— Ասով ալ եէմիչ առ տէ կե՛ր։

Սուրբիկ զրեթէ ցատկռտելով մտաւ իր խցիկէն ներս։ կրակը կը ճարճատէր, ջուրը կ'եռար թիթեղէ ամանին մէջ, աղտոտ լաթերը դիզուած կը կենային թախտակին մէկ կողմը։

Սակայն, այդ օրը, Սուրբիկ փոխանակ ուրախ ըլլալու, լուրջ եւ տխուր կերպարանք մը ունեցաւ։ Ծանր ծանր, խորին մտածութեամբ համակ՝ լուաց լաթերը։

բայց ցերեկին, մինչ ինչալուվ Յուսեփին տուած տասնոցը, դուրս ելաւ, խաղող գնեց այն ստակով եւ անանկ ախորժակով կերաւ որ, յաւարտ ճաշին, իր նախկին զուարթութիւնն ստացած էր:

Զորս օր ետքը նորէն նաւակայք գնաց մանկամարդ լուացարարուհին, ուզեց ձկնորսին աղտոտները, ու այս անգամ անկից զատուեցաւ աւելի մտերմացած անոր հետ:

Երբ երրորդ անգամուն, առտուն կանուխ, իր սովորական այցը տուաւ Սուրբիկ, ձկնորսը սպիսպեց գայն որ քիչ մը աւելի նստի եւ խօսակցին: Խօսակցեցան. մէկը իր լուացարարուհիները դուլեց, միւսն իր ծովային կեանքին վայելքները պարզեց: Երկուքն ալ իրարու արհեստին հաւնեցան, եւ այս անգամ իրարմէ բաժնուեցան ձեռքի ուժեղ սեղմումով մը եւ անուշ նայուածքներու դորովալի փրփրկընդխառնումով:

Սուրբիկին վտիտ այտերը լեցունութիւն մը կը առանային, կենդանութիւն մը կը փթթէր անոր ամբողջ մարմինին մէջ. յորմէ հետէ կը տեսնուէր Յուսեփին հետ:

Առտու մը, Սուրբիկ, լաթերը առնելէ ետք, կամաց մը ըսաւ Յուսեփին.

— Սիպարիկ, քու լաթերուդ համար ա՛լ ստակ մի՛ տար, ամա իրիճա մը ունիմ, դուն ալ ինծի Զատկին Ֆիստան մը կը չինե՞ս:

Զատկին չրջազդեստը չինուեցաւ, եւ Սուրբիկ անօրինակ պերեւեթումով հագաւ զայն ու պտտեցաւ: Կեանքին մէջ հէ՛ք թշուառ աղջիկն այդքան ուրախ, այդքան երջանիկ չէր եղած:

Իրենց առաւօտեան տեսակցութիւններն հետզհետէ

այնքան երկարեցան եւ իրենց ձայնն այնքան մեղմացաւ որ՝ հոն պառկող ծերունի նաւավարը քիթը բերանը սկսաւ ծռմռկել ու մռլտալ:

Վերջապէս օր մը Յուսեփ փսրտաց Սուրբիկին ականջին.

— Ինծի կ'առնե՞ս, Սուրբիկ:

— Կ'առնեմ, ըսաւ լուացարարուհին կարմրելով:

×

Առտու մը, Սուրբիկ նաւակայք գնաց Յուսեփին ալտոտ լաթերը առնելու համար. ծեր նաւավարը անդին կը խռկար. խեղճ աղջիկը զարմանքով տեսաւ թէ ձկնորսը իր ծխծաղկոտ դէմքով չէր երեւնար իրեն. մի-այն ուշադրութիւն ընելով դիտեց որ անկողինը ուռեցած էր. կամաց մը մօտեցաւ, վեր առաւ վերմակը, եւ ահագին կոճ մը արձակեց. ծեր նաւավարը վեր ցատկեց: Սուրբիկ անկողնին անարին վերեւը, Յուսեփին անչարժ մարմինին մօտ կեցած կուլար:

Նաւավարը ըսաւ երեժտկալով.

— Զավակը Յուսեփը, հը՛մ, էրէկ դիշեր աղը նետած աւեն ծովը ինկեր է, մինչեւ քի ազատեր են նէ, խղդուեր է. եա՛, աս դէնաաթին սօնը աս է, հատէ, մի՛ լար, դուն ալ մեկ էս:

Ու վերմակը դլխուն քաշելով նորէն սկսաւ քնանալ:

Հէ՛ք Սուրբիկ, կէս ժամ անընդհատ լացաւ ծովամոյնին անարին վերեւը, ցած հեծկլտուքներով:

Յետոյ ծռեցաւ, կամաց մը համբուրեց Յուսեփին սառ չուրթերը, որոնք ժժգունած էին, առաւ սենեակին անկիւնէն ծրար մը, ուր կը գտնուէին խեղճ ձկնորսին առջի օրը պատռտած աղտոտները, դուրս ելաւ, խցիկը դնաց, ջրալից թակոյկին առջեւ անցաւ եւ սկսաւ լուալ, կատաղի չարժումներով, մատներովը մոլեգնօրէն պատռտելով չապիկը, ծըւիկ ծըւիկ ընելով, կտորները քաչելով հանելով երբեմն, աճառի փրփուրներուն, ջուրի ցայտերուն մէջ, որք դուրս կը թափթփէին թակոյկէն:

Յետոյ ժողվեց այդ բզկտուած լաթերը, պարտէզ տարաւ, չուաններուն վրայ փռեց, արեւին մէջ, եւ ինքն ալ անոնց դիմացը նստաւ:

Հէ՛ք լուացարարուհին, մերթ խնդաց, մերթ լացաւ, մերթ հեծեծեց, մերթ քրքջեց:

Արխելէֆ, 3 յուլիս 1893

ԳՈՂԸ

Ծովին եղերքէն քիչ մը ապրին կը գտնուէր տնակ-ներու դէս ու դէն կքած, ծռմռած չարքը, որուն մէջ կը բնակէին ձկնորսի ընտանիքները: Այդ չարքէն ան-ջատ, տասը կանգուն չափ հեռուն, ծովէն դուրս ցցուած ժայռի մը կը կրթնէր, Հաճի Թումայի անշուք տնակն ալ, որուն կը հասնէին երբեմն ալիքները, երբ ուժգին հով մը տակն ու վրայ ընէր ծովը: Բայց հով չէր, Թումա՝ վաթսուն տարեկան ուղղաբերձ եւ կորո-վի ծերուկ մը, մեծ հրճուանքով ու անբացատրելի հա-ճոյքով մտիկ կ'ընէր կատաղի երաժշտութիւնը ալեկոծ ծովին, հովին ահարկու պայթումները, ու մոլեգին կոհակներուն կոծումներն ու մեծաժխոր վիշտումները իր տնակին եռեւի ժայռին դէմ:

Կոյր էր հէք Հաճի Թուման. յիսուն տարեկան ե-ղած աուեները աչքերն սկսած էին աղօտանալ, բիբին տե-սողական ուժը մէկէն ի մէկ տկարացեր էր եւ օրին մէկն ալ, այդ աստիճանական չիջումին յաջորդեր էր ամբողջական կուրութիւնը: Բայց այդ ալ հոգ չէր. Հա-ճի Թումա, այնքան վերազանցապէս դիտակ էր ծովին ու ծովեղերքին ամէն ծակուծուկերուն, որքան մըր-ջիւնն իր ստորերկրեայ բնակարանին հազարումէկ մա-

աերուն, բնաւ չէր պիջած հրաժարիլ իր սիրած ու պաշտած արհեստէն, հայրն իրեն ուրիշ բան չէր կտակած եթէ ոչ ձկնորսութիւն, Հաճի Թումա պիտի չարունակէր գայն, կոյր ալ հիւանդ ալ ըլլար, մինչեւ որ մեռնէր: Բայց իր ընտանեկան կեանքը տառապներով լեցուած էր: Երեք մանչ զաւակներ ունեցած էր, որոց ամէնքն ալ ուզած էր իր արհեստին հեչտին տաժանքներուն ու վտանգներուն մէջ մեծցնել, ամէնն ալ ճըկնորս էր ըրած, այլ, աւա՛ղ, անոնք ալ թէեւ իրեն պէս խիզախած էին հեղուկ տարրին դէմ, բայց այս վերջինը տարած էր յաղթանակը իր վհանման կլափին մէջ ընկղուզելով զանոնք: Իսկուհի տուտուն մաղերը վեռաւեր ու անէծքներ թափեր էր երկանքը դլխուն, որ այդպէս ճղակտոր կը հանէր իր « կիւղէլիմ » զաւակները, եւ դիշեր ցերեկ կը յանդիմանէր Թուման:

— Զաւկըներուս էճէ՛լը մտար, խըեանէթ մա՛րդ, կը պոռար անոր երեսին, քա պաչխա զէնաաթ չիկա՞յ քի աս զուլում զէնաաթին կուտաս կոր անոնք:

— Կնի՛կ, քուկին խելքդ չի հասնիր, կը պատասխանէր Հաճի Թումա՝ անտարբեր կերպով կարգադրելով իր ձկնորսի սարուածները, անոնց ալ ճակատը աննանկ կրուեր է ... հէմ, կնիկ, ինծի անանկ տուչ կ'ըլլայ կոր քի մեր զաւակները բիւղին ծովը պիտի խըղդուին:

Եւ ծովն ուր կորած էին իր զաւակները, իր ամենօրեայ զբօսավայրն էր դրեթէ: Ահարկու լուղորդ մըն էր Հաճի Թումա, իր ջլապինդ բազուկներով՝ չատ անդամ վոթորկի աւեն իսկ ալիքներուն հետ կը մաքառէր, ծովին խորքերը կը մխրճէր եւ ձուկերն իրենց բոյներուն մէջ յանկարծակի կը բերէր:

Իսկուհի տուտուն մխիթարուեցաւ սակայն՝ չորրորդ զաւկի մըն ալ տէր ըլլալով. բայց, հակառակ իր անդուլ անդադար աղօթքներուն, վոխանակ աղջկան, նորէն կունտուկլոր մանչ մը աշխարհ եկաւ:

Հաճի Թումայի աչքերը չողացին ու ժպիտ մը սահեցաւ թանձր չուրթերուն վրայէն, երբ տեսաւ նորածինին համեմատաբար կորովի ու առնական չինուածքը: Ամեհի ձկնորսին սիրտը տակաւին չէր վհատած ու կակուղցած՝ իր անդառնալի կորուստներէն. եւ յանձին այդ մանկան, կ'ընդունէր քալ ու պնդակազմ ձկնորս մը, որ վոթքորիկները կ'արհամարհէ եւ ծովուն ալիքները կը թափանցէ:

Բայց կինն ըսած էր իրեն.

— Ինծի նայէ հա՛, էյէր աս ալ պալըխճի ընելու էլլաս նէ՝ կլոխս կ'առնեմ կ'երթամ չօճուխիս հետ:

— Խենդ էմ ղէհէր, պատասխանած էր Թումա՝ ձայնին մէջ հեգնական թեթեւ երանգով մը:

Սերոբ տասնըչորս տարու էր երբ Հաճի Թումային աչուըններն սկսած էին տկարանալ: Հէք բարի մարդը դիչերներով խորհած էր սա կարեւոր խնդիրին վրայ թէ՝ իր չորրորդ զաւակն ալ « ծով հանէ՞ »: Ձէր յաջողած իր կինն համոզել. եւ վերջապէս որդիական գորովն ալ այս անգամ վարանումի մէջ կը թողուր զինքը: Գիչեր մը Իսկուհի տուտուն էրկանը ոտուըններուն ինկեր ու արիւն արցունք թափելով խնդրեր էր որ խընայէ Սերոբին:

Եւ խնայեր էր Թումա:

— Բէք աղէկ ամա, պալըխճիութեննէն աղէկ ի՞նչ ղէնաաթի տանք, հարցուցած էր կնկանը:

— Տէմիրճուբեան տուր:

Սերոբ երկաթագործի քով սկսած էր երթալ, երբ տասնըչորս տարու էր եւ երբ Հաճի Թումայի աչուքները յաւէտ գրկուած էին ծովին հաճոյալի տեսքը դիտելէ եւ իր բռնած ճուկերուն հանդամանքները ննջելէ:

Դժբաղդութիւնը սա էր որ Սերոբ, իր հօրը ճըկնորսական արիւնը ժառանգած էր. իր պզտիկ տարիքէն կը սիրէր ծով մտնել, լողալ, ճուկ որսալ. բայց մօրն ընդդիմութեան առջեւ տեղի տուած էր եւ ակամայ մտած էր երկաթագործութեան արհեստին մէջ: Այսուհանդերձ բնաւ առիթը չէր փախցներ, երբ պարապ ժամանակ ունենար: Ամառը, դիչերներն ուշ ատեն տուն դառնալով, կը հանուէր ու երկարօրէն կը լողնար ծովին մէջ, եւ հօրը պէս քաջ լուղորդ մը եղած էր:

×

Հիմակ, Հաճի Թումա ալ առջի պէս չէր կրնար խիզախել ծովին դէմ. բայց նորէն չէր ուզած բաժնուիլ անկից: Բնականաբար չէր կրնար կանոնաւոր ճկնորսութիւն ընել. չէր կրնար ուռկանները կարկտել, կարթերը պատրաստել, եւ ճկնորսական ուրիշ կարգադրութիւններ ընել: Կ'ափսոսար իր աղետալի որոշումին վրայ. եթէ Սերոբն երկաթագործ չըլլար, պիտի օգնէր իրեն ու դիւրացնէր իր կրած դժուարութիւնները:

Երբեմն այնքան կը դառնանար որ խիստ կչտամբանքներ կ'ուղղէր կնկանը:

— Կնի՛կ, կը պոռար, էյէր Սերոբը պալըխճի ըլլար նէ իմ աչկերս ասանկ չէին ըլլար. տէրտէս քէօրցայ:

Ու ցաւոտ ականոզլիքներուն մէջ տխուր կերպով կ՚երերցնէր իր պաղած սղխտակուցները:

Արցունք մըն ալ կը գլորէր արեւակէզ այտերէն վար:

Բայց ինչպէս ըսի, չէր կրնար իր սիրելի տաշտէն հեռի ապրիլ Հաճի Թումա. ուռկանով ու կարթով որսալու անկարելիութեան առաջքն առած էր ուրիշ միջոցով մը: Մէկ քանի խոշոր սափորներ գնել տուած էր Սերոբին, եւ զանոնք զետեղած էր ծովեզերքէն չորս հինգ կանգուն հեռուն, ծովին յատակը: Ձուկերն, որք միշտ խորշեր ու ծակեր փնտռելու հետամուտ են, կը մտնէին այդ սափորներուն մէջ ու հոն կը հաստատէին իրենց բնակութիւնը: Յաջորդ օրուան գիշերը, Հաճի Թումա, որ ծովին այդ մասը հրաշալի կերպով կը ճանչնար, կը հանուէր, կը հագնէր իր մոմազօծ դեղնագոյն լուղազգեստը, ջուրը կը մտնէր, ու անձայն անշշուկ կը սուզէր ծովին յատակը, կ՚առնէր սափորներն, ու կը տանէր զանոնք, ձուկերով լեցուած, պատերազմէն հարուստ աւարով եւ դարձող հին զօրավարի մը յոխորտանքով: Այսչափն ալ մեծ մխիթարանք ու բաւական սփոփանք էր կոյր ձկնորսին համար:

Իսկուհի տուտուն երբեմն կը փորձէր եւ կեցնել զայն այդ գործէն:

— Մա՛րդս, կ՚ըսէր, ալ ըռահաթ ըրէ, օր մը խաղա մը պիտի պերես կլխուդ, իշտէ տղադ տահա տասնըվեց տարու է ամա ապրեցնելու խըտար քեզի կը կըշտացնէ կոր:

— Չըլլար, կնիկ, չըլլար, կը պատասխանէր Թումա, դուն չիյտես, չես հասկնար, մինչեւ քի չը մեռնիմ նէ ծովը չը խալըսիր ծառքէս, պէօճէքս չէ մեռեր:

Ու կը չարունակէր իր ձկնակուլ սափորը ծովին յատակը լլեցնել ամէն օր, ու դիշերը, ուշ ատեն վերցնել, միշտ ձկնառատ:

Բայց դիշեր մը, երբ Թումա նորէն ծովին յատակէն տուն բերաւ սափորները, ձուկի հետքն անգամ չը պտաւ անոնց մէջը. զարմացաւ ապշեցաւ:

— Թօհաֆ պա՛ն, մրմռաց, ա՞ս ինչ ըսել է, պալըխները սրդոդեցա՞ն ինծի:

Նորէն ծովին տակն լլեցուց զանոնք, բայց այս անգամ քիչ մը վոխեց անոնց տեղը:

Երբ յաջորդ դիշերը, որոչեալ ժամուն գնաց սափորները տուն բերաւ, ափ ի բերան մնաց երբ ձեռքն անոնց մէջ մխրճելով՝ միայն ջուր գտաւ:

Այս անգամ հայհոյեց Հաճի Թումա, բարկութենէն քիչ մնաց գետինը զարնէր ջախջախէր անիծեալ պարապ սափորը:

Բայց համբերեց, նորէն իրենց տեղը տարաւ դրաւ զանոնք, ու տուն դառնալով անկողին մտաւ, տենդոտ ու չղաչրդիռ:

Մեծ անհամբերութեամբ սպասեց յաջորդ դիշերուան, որ վերջապէս հասաւ: Ի՛նչ սրտադողով, ի՛նչ մտահոգութիւններով պաշարուած մտաւ ծով հէ՛ք կոյր ձկնորսը:

Սահեցաւ դէպի սափորները, դորովանքով դրկեց զանոնք ու արմուկի հզօր բախումներով եղերք հասաւ, տուն մտաւ, եւ առանց ձեռք դպցնելու անոնց, ըսաւ կնկանը.

— Ուսկուկ, սըւոնց մէջ տուն նայէ:

Իսկուհի տուտուն ձեռքովը չօշափեց սափորներուն ներսը, ու ... դարձեալ ոչինչ:

— Պան չիկայ, Թումա, ըսաւ վհատեալ ձայնով:

— Վա՛յ ...

Եւ այս անգամուն արձակած յիշողը սոսկալի էր:

Յետոյ, ձայն ձուն չհանեց, աղետալի լռութեամբ մը առաւ սափորները, տենդոտ քայլերով հեռացաւ տունէն եւ իրենց տեղը դրաւ, Ծովին տակը:

Բայց տուն մտած պահուն կը մրմռար, աչքը քըթթելով.

— Հասկցայ, վաղը պիշեր կիտեմ ի՛նչ պիտի ընեմ:

Յաջորդ իրիկունը, մութը կը կոխէր, ու Ծովին հանդարտ մակերեսին վրայ խաւարը թուլօրէն կը փըռուէր՝ կապարի հալոցի մը երեւոյթին ընծայելով անոր:

Գերեզմաննոցի մը ծանր հանդարտութիւնը կը տիրէր Ծովեզերքին վրայ. Ծովային քանի մը թռչուններ՝ մտացածին ստուերներու պէս՝ կը յածէին այդ լռին չըջապատակերին վերեւը. եւ ատեն ատեն ձուկ մը կը պատռէր ջուրին դորշադոյն պարուտակն ու նեղ կիսաշրջանակ մը գծելով անհետ կ'ըլլար:

Յանկարծ ստուերը մը ցցուեցաւ այն ժայռին առջեւ, որուն ետին կ'երեւի Հաճի Թումային տնակը. յետոյ կծկուեցաւ, ամփոփուեցաւ ժայռին մէկ խորշին մէջ, ու հոն մնաց:

Այս ստուերը Հաճի Թուման էր:

Ամբողջ մարմինն անհետ եղած էր ապառաժին ետեւը ու գլուխը միայն կ'երեւէր, ուր ցաւագին թաւալումով կ'երերային մղտացած բիբերը:

— Մուխլախա իմ ըսածիս պէս ըլլալու է, կը մըռըլտար ակռաներուն մէջէն, խուլ կատաղութեամբ. ա՛խ, մէյ մը ծառքս անցնի, պիտի խխտե՛մ:

Ու մուխը կ'իջնէր՝ հեզհետէ աւելի թանձր, աւելի մահաստուեր:

Ժամերով սպասեց Թումա՝ ականջը տնկած, ամենէն պզտիկ չչուկէն՝ բոլոր մարմնովը դողդղալով:

Յանկարծ ճողփիւն մը լսուեցաւ:

Վեր ցցուեցաւ Թումա, դուրս ելաւ թաղստոցէն, եւ հրաչալի արագութեամբ, իր որսին վրայ սուրացող արծիւին բիրտ վայրագութեամբը, ծուխին յատակը խոյացաւ:

Հանդարտ ջուրերը մէկէն ի մէկ վրդովեցան, ալեկոծում մը տեղի ունեցաւ, ջուրի ցայտեր վեր ժայթքեցին, եւ յետոյ, ծուխին վրայ երեւցաւ, մուխին մէջ, որ երկինքի պլպլուն նչոյլներէն քիչ մը կը մեղմանար, հսկայ մարմինը Հաճի Թումայինը որ, երբ եղերք ելաւ մեծաչափինդ հեւքով, բան մը բռնած էր իր կորովի բազուկներուն մէջ: Ուղղակի տնակ դնաց, ներս մտաւ եւ դեռինը նետելէ ետք դիրկը բռնած մարմինն որ դիակ մըն էր այլեւս.

— Քա՛ կնիկ, պոռաց վայրագ չեչոտով մը, սա չունչանորդիին երեսը նայէ վո՞վ է:

Դիակին գլուխը կանթեղին դարձած էր եւ դէմքը որոշակի կ'երեւէր:

Իակուհի տուտուն, որ կարկտուկ կ'ընէր, ոտքի ելաւ՝ մահամերձի մը պէս որ ահարկու ճգնաժամէն ղեռպոյն ոստում մը կ'ընէ, վազեց դիակին քով ու լացու կոծ մըն է փրցուց:

— Վա՛խ օրտուխս, վա՛խ Սերոբս ...

Մերունի հսկայ ձկնորսը դողդողաց, ձեռքն աչուքներուն տարաւ, ու պղտած բիբերէն ժայթքող երկու կաթիլ խոշոր արցունքները սրբելէ ետք՝ մրմռաց.

— Ես չըսի՞ քի մեր զաւկընները ամէնն ալ ծովին մէջ պիտի մեռնին:

Արեւելք, 17 յուլիս 1893

ՅՈՒՍԱՀԱՏԻ ՄԸ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

Սափորը ձախ ձեռքը, աջ ձեռքը կարճ հաստակեկ գաւազան մը ղոր ամէն մէկ քայլափոխին դետինը կը զարնէր՝ ամբողջ մարմինը դրեթէ անոր վրայ ձգելով, մեռելներուն եաեւէն կ'երթար պապա Յուսեփ, անոնց գերեզմանին վրայի հողը զովացնելու համար իր սափորին մէջի ջուրովը:

Երկար, մինչեւ թեւերը մաշած վերարկու մը կը կաղապարէր անոր իրանը՝ թիկունքէն մինչեւ կրունկները, մէջքէն վար — կռնակին կունտ ու կոր ձեւին պատճառաւ, — փոթ փոթ իջնելով ու ցեխոտ ծուէննեերով վերջանալով: Թեւերն այնքան երկար էին որ սափորին բերանը թեզանիքին մէջ կը ծածկուէր եւ գաւազանին ծայրն ալ չէր երեւնար, վասնզի մատները օր արեւ չէին տեսներ բնաւ:

Վերարկուին երկու քղանցքները երբեք իրարու վրայ բերած չէին, ոչ թէ որովհետեւ անյիշատակ ժամանակէ ի վեր զրկուած էին կոճակէ, անոր համար որ պապա Յուսեփ, սրտաճմլիկ անխութութեամբ մը, կ'ուզէր ամառ ձմեռ բաց պահել իր կուրծքը, արեւէն խանձած թաւամազ կուրծք մը որ անոր ամէն մէկ աղմկալի շնչառութեամբը կ'ելլար կ'իջնար

ցաւալի հեւքով մը: Հետեւաբար իր դիմացը եղողը վերարկուին բացուածքէն անպատճառ կը տեսնէր չուան մը, հողէն աւելի թուխ, որ չորս հինգ անգամ մը ոլորուած էր անոր մէջքին շուրջը, գօտեպնդելով զայն կարծես ու իր գոյութիւնը անհրաժեշտ, կենսական պէտք մը դարձնելով անոր, Պապա Ցուսեփին համար: Այս այն աղետալի չուանն էր զոր Մեռելներու Ջրկիրը մեղմ զգուշութեամբ մը եւ նեղացուցիչ ծանրութեամբ մը կը քակէր մէջքէն՝ դագաղները փոսին մէջ իջեցնելու համար, ու յետոյ նորէն կը պլլուէր անով՝ վերարկուին քղանցքովը ծայրէ ծայր մաքրելէ ետք զայն խընամով:

Գլուխը գոցուած էր ֆէսով մը որուն գոյնը որոշելը շատ դժուար պիտի ըլլար, եւ որ՝ իր նախնական կաղապարումը ձգելով առ յաւէտ՝ Պապա Ցուսեփին գլխուն անշնորհք կաղապարումը առած էր վերջնապէս:

Բայց Մեռելներու Ջրկիրը եկեղեցի չէր երթար. ո՛հ, ոչ, բնաւ ոտք չէր կոխեր հոն. իր անփոփոխ բնակարանն էր. գիշեր ցերեկ, փողոցի մը անկիւնի մթին սըրճարանը, որուն առջեւէն անվրէպ կ՚անցնէին յուղարկաւորներու թափօրները: Ներսը, անկիւն մը կծկուած է միշտ Պապա Ցուսեփ, ծխափայտին յորդ մուխերուն մէջ թաղուած, ցնորածի մը ապուշ ու տարտամ նայուածքովը, երբ, մեռել մը անցած պահուն, ժամկոչը կամ լուսարարը, բանալով սրճարանին դուռը կը պոռայ բիրտ ձայնով մը.

— Պապա Ցուսեփ, հա՛յտէ ...

Մէկէն ի մէկ, պիծակէ մը խայթուածի պէս վեր կը ցատկէ Ջրկիրը, ակնթարթի մէջ կը մարէ ծխափայտը, ու խօլ աճապարանքով մը նստարանին տակէն

Կ՚առնէ սափորը, որ արդէն ջուրով լեցուն է՝ վերջին յուղարկաւորութենէն ի վեր, ու ինքզինքը դուրս կը նետէ սրճարանէն, հապշտապ հետեւելով թափօրին, իր դաւազանին ու քայլափոխին միանուագ աղմուկովը ու ջրալից սափորին մշտատեւ երերումովը։

Իր այդ սգալից զբաղումին մէջ անբացատրելի փութկոտութիւն մը եւ հոգածութիւն մը կը դնէր, տարօրինակ ծերունին. կարծես սիրահարուած էր այդ արուեստին. անոր ամենէն զուարթ, գէթ անտրտում վայրկեանն էր նորաբաց գերեզմանի մը շուրջն անցուցած կարճ ժամանակը. ամէն բան լմննալէ ետք, յուղարկաւորներուն ցրուելէն ետք, ինքն ալ կը հեռանար՝ շուանը մաքրելէն ու սափորին մէջի ջուրը մինչեւ յետին կաթիլը քամելէ յետոյ քրքրուած հողին վրայ։

Ու կէս ժամ ետքը, նորէն իր նախկին դիրքն ունի Պապա Յուսեփ, սրճարանին անկիւնը, մէկ ծունգը վեր, ծխափայտին թխպոտ ամպիկներուն մէջ խաղցնելով իր աղօտ, մոլորուն աչքերը, սպասելով, անգիտակից անձկայութեամբ մը, որ դուռն յանկարծ նորէն բացուի եւ ժամկոչին թաւ ձայնը նորէն թնդայ.

— Պապա Յուսեփ, հա՛յտէ ...

Բայց Պապա Յուսեփ, ասկից քանըհինգ երեսուն տարի առաջ, հիմակուան մեր գիտցած Պապա Յուսեփը չէ եղեր, բոլորովին, հիմնովին տարբեր մարդ մըն է եղեր։

Առոյգ, գեղեցիկ երիտասարդ մը, ինք կեանքին ժպտելով, կեանքն ալ իրեն. ամենէն ճարտար ու կո-

բովէ նաւավարն էր նաւամատոյցին. ոչ ոք սիրտ կ'ընէր անոր հետ մրցելու եւ արդէն անոր ճարպիկութիւնն ամենէն կը յարգուէր, ու նաւավարներու լռութեան մէջ իր փորձառութեանն ու հմտութեանը դիմում կ'ըլլար չատ անգամ՝ նաւավարական կնճռոտ խնդիր մը լուծելու համար:

Գիշերները, երբ ծովացած յարաշարժ կեանքէ մը վաստակաբեկ, բարի նաւավարները կը ժողվուէին իրենց սովորական դիւնեատունը օղին տալու համար իրենց ամբողջ յողնութիւնը որ պուտիկ պուտիկ առնէ տանի, Յուսեփ միշտ կը նախադահէր այդ դումարումին, եւ ամէն նայուածքներ անոր չուրթերուն կառչած կը մնային, անոնցմէ ելած ամէն մէկ զարմանալի խօսքը չուտով մը կուլ տալու համար կարծես:

Քանըհինդ տարու հաղիւ կար Յուսեփ. մայրը մեռած էր, մինչեւ վերջին չունչը աղօթքներ մրմնջելով իր քաջ զաւկին համար. իսկ հայրը, ժամանակին նաւավար ու ձկնորս, հիմակ հիւանդոտ ու տխուր, տունը կը նստէր՝ իր հին ուռկաններըը կարկտելով չարունակ, օրին մէկը նորէն վերկենդանացնելով՝ զանոնք դործածելու վերադոյն յոյսովը տոդորուած:

Օրին մէկը կը պատահի որ դիւղին մէկ բարեկեցիկ ընտանիքը տուներնին կը կանչեն Յուսեփը եւ անոր կ'աղաչեն որ ամսական սահմ դումարի մը փոխարէն ամէն առտու իրենց տասնեւհինդ տասնեւվեց տարեկան աղջիկը իր նաւակովը առնէ Ղալաթիա տանի ձդէ, ու ամէն իրիկուն Ղալաթիա երթայ ու առնէ բերէ մանկահասակ օրիորդը, որ Բերա Ֆրանսական վարժարանը մը պիտի յաճախէր:

Յուսեփ յօժարակամ կ'ընդունի այս առաջարկը-

միանգամայն կ՚որոշուի որ Ղալաթիա տանելէն ետքը, նաւավարը աղջկան ընկերանայ մինչեւ վարժարան, ինչպէս նաեւ իրիկունն ալ երթայ վարժարանէն առնէ օրիորդը։ Երկու կողմէն պայմաններ կը դրուին, ծնողաց կողմէ՝ աղջկան ապահով երթեւեկութիւնն երաշխաւորող, նաւավարին կողմէ՝ ամսական գումարին կանոնաւորապէս վճարումն ապահովող։

Ու յաջորդ օրուընէ սկսեալ մանկամարդ աղջիկը, կարմրերփն ու կարճ շրջազգեստ մը հագած, խիրէ թեթեւ անօսր գլխարկ մը դրած, ու ձեռքն ունենալով փոքր պայուսակ մը, մտաւ Յուսեփին նաւակը՝ նախ քիչ մը վարանումով ու յետոյ, առաջին տագնապը անցընելէ ետք, անփութօրէն բազմելով նաւակին մութ կանանչագոյն բազմոցներուն վրայ, լայնալանջ ու հոլանի երիտասարդին դէմը որուն ջղուտ բազուկները սկսան ջուրին վրայէն փետուրի թեթեւութեամբ սահեցնել նաւակը։

Մանկամարդ աղջիկը սիրուն եւ գիրգ արարած մըն էր. անուշ ու կապտորակ աչքեր անհանդարտօրէն կը շարժէին հազիւ նշմարելի խարտեաշագոյն ընքուիներուն տակ. անոնցմէ էր որոնք կարծես բանի մը վրայ չեն նայիր, բանի մը ուշադրութիւն չեն ըներ, եւ սակայն ամէն բան աչքին կը զարնէ. ուստի երբ Յուսեփ, առաջին վայրկեաններուն մէջ երկչոտ, նայեցաւ անոր, յուսախաբութիւն մը ճնշեց իր սիրտը։ Մանկամարդ օրիորդը ոչ միայն չէր դիտեր զինքը, այլ եւ գլուխն ալ անդին դարձնելով՝ հորիզոնը կը քննէր տարտամ նայուածքով։

Բայց այս առթիւ ինք կրցաւ, ուժգնօրէն թիավարելով հանդերձ, մանրամասնօրէն զննել այդ փափուկ

արարածը որ յանձնուած էր իր համբաւեալ պարկեշտութեանը։ Եւ զմայլեցաւ մնաց. կը կարծէր թէ տակաւին կեանքին մէջ առանկ դէմք չէր տեսած, ու սիրտին ղղացած կսկծանքը կ'այպանէր ղինքը որ մինչեւ այն առեն անհրապոյր կեանք մըն էր վարած, քանի որ առանկ երանաւէտ արարածներ գոյութիւն ունէին աշխարհքին վրայ, ու ինք չէր դիտեր։

Եւ աւելի կորովով, զրդռուած ջիղերու ճղտումով մը թիակները կը մխրճէր ջուրին մէջ, ու նաւակը կը սահէր։

Երբ Ղալաթիա հասան, Յուսեփ վստահելի մէկուն պահպանութեանը յանձնեց նաւակը, եւ դուրս ելաւ մանկամարդ աղջկան հետ. ու ինք եռեւէն, ան առջեւէն ճամբայ ելան դէպ ի Բերա. երբ վարժարանին դուռն հասան, աղջիկը եռին դարձաւ ու քաղցր ձայնով մը ըսաւ.

— Պարոն Յուսեփ, իրիկունը չմոռնաս դալու։

— Ո՛չ, պատասխանեց երիտասարդ նաւավարը, կենալով հոն մինչեւ աղջկանը անհետ ըլլալն ու յետոյ դառնալով, մտածկոտ։

Այդ օրը իր սովորական օրերուն պէս չկրցաւ անցընել Յուսեփ. յաճախորդ չունեցած առենը, անդիտակցաբար կը սկսէր խորհիլ՝ աչքը այն տեղին յառած ուր առաուն նստեր էր մանկունակ երեսով աղջիկն այնքան չնորհալի ձեւով։

Իրիկունը, որոշուած ժամէն կէս ժամ առաջ գնաց կեցաւ դպրոցին դուռը, անհամբեր սպասելով իր դեղաչնորհ ընկերուհիին, որ չուշացաւ. այս անգամ, երբ նաւակը ճամբայ ելաւ, Նուրիկ անդին չդարձուց դբլուխը. հիմակ քիչ մը հաճոյք կը զդար երիտասարդին

վարժ ճարպիկութենէն որով նաւակն այնքան դիւրաւ կը սահեցնէր. պատճառը չէր ղինք չահաղրդռողը, այլ արդիւնքը. դիմացինը եթէ վաթսուն տարու ծերուկ մըն ալ ըլլար, նոյն հետաքրքրութիւնը պիտի ղգար. բայց Յուսեփ աչքի այնքան փորձառութիւն եւ միտքի այնքան ներքութիւն ունէ՞ր որ այս կէտերը ղանազաներ. ո՛չ. ան կարծեց որ իր կարչնեղ բազուկին մեքենական չարժումն ու կուրծքին լայն ու հեւքոտ ելեւէջը կը հետաքրքրէին զայն. ուստի սիրտը ուրախութեամբ լեցուեցաւ երբ դիւղին նաւամատոյցը հանեց Նուրիկը որ չնորհալի դիչեր բարի մը մաղթելով հեռացաւ, յաջորդ առտուն նորէն տեսնուելու համար:

Այն դիչերը ուրախ էր Յուսեփ, երբ օղիի սեղանին չուրջն հաւաքուեցան, իր նաւավարական չահատակութիւնները պատմեց, կատակներ ըրաւ ու չատ խմեց: Ու դիչերն ալ երազին մէջ տեսաւ Նուրիկը, որ կը ժպտէր իրեն: Վերջապէս լուսցաւ. Յուսեփ խաղերով ու երգերով ջուրը իջեցուց իր նաւակը ու սպասեց՝ վեր սոթաելով իր ճերմակ կտաւէ չապիկին թեզանիքները: Նորատի աչակերտուհին չուչացաւ, ժպտուն ակնարկով ու ծիծաղկոտ չուրթով բարեւեց նաւավարը: Ի՞նչպէս պացին մինչեւ Ղալաթիա եւ անկից մինչեւ դպրոց՝ պիտի չկրնար ըսել Յուսեփ. երազի մը անղգայ մեքենականութիւնը կար իր ամէն ըրածներուն մէջ:

Այսպէս անցան մէկ քանի ամիսներ: Նաւակը նորցաւ ու բազմոցները դեղեցիկ կերպասներով զարդարուեցան: Նուրիկ ա՛լ մտերմացած էր Յուսեփին հետ. մինչեւ Ղալաթիա պնոր չաղփաղփումը մտիկ կ՚ընէր հաճոյքով, պնոր քաչաղործութիւնները իր եռանդը

կ՚արծարծէին ու երազել կուտային իր վառ երեւակայութիւնը: Համակրանք մը կը զգար իրմէ ուժով, ու իրմէ զօրաւոր այդ երիտասարդին նկատմամբ որ սիրոյ բոցովը բռնկած՝ ճարտասանական ձեւեր կ՚առնէր: Ա՛լ ինչո՞ւն պէտքն էր ուրիշները, բարեկամ, ծանօթ, ընկեր, ամենքն ալ աչքէ ձգեց· պիշերները ա՛լ չմասնակցեցան օղիական խրախճանքներու: Կեանքը, բովանդակ էութիւնը կուտար որ աշխարհի վրայ օր, առաու եւ իրիկուն մխայն զոյութիւն ունենային, որպէսզի չուտով մը կարենար տեսնել Նուրիկը, անոր կապոյտ աչքին նշոյլներն ու կակուղիկ հպումները կարենար ըմբռնել: Երանի կուտար իր վիճակին, եւ ուրիշ բոլոր արարածները ժպտադէմ կը կարծէր, ըստ որում չէին սիրուեր անկից:

Օրին մէկը յանկարծ չեկաւ Նուրիկ, Աստուած իմ, ի՞նչ ազէտ· լախտ հարուած մը եղաւ ասիկա հէք նաւավարին համար· իրիկուն չեղած, աղջկանը տունը վազեց պատճառը հարցնելու համար· դուռը կէս մը բացին իր երեսին ու ձայն մը խստութեամբ ըսաւ թէ ասկից վերջը ա՛լ Նուրիկ պէտք չունէր իր նաւակին, վասնզի ա՛լ դպրոց պիտի չերթար:

Ետ դարձաւ Յուսեփ ու ձեռքը աչքին տարաւ՝ տեսնելու համար թէ՝ արդեօք կուլա՞ր· ո՛չ, որովհետեւ, արցունքները վոխանակ աչքէն դուրս իյնալու, հրաշէկ պնդակներու պէս սիրտին մէջ վազած էին, արիւնոտ ծակեր բանալով հոն· չատ չանցած՝ առոյգ երիտասարդին յաջորդեց մռայլոտ տխրամած մարդ մը որ հազիւ ուժ ունէր թեւաճակները չարժելու· Նուրի՛կ, ի՛նչ հոդեմաչ, կենսակործան երազ, որ անհետ եղեր ցնդեր էր՝ խոշոր պատառներ տանելով իր էութիւնէն:

Մարդուն մէկը շատ օրեր ու տարիներ անցնելէ ետք իր նաւակը նստաւ օր մը՝ երկու հարսանեկան մոմերու հետ։ Յուսէփ, թէեւ անկից ետքը ա՛լ բանի մը չէր հետաքրքրուեր, հարցուց ինքնաբերաբար թէ որո՞ւնն էին այդ մոմերը։

— Աբրահամ աղային աղջիկը օրիորդ Նուրիկ կը կարգուի կոր, աս մոմերն ալ անորն են, ըսաւ մարդը բիրտ ձայնով մը։

Քայքայումը կատարեալ եղաւ. Յուսէփ անտանելի գտաւ ծովային կեանքը. դուրս ելաւ ծախեց նաւակը եւ յուսահատ կեանք մը սկսաւ անցնել. Ժամանակէն առաջ ծերացաւ, կորաքամակ եղաւ, ու քանի տարի ետքը իր Յուսէփ անունը կցեցին պապա մակդիրն ալ։ Գործ մը չըրաւ ապրելու համար. ինքզինքը Աստուծոյ յանձնեց ու մարդերուն մօտենալու զգուշացաւ, իր թշուառութեան պատճառը զանոնք նկատելով։

Այլանդակ փափաք մը ունեցաւ օր մը. ուզեց ամէն մեռելներու ետեւէն երթալ. ու իր այս բաղձանքը իրագործեց, յուղարկաւորութեան ամէն թափօրներու ետեւէն քաշկռտելով ինքզինքը մինչեւ գերեզմանին մօտ, ուր հասնելուն պէս սփոփանքի հառաչ մը կ'արձակէր։ Երբ մեռելներու Ջրկիրը մեռաւ, պապա Յուսէփ աղաչեց որ անոր տեղը անցնի. իրմէ յարմարագոյնը կա՞ր։

Ու ձեռքն առաւ Ջրալից սափորը, մէջքը պլլեց չըւանը, ու գաւազանին կրթնելով ա՛լ սկսաւ մեռելներուն ետեւէն վազել՝ չարաշուք ոգիի մը պէս։

×

Իր սովորական տեղը կծկուած էր Պապա Յուսեփ երբ սրճարանին դուռը ուժգնօրէն բացուելով՝ խոշոր ձայն մը դոչեց.

— Պապա Յուսեփ, հայտէ՛, մեռել կայ ...

Այնքան աճապարեց նախկին նաւավարը որ ծխափայտը ղեռին իյնալով երկու կտոր եղաւ մէջտեղէն. Յուսեփ տխուր նայուածք մը նետեց իր այդ կործանած պոյքին վրայ, ու խորունկ հառաչ մ'արձակեց. յետոյ, բան մը չեղածի պէս, ղրեթէ յափշտակեց սափորը, եւ դուրս նետուեցաւ սրճարանէն:

Սովորական յուղարկաւորութիւններէն չէր. վարդապետ, եպիսկոպոս, քահանայ, տիրացու, կանոնաւոր եւ դաշն ձայնով երգեցողութիւն, ու հանդարտ յառաջացում, թէեւ Պապա Յուսեփին համար հանդիսաւորը եւ անշուքը հաւասար էին. չէ՞ մի որ երկուքին ալ փոսին վրայ պիտի թափէր իր մխեւնոյն ջուրը, մխեւնոյն անտարբերութեամբ:

Թափօրը դերեզմանատուն հասաւ, ու մեռելական աղօթքներն եղան լմնցան:

Առաջ անցաւ Յուսեփ, ու մէջքէն սկսաւ քակել մահասարսուռ չուանը, զոր ժամկոչի մը յանձնեց. յետոյ իր սովորութեանը համեմատ, բացաւ դագաղին կափարիչը, ափ մը հող նետելու համար մեռնողին վրայ: Դնոջ դէմք մը յանկարծ երեւան եկաւ, ցցուած ոսկրներով, փոսը լնկած աչքերով. Պապա Յուսեփ կեցաւ, վաղանցիկ շլացում մը ունեցաւ, ղլուխը կափարիչէն ներս խոթեց ու տարօրինակ բան, պագաւ մեռելին սառն երեսը.

— Վա՛խ Նուրիկ, մրմռալով:

Դագաղը փոսը իջեցուցին, հողը ծածկեցին, ու

Պապա Յուսեփ իր սափորին ջուրը անսովոր հոգածութեամբ մը թափեց, ցանցնեց ամէն կողմ, աչքովը չըտկեց չոկրտեց փոսին կոնաձեւ կոյտը, եւ մինչ ամէն ոք կը ցրուէր կ'երթար, ինք առաւ սափորն ու չուանը, հետացաւ դերեզմանատան մէջ, քարի մը առջեւ կեցաւ, վեր վերցուց սափորը եւ ուժգնօրէն զարնելով դերեզմանաքարին՝ փշուր փշուր ըրաւ, բեկորներուն վրայ կոխկրտեց մոլեգին թափով մը, յետոյ խոշոր զմելի մը հանելով գրպանէն կտոր կտոր ըրաւ չուանն ալ:

Երբ աւարտեց, չուրջը նայեցաւ· ոչ ոք կար, փութաթուեցաւ իր վերարկուին եւ գլուխը կախելով սկսաւ երթալ դերեզմանաքարերուն մէջէն, յորդ արցունք թափելով, իր սրտացօղ հեկեկանքները խառնելով սեպաեմբերի ահեղասոյզ քամիին որուն ալիքներուն մէջէն երբեմն կը լսուէին Պապա Յուսեփին խուլ հեծկլտանքները·

— Հի՛ւ, հի՛ւ, հի՛ւ ...

Արեւելք, 12 փետրուար 1894

ՀԱՄՐԻՆ ՎՐԷԺԸ

Կատուի ողորմուկ մլաւումները կը ծանուցանեն առնոր պժդալի մերձեցումը. երբ վողոցին անկիւնէն դառնայ, ամէն իրիկուն՝ մութը տիրելուն մօտ, ղազիր տեսարան մը կը պարզուի. քուրձ մը որ մինչեւ ղնդղուցները կ'երկարի, կը ծածկէ կոչտուպլոչտ հաստկուկ մարմինը, թշուառութեան եւ աղտոտութեան մէջ դիրցած ու իւղոտած. ճիտը, ցլային թանձրութեամբ, ծոծրակին վարօքէն սկսած մինչեւ մաղոտ թուխ լանջքին մօտ, որ ահաւոր հեւքով մը կ'ելլայ կ'իջնայ միշտ, կ'երեւայ բաց ու մրկած, ջիղերու եւ երակներու բիրտ ու վայրագ հիւսուածք մը յանկարծ ղուրս կը ցատքէ լայնչի ուսերէն, բռնելով՝ անտաշ պատուանդանի մը պէս՝ անհեթեթ դլուխ մը, տարօրինակ, յիմարական բան մը, որ կ'երեւայ, բորենիի դիակնախոյղ վայրենի օրօրումովը: Բերանը բաց է, ցուցընելով ապուշ ծիծաղէ մը լայնցած կաչեղոյն շրթներուն մէջ՝ լղրճուկ ակռաները, տեղ տեղ կոտրտած. ու այդ նեխուռ խոռոչին մէջ միշտ կունտուկլոր կեցած է մսի կարմիր կտոր մը՝ տղրուկի լպիրծ մորթին վէտվէտումներովը, թանձրացած լորճունքի ճերմակութեամբ մը ծեփուած, եւ որ մերթ, չկարծած առենդ, դուրս կը պոռթկայ

մինչեւ թուչը, զոր կը լզէ, կ'անցնի կը դառնայ, նորէն չուրջը, մէջոցը կը լզուրռտէ, բան մը վնտռելու պէս զոր չի գտնար, ու կամաց մը կը սքլի կը մտնայ իր խոռոչին մէջ, քիչ ետքը նորէն դուրս երկննալու ու չարժումները կրկնելու համար: Կապիճներէն դուրս վիժած սաստիկ խաժ աչուրները, ցաւոտ արցունքով միշտ ճպռռտած, ամենէն տխուր ու գարշելի տպաւորութիւնը կը թողուն տեսնողին վրայ, իրենց անասնական արտայայտութեամբը սեւեռուն են անոնք, կը դամուին կը մնան տեղ մը, յամառ թափանցութիւնով մը· բայց կան վայրկեաններ ուր անոնք կ'ելլան իրենց կանանչ անշարժութենէն, ու ճերմկուցները յիմարօրէն կը թաւալին, կը դլորին, կը դառնան, կարծես առանցքի մը վրայ ամրապէս ադուցուած: Ականջները, բուի թեւերու պէս, կ'երկննան գլխուն երկու կողմերէն, քիչ մը կորանալով բրդէ գունատ ու հին գտակի մը տակ, որ ամբողջ դանկը կը պարարկէ:

Ֆուրձին ներքեւ մերկ սրունքները կ'երեւան, խանձած ու ճեղքրտուած, ու ոտքերը, լայն, ահագին, տափակ, կոշկռռտ մատուըններով, որ ամառը փոշիի կոյտեր կը կոխկռտեն ու ձմեռը սառ, ձիւն, ցեխ:

Բնութիւնը, որ այս աստիճան անողորմաբար ժլատ հանդիսացեր էր այս խեղճ մարդուն ֆիզիքական կազմակերպութեանը համար, ահռելի կատակով մը կամքմայքով մը լսելու եւ խօսելու կարողութիւնն ալ զլացեր էր անոր: Ու այսպէս անիկա՝ մխի ու ոսկորի հրէշային չաղախ՝ ամբոխին սովորականութեան մէջ Տգեղութեան քամնելի պատկեր մը կը պտըտցնէր, իր ֆիզիքական ապաշնորհութեան վրայ ատելութիւն ու սիրտխառնուք միայն հրաւիրելով: Շարժուն դիակ մը

պիտի կարծուէր ան՝ երբ երբեմն կսկծեցուցիչ ճիղով մը, որ առեն աչուըները տարապայման կ'ընդլայնէին ու ճիտին ու քունքին երակները կ'ուռէին, կցկտուր կաղկանձիւններ ու խոճկորի խանչիւններ չարձակէր, ղրս կը կերկերէր իր լեղուին խօլ չարժումներովը, դուրսը, օդին մէջ:

Համրը, սակայն, մուրացկան մը չէր, եւ ո՞վ պիտի ուզէր ողորմութիւն տալ իրեն, քանի որ արդահատանքի տեղ նողկանք միայն կ'ազդէր: Ամէն մարդու պէս առուտուրով ապրող մարդ մըն էր: Ոչխարի աղիք կը ծախէր: Բռնած արհեստն ալ իրեն պէս աղքատ:

Աղի՛ք, օ՛հ, տեսնալու էր ղինքը իր աղիքներուն հետ. դաստակներէն ու մատներէն վար կախուած էին անոնք, թաց, կակուղ, լպրծուն, օձի պէս իրար փաթթուած խառնուած, անծայր անվերջ գալարուածք մը մսի, արիւնի, փորոտիքի: Բայց առիկա էր իրեն միակ հաճոյքը զոր կարենար վայելել աշխարհի լիաբուռն հաճոյքներու մէջ: Տեսակ մը հեշտութեամբ կը դրկէր իր աղիքները, անոնց կակուղ ցուրտ հպումէն անբացատրելի վայելք մը ղգալով. կը սեղմէր, կը տրորէր զանոնք իր մատներուն մէջ, անոնց թացութիւնը կը չոշափէր՝ իր վայրենի մարմնոյն անճառ ղգայապրդռութիւն մը բաշխելով: Մինչեւ իսկ — ու իր կատակն էր առիկա — երբեմն իր բաց կլափին մէջ կը մխրճէր զանոնք յեղակարծ չարժումով մը, յետոյ ետ կը քաշէր կոկորդային սուր կռինչով մը, որ պահ մը սարսափահար ընկրկել կուտար կատուներու ճչացող, կզբտող, սովալլուկ երամակը զոր փողոցներուն մէջ, իր ետեւէն կը քաշկռտէր, գրգռելով զայրացնելով անոնց անկուշտ քաղցը: Երբոր իրեն ու իր աղիքներուն կծու հոտը առ-

նէին, պատերէ, ցանկերէ, պատուհաններէ խենդի պէս վար կը նետուէին, կատուները, կուլային, կը մլաւէին, համրին չուրջը պար կը դառնային աղերսելով, ողբալով, մերթ նեղնօրէն յարձակում մը յանդգնելով: Բայց անիկա երկայնամիտ համբերութեամբ կը տոկար այս անդուլ թախանձադին, խօլական հալածանքին, նոյնիսկ չէս պիտեր ինչ հաճոյք մը, տեսակ մը դոռդուբիւն կը ղգար ինքզինքը չրջապատուած, հետապնդուած ու ըղձացուած տեսնելով երէկ ոչ մարդերէ որ խոյս կուտային իրմէ, դէթ անօթի կատուներէ:

Ու այսպէս կ'անցնէր ամէն իրիկուն, մթնչաղին, աղիքները կախ տուած թեւերն ի վար, մերթ ինք իր մէջ ամփոփուած՝ թչուառութեան պատկերը քալեցնելով ամբոխին մէջ, մերթ լեզուն դուրս, աչքերը թաւալուն, ատամները ցցուած, հրէշութեան տիպարն արձանացնելով, մինչ կատուները եաեւէն, քովէն, առջեւէն իրենց անվախճան պաղատանքը կը փռէին:

×

Անկիւնը այն փողոցին ուսկից համրը կ'անցնէր սովորաբար, կը գտնուէր ցածուկ խանութ մը նպարավաճառի, ստացուածքը ութսունամեայ ծերունի Պուլկարի մը որ առտուընէ մինչեւ իրիկուն իր խոնջ ու պառուած մարմինը կծկատած կը հանդչեցնէր ալիւրի, լուբիայի, սուրճի պարկերու անթափանց պատնէշի մը եաին: Ինք իր այդ անշուք գահոյքէն մինակ աչքի հրոկողութիւն մը ի գործ կը դնէր, խանութին գործը ձգելով իր աղջկան, քսանը անցուկ սիրուն Պուլկարուհի մը, որ ամէն ճիդ կը թափէր իր զառամ հօր նեղսիրտ

դիտողութիւններուն չենթարկուիլ: Աշխոյժ հաճոյակատարութեամբ կը վարուէր յաճախորդներուն հետ, որոնք քմահաճոյ պեղումներ չէին կրնար ունենալ՝ ականծելով ծերուկին աններող սուր նայուածքին խոժոռութենէն. անանկ որ նպարավաճառուհիին միակ հաճոյքը՝ իր առուծախի միօրինակ ու ձանձրալի զբաղման մէջ՝ իր կատուն էր, պզտլիկ, կուճուլիկ անասուն մը, գոհարը իր ցեղին, երկար խիտ մազերու փափուկ ճերմկութեամբ մը հանդերձաւորուած, աշխոյժ, ցատքրտող, կատակի մոլի, գգուանք ու փայփայանք դըրգռող չարաճճի կապկութիւններով, որոնք ծերուկին անհանդուրժելի խստութեան քով ցայտուն հակապատկեր՝ անոր սաստկութիւնը կը մեղմացնէին: Կանանչ աչքերուն կայծովը ու մանր թաթիկներուն, զուարթութեան շունչ մը կը պտըտցնէր պարկերու, տակառիկներու, դարակներու յամառ անշարժութեան շուրջը: Աղջիկը սրտանց կը սիրէր իր կատուն որ հտպիտի ոստումներ կ՚ընէր անոր գլխուն, ուսքերուն, ձեռքերուն վրայ: Գիրկին մէջ կը սեղմէր զայն, ափերուն մէջ գորովանքով կը թալթլէր, ծոծրակին խարտեաշ մազերուն կը քսէր՝ մինչ ան կը խաղար այդ ոսկի թելերուն հետ, խածխծելով, ճանկելով առանց ցաւցնելու. ու իր սիրելու խանդին մէջ կորսուած, խելայեղ, կը պագնէր անյագութեամբ անոր աչուկները, թուշը, բերանը, մարմնոյն ամէն կողմը, ուր որ հանդիպէր. յետոյ կըշտացած, կը նետէր զայն պարկի մը վրայ. անասնիկը այդ դիրկընդխառնումէն սահմռկած, խելացնոր, շընչասպառ կը թոթուէր, կը փռնգտար, կը քթւըռտէր, կը լզւըռտէր:

Ամէն իրիկուն երբ անցնէր համրը իր աղիքներու

բեռին հետ, կոչունք ունէր վիճիկը: Նպարավաճառուհին, ակամայ, հակառակ իր սաստիկ պժգանքին, կառուին սիրուն, կը կանչէր համբը եւ մանրուք դրամի մը փոխարէն աղիք կը դնէր: Մեծապէս կը զուարճանար դիտելով իր կառուն որ ճանկերովը մոլեգնաբար կ'իյնար փորոտիքին վրայ, փոքր պեխերը ցցած, մռընտալով, լափելով լափլիզելով: Միւս կառուները, անոնք որ սիրական տէր մը չունէին՝ այդ խնջոյքը իրենց հրամցնելու համար, կը չատանային աղիք ծախողը հալածելու հաճոյքով, աւելի կը զրդռուէին իրենց ցեղակիցին եղած այդ ըմբոստացնող առանձնաչնորհումէն, ու աւելի մոլեգնութեամբ կը հետապընդէին հրէշին եաեւէն իրենց ողբագին լացը չարունակելով:

Իրիկուն մը, սակայն, համբը որ ընդհանրապէս մեքենաբար կ'առնէր դրամը աղջկան ձեռքէն եւ առանց անոր երեսը նայելու կուտար աղիքին կտորը ու իր ճամբան կը չարունակէր երերտկալով, յանկարծ իր կանանչ եւ թաւալուն աչքերուն ամբողջ խենդութեամբը անոր երեսը նայեցաւ: Մանկամարդ Պուլկարուհին սոսկումի ու նողկանքի ընկրկում մը ունեցաւ, բայց զսպեց ինքզինքը. ի՞նչ կրնար վախնալ այդ ցաւագարէն որ ամէն կարողութենէ զրկուած էր, եւ որ, անշուշտ դիտակ իր նայուածքին անհաճոյ տպաւորութեանը, չուտ մը առաւ քալեց, թեթեւ կռինչ մը արձակելով, որ իր քով հառաչի նշանակութիւնը ունէր: Յաջորդ երեկոյին, համբին նայուածքին մէջ զոր ուղղեց աղջկան աղուոր դէմքին, յայրատ ըղձանք մը կը վառէր, ու տեսնալով անոր զղուանքի խոժոռ ծամածռումը, լեզուն չաչեցուց բերնին մէջ ուսկից կերկե-

րուն ձայն մը ելաւ, տեսակ մը աղերսանքի աւաչ, որ խղդուեցաւ կոկորդին մէջ: Նպարավաճառուհին բան մը չհասկնալով, աղիքին կտորը առնելուն պէս ներս վախաւ, կատուն դիրկը, որ կը ճչար բերանը կաս կարմիր բացած:

Ա՛լ անկէց եռքը, ապուշը, վոխանակ սպասելու որ կանչուի, ինքը կ՛երթար կը կենար խանութին առջեւ, աղիքի երկար, առատ կտոր մը առաջուց պատրաստած, աւելի մօտենալով աղջկան, աչքերը անյայտ պատշուառութեամբ մը ցոլարձակ, շրթները՝ հաճոյական ժպիտ մը ձեւացնելու ջանքին մէջ՝ վայրենօրէն ընդլայնուած. քիչ քիչ, աղջիկը վարժուեցաւ համրին այս տարօրինակ ձեւերուն, որոնք վնաս մը չունէին իրեն եւ որոնք, անշուշտ, հաճոյքի սառարներ էին այդ խեղճ ցաւագարին, ամէն վայելումէ, ամէն արբշռութենէ յաւէտ զրկուած: Ուստի ձայն չհանեց, բայց զգուշացաւ քալելել զայն, թոյլատրել անոր մեծ յանդգնութիւններ, սահմանափակելով զայն իր մարմնին տառապեցնող չարչարանքին չէզոքութեանը մէջ:

Դժբախտաբար, չնորհազեղ աղջկան թոյլատրած այս վայելքովը բաւականանալու առաքինութիւնը չունեցաւ համրը, իրեն ցուցուած ներողամտութիւնը զբրդիւ մը կարծեց: Մանրուք զրամին վոխարէն իր տուած աղիքին կտորը հետզհետէ չատցաւ, երկնցաւ, եւ հասաւ անանկ համեմատութեան մը որ կատուն իր փորին կը կչտապինդ ուռեցնելէ եռքը, կարեւոր մաս մըն ալ կ՛աւելցնէր զոր աղջիկը վեհանձնօրէն կը նետէր դուրսի կատուներուն կճռտող ակռաներուն, ու թէեւ ինք նշանացի կը հասկցնէր աղիքին տարապայման քանակը, բայց համրը տալու, ամէն բան տալու մարմաջով բըռ-

նուած էր։ Եւ իրիկուն մըն ալ, Համբը, ջղային զգայնականութեան բորբոքումէ մը մղուած, աղիքը յանձնելէ յետոյ, իր լայն, խւղոտ, դարշելի ձեռքը յանկարծ երկնցնելով բռնեց աղջկանը ճերմակ լեցուն կզակը։ Աղջիկը, սարսափահար, ճիչ մը արձակեց ու ներս փախաւ խանութէն։

×

Յաջորդ իրիկունը, անշուշտ զգալով թէ ի՛նչ ընդունելութիւն կը սպասէր հոն իրեն, Համբը փողոցին միւս եզերքէն անցաւ, գողի պէս, աղիքներովը բեռնաւորուած, ու շեղակի արագ ակնարկով մը խանութին նայեցաւ, որուն դրան առջեւ ա՛լ ոչ աղջիկը կար ոչ կատուն, ու ներսը՝ պարկերուն ետին, ծերուկ պապօին խոժոռ, ահարկու կերպարանքը միայն, որ դաւաղան մը կը ցուցնէր իրեն սպառնագին։

Կատուն, իրիկունները, նոյն ժամուն, շատ ճչաց, մլաւեց, թապլտկեցաւ իր տիրուհիին թեւերուն մէջ. ի զո՜ւր, ընդ միշտ զրկուած էր իր առօրեայ ռոճիկէն։

Համբը, օրեր անցնելէ ետքը, ի զուր խանութին մօտէն անցաւ, փիսիկին աչքերուն առջեւ ցուցադրելով իր փորոտիքներուն ախորժադրգիռ կապոցները։ Մանկամարդ աղջիկը, անկարեկիր, աններող, իր գեղեցիկ աչուըներուն անարդական շանթովը վանեց խեղճ Համբը, գիրկը բռնած իր սիրական կենդանին, բանի տեղ չդնելով անոր ճչոցներն ու ճանկռտուքները։ Իր դէմքին եղած պղծութեան վրէժը կը լուծէր։

Համբը յուսահատեցաւ, բայց ոխ կապեց։

Իրիկուն մը, կատուն, օգտուելով իր տիրուհիին զբաղած մէկ վայրկեանէն, դուրս վազեց մինչ Համբը

Վ՛անցնէր, ինք ալ միւս կատուներուն հետ սկսելով ուտելիք պահանջել:

Ապուշը տեսաւ կատուն, կեցաւ չուրջը դիտեց ու կայծակի արագութեամբ աղիքի կտոր մը հանեց նետեց կատուներուն վոհմակին, որոնք մէկ թափով խուժեցին անոր վրայ, ճանկերնին դուրս: Յետոյ, վազրկոտումով, ցատքեց բռնեց աղջկան կատուին ծոծրակէն, սեղմեց անոր կակուղ վիզը իր ջղոտ մատներուն մէջ, աչքերը թաւալելով մոլեգնութեամբ, լեզուն դուրս ցցած՝ օձի լեզուի պէս, խղդեց կենդանին որուն խաժ աչուըները դուրս ցատքեցին կապիճներէն. յետոյ մօտեցաւ դիմացի պատին, զարկաւ ջախջախեց անոր ըղդոտ գանկը. արիւնը, ըղեղով խառն, դուրս պոռթկաց. ու զարկաւ, զարկաւ անոր, խանչէլաններ, կառաչաններ արձակելով, մոլեգնելով այդ աւի մը մխին վրայ, որ ա՛լ անճանաչ կոյտ մը եղած էր արիւնաչաղախ. խաժաւ վրցուց անոր կակղիկ մարմնի թաթիերը, ծամեց, դուրս նետեց, արիւն թքաւ, ու երբ ա՛լ բան չմնաց խեղճ անասունը յայտնող, ճղմեց, աճըռեց, արիւնոտ խմոր մը ձեւացուց, եւ վայրագ ծիծաղով մը զարձաւ խանութէն ներս նետեց զայն, յետոյ, անճոռնի քրքիջով մը, անցաւ ճամբան չարունակեց:

Վառնա, Ագահիտ 1899, *Թիւ* 9-10

ՅԱՋՈՂՈՒԹԵԱՆ ԳԱՂՏՆԻՔԸ

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ)

Հակառակ տարիներու խոշոր անջրպետով մը բաժնուած ըլլալուս իրմէ, Մարտիրոս պատուելին տակաւին մինչեւ հիմակ աչքիս առջեւն է իր մարմնեղ կազմուածքովը, դուրս պոռթկացող այտերով բեռնաւոր իր դէմքովը, եզան խաղաղ ու հեզ աչուըներովը, բայց մանաւանդ թաւասատեւ, խռուային, բարբարոս պեխերովը, որոնք ոչ միայն ամբողջ բերանը կը ծածկէին այլ եւ իրենց խիտ ծիլերովն ու ճիւղերովը ռնգունքները խցելէ յետոյ քիթին սահմանները կը թեւակոխէին, մէկ կողմէ դէպի աչքերը արշաւելու ճիգով մը, միւս կողմէ այտուռեցներէն դէպի ականջները խոյանալու յանդգնութեամբ մը: Մարմնին ամենէն յատկանշական մասը անտարակոյս պեխն էր, ու մազի այդ հրաբխային ժայթքումը դէմքէն դուրս, տեսակ մը խորհրդաւորութիւն եւ պատկառելիութիւն կուտար Մարտիրոս աղային, որ իր մատուըներուն պերեւեթիկ ու փայփայիչ շօշափումներովը արդէն յայտնօրէն ցոյց կուտար թէ իր էութիւնը հիմնաւորուած էր գլխաւորապէս այդ վիթխարի պեխերուն վրայ: Առանց ատոնց, կը մտածէի ես՝ ամէն անգամ որ անոնք նայուածքս

խուշտանգէին, այդ մարդը ծաղրելի բան մը պիտի ըլլար, կարգ մը էակներու մերկութեանը պէս արգահատելի ու զաւեշտական բան մը, համարժէք ֆիզիքական բացարձակ սնանկութեան: Իրաւ է թէ ամէն անգամ նաեւ որ այդ մարդը տեսնելու եւ անոր հետ խօսելու դժբախտ առիթը ներկայանար, կատաղի փափաքը կ'ունենայի քաշելու, փեթթելու, փթռտելու այդ զարհուրելի պեխերը զորս անմարդկային կը գտնէի:

Եւ որովհետեւ, սակայն, մարդը բողոքական պատուելի մըն էր, թէեւ շատ երկրորդական տեսակէն, այդ պեխերը բնատուր, աստուածատուր զարդ մըն էին իրեն համար, եւ ինծի կուգար որ անոնք — երբ ժողովարանին մէջ իր թաւ եւ ռնգային ձայնովը աղօթք կը կարդար — դերը կը կատարէին այն ոսկեճամուկ շուրջառին զոր մեր պատարագւոր եպիսկոպոսները կը հագնին եւ որուն շքեղութեանը տակ պահ մը կը մոռնաս թէ կրնայ ծածկուած ըլլալ դռեհիկ, աննշան եւ ողորմելի մարդ մը իսկ: Կը խորհէի նաեւ որ առանց այդ զարմանահրաշ պեխերուն, իր կողմէ մանրակրկիտ գնահատութիւնը եւ անոնց պատուելիադրոշմ հանգամանքն էր որ զինքը մղած էին նետուիլ ասպարէզի մը մէջ, ուր գուցէ չափազանց ողբալի ըլլար ինքը եթէ նախախնամութիւնը մազի այդ անհեթեթ փունջովը օժտած չըլլար զինքը: Պատուելիութի՛ւնը միայն կրնար արդարացնել այդ վայրենախուխ պեխաւորութիւնը: Ես տեսած եմ սակայն ուրիշ պատուելիներ, որոնք, ընդհակառակը, բնա՛ւ պեխ չունէին, լերկ, դերծ, ողորկ շրթներով: Անկէց հետեւցուցած եմ թէ բողոքական պատուելի ըլլալու համար արժանաւորապէս կա՛մ պէտք է ունենալ առհաւոր առատութեամբ պեխեր կամ բոլորովին

լերկ ու մերկ չրթներ: Առանց մկլինը անյաջողութիւն եւ անձեռնհասութիւն կ'ենթադրէ թերեւս: Եւ իրրեւ ապացոյց այս քիչ մը մտացածին վարկածիս, կրնամ մէջ բերել պարագան Պատրիարքարանի բարապաններու եւ դեսպանատանց քավասներու, որոնք մեծադոյն մասամբ օժտուած կ'ըլլան թաւախիտ, մարտական, ըմբշային պեխերով, եւ որոնք իրենց դէրքը, իրենց դործը, ապրուստը, կեանքը պարզապէս կը պարտին մաղերու այդ արտասովոր առատութեանը իրենց դունչին վրայ: Ասոր մէջ ճակատագրային բան մը կը տեսնեմ ես: Առատ պեխեր ունենալը բախտ մը չէ՞ արդեօք: Տեսա՞ծ էք խոշոր եւ հզօր պեխերով մարդ մը որ աւուր հացի կարօտ ըլլայ կամ անդործ: Անկարելի՛ է: Եւ ասոր ամենէն բարբառուն ապացոյցը, ըստ իս, սա պատուելի Մարտիրոսն էր, որ, աւելի քան վստահ եմ, առանց այդ հաղուադիւտ պեխերուն, չպիտի կրնար բարձրանալ մինչեւ ժողովարանի մը բեմը, կարեւոր մարդու երեւոյթ մը ստանալու եւ մանաւանդ դրամ չահելու համար: Մուրացկանները, դիտեցէ՛ք, մեծ մասամբ պեխ չունին, կամ շատ խեղճ բան մը: Ամենամեծ հատանականութեամբ, իմ հերոսս ալ փողոցաշրջիկ թշուառ մը պիտի ըլլար, եթէ Տէրը (որուն անունովը կը խօսէր միշտ) իր չրթները մաղերու այդ պերճ փունջովը զարդարած չըլլար:

Այսպէս թէ այնպէս, Մարտիրոս պատուելին մեր դիւղի ժողովարանին աղօթասաց պաշտօնեան էր: Իր մասին որոշ կարծիք մը չիկար: Շատեր, որ առաջուց կը ճանչնային զինքը, կը զարմանային թէ ի՛նչպէս այդ ողբալի մարդուկը յաջողած էր այդքան « պատուաւոր » աստիճանի մը տիրանալ: Վասնզի — եւ ասիկա շատ

կարեւոր մանրամասնութիւն մըն էր — Մարտիրոս աղան արտասուլոր տղէտ մըն էր: Գերմարդկային ջանքերով, հապա՛ւ թէ հասարակ ընթերցում մը յաջողած էր սորվիլ: Շատ քիչեր էին որ այդ յաջողութեան գաղանիքը կ'երթային վնտռտել անոր բարբարոս պեխերուն մէջ: Իսկ ես բնականաբար չէի գարմանար, եւ՝ ուրիշներու յաջողութեանց խարխուլ ու կասկածելի պատճառներուն չհետամտելու եւ գանոնք չցանցնելու բնաւորութեամբս՝ Մարտիրոս աղային յաջողութեան համար ալ ըրած դիւտս ինծի կը պահէի ու մխիթնակս կ'ըմբոշխնէի այս եղելութեան ամբողջ գաւեշտականութիւնը:

Կիրակի օրեր, երբեմն, իրիկուան, կը մտնէի ժողովարանէն ներս ու կը սպասէի որ կարդը մեր պատուելիին գար աղօթելու: Չէր ուշանար: Սեւ ըրաէնկողով մը կը կենար դասին մէջտեղը եւ կը սկսէր աղօթել կոկորդային միօրինակ աղմուկով մը, որուն մէջ բառերը կը հալէին եւ իրարու կը խառնուէին: Աղօթած մինչդին աչուըները կը գոցէր: Պեխերը թեթեւօրէն կը չարժէին: Հաւատացեալները՝ երեսներնին ծածկած՝ կը խոնարհէին այդ պատկառելի աղօթասացին առջեւ: Ամենէն աւելի ա՛յդ պահերուն է որ պեխերուն բովանդակ անհեթեթութիւնը կ'անջատուէր աչքիս: Կ'ափսոսայի այն խեղճերուն վրայ որ արդահատելիօրէն խոնարհած էին ոչ թէ մարդու մը, այլ այդքան վխիխարի պեխերու առջեւ: Այդ հանդիսաւոր վայրկենին, յիմար մտածումներ կ'ունենայի: Կ'ուզէի պոռալ այդ անդիտակից երկրպագուներուն՝ իրենց վարմունքին բոլոր ծաղրելիութիւնը, բեմը ցատքել, եւ բռնելով այդ պեխերէն՝ զանոնք ցոյց տալ հաւատացեալ ժողովրդեան,

երեւան հանելով գործին դաղտնիքը: Բայց կամաց մը կ'առնէի կը քալէի՝ չուզելով դայթակղութիւն մը պատճառել:

Մինչեւ 96 թուականը, մեր գիւղին մէջ Մարտիրոս պատուելին չարունակեց ըլլալ ամենէն յարգելի եւ պատուաւոր մարդերէն մէկը, եւ վերջին տեւողը, նոյն իսկ, ի բացակայութեան քարոզչին, անոր գերը կը ստանձնէր եւ հոգեւորապէս ու մտաւորապէս կը մխիթարէր ալ բողոքական հօտը: Ախկա՝ իր պեխերուն համբքին պատկառորումը եղաւ:

Բայց ահա եկաւ հասաւ 96ի ուրուականը: Ամէն բան տակնուվրայ եղաւ Պոլսոյ մէջ: « Կրօդղը թող վախչի »ի ահազանգը հնչեց ամէն կողմ: Փախան: Փախանք: Ոմանք, օրեր ու ամիսներ յետոյ, գիւրաւ դտան, դիպուածով, արուսասհմանի անհուն տարածութեանը վրայ: Իսկ շատեր յաւէտ կորսնցուցին գիւրաւ: Ես այն հազուագիւտ բախտաւորներէն մէկը եղայ որոնք դուրսը դտան իրենց սրտին սիրածը կամ մտքին փնտռածը: Աղդարեւ, Պուլկարիոյ վ... քաղաքին մէջ, 96ի վերջերը, օր մը յանկարծ հանդիպեցայ Մարտիրոս պատուելիին: Աղմկալից քրքիջ մը բարձրացուցի: Մարդը չփոթած երեսս կը նայէր:

— Մարտիրոս աղա, ի՞նչ լուր. դո՞ւն ալ փախար, հարցուցի:

— Մարդ մնաց որ չփախչի, ըսաւ՝ իր պեխերու մացառուտին վրայէն թօթվելով ձիւնին բաթիլները որ հեչտօրէն կը հանդչէին հոն:

— Է՛յ դո՞րծ, հարցուցի:

— Նորէն առջի գործս. երբեմն ալ մօտակայ գիւղերը կ'երթամ սուրբ գերք ծախելու:

— Ըսել է կիրակի օրերը նորէն ժողովարանը ...

— Հարկաւ, պատասխանեց:

Եւ ձիւնին տակ որ հարսի պէս կ'ինջնար, պատմեց ինծի թէ Պոլիս տունը տեղը թալած էին, ու ինք հապճեպ ընտանիքովը կրցած էր Պուլկարիա վախչիլ:

— Փա՛ռք Տիրոջը, վերջացուց թօթվելով նորէն պեխերը, որ ահաղին քանակութեամբ ձիւն կը համբարէին իրենց թեւերուն վրայ, մէկ րոպէի մէջ: Եւ հեռացաւ դնաց երջանիկ մարդու քալուածքով:

Ու մտածեցի: Վայրենիները կողոպտած էին ինչպէս պիս, այդ խեղճ մարդն ալ, սա տարբերութեամբ որ՝ ինչքան ալ անդուր՝ երբեք չէին մտածած անոր յաջողութեանը զաղանիքը եւ ապրուստին միակ միջոցը՝ պեխերը՝ անոր ձեռքէն խլել առնել: Մարդուն հո՞ն էր. պեխերո՛վը վախած էր ան: Ե՞ս ինչուվա վախած էի, Աստուա՛ծ իմ, ենթակայ ամէն տեսակ ձախողութեանց եւ դժբախտութեանց: Եւ առաջին անգամ ըլլալով խոչոր ու պատկառելի պեխի մը կարօտն ըզգացի:

Մարտիրոս աղան ա՛լ անկէց ետքը չատ տեսայ. իրեն համար յատկապէս ժողովարան դացի. նոյն մարդն էր, նոյն կացութեան մէջ, նոյն միջավայրին մէջ: Նոյն խակ՝ այս տեղափոխութեան չնորհիւ՝ յառաջացած ալ էր. երկրորդական քարոզիչի հանդամանքը չնորհուած էր իրեն: Պեխերը աւելի քան երբեք առատ էին, կարծես իր յառաջդիմութեանը հետ համեմատական, իրենց լրումին փառաւորութեանը մէջ: Անշուշտ արտասահմանի նժդեհական կեանքի տուայտանքներն ու վըշտալի իրադարձութիւնները թոյլ չտուին որ կարենայի ազատ սրտով ու անձանձիր հետեւիլ մարդուկիս ու ա-

նոր հոյակապ պեխերուն խաղաղ եւ զարմանալի ոգեւորականին: Դիպուածին մէյն կը պարտիմ եթէ զանոնք առիթ ունեցայ երբեմն երբեմն դնահատել նորէն, հըրճուիլ, կատղիլ, ոգեւորուիլ եւ տրտմիլ անոնցմով: Նոյն իսկ քանի մը տարի առքը, իր հետքն ալ կորսընցուցի եւ օր եկաւ որ ա՛լ ոչ Մարտիրոս պատուելին եւ ոչ ալ անոր չնաչխարհիկ պեխերուն վրայ սկսայ մտածել: Անոնք ինծի համար բոլորովին մեռած էին, երբ անակնկալ առիթ մը յանկարծ արթնցուցին հին սխրալի յիշատակները:

901ին, վ... քաղաքէն ցամաքային ճամբորդութիւն մը կ'ընէի: Գիշերը կառքս հասաւ հանդրուանի մը, որուն անունը չեմ յիշեր այժմ, եւ որ պուլկար եւ յոյն գիւղացիներէ բնակուած էր: Ողորմելի պանդոկ մը առաջնորդուեցայ, ուր ստիպուած էի գիշերել՝ բուռն վոթորիկի մը պատճառով ճամբան շարունակելը անկարելի ըլլալով: Պանդոկին փցուն եւ աղտոտ ճաշարանը անկիւն մը կծկուեցայ, չուրջս ունենալով գիւղացիները, որոնք բիրտ ձայնով ու չարժումներով կը վիճաբանէին: Ճաշարանին մէկ մասը նպարավաճառի խանութ էր, եւ տէրը, զոր կը տեսնէի հեռուէն, կայնած էր մզլոտած պարկերու դէզի մը առջեւ. աղօտ լոյսին մէջ հազիւ կրնայի անոր դէմքը որոշել: Միեւնոյն ժամանակ ինքն էր որ. տեղն տեղն չիչ մը օղի կամ գինի կը բերէր յաճախորդներուն առջեւ դնել՝ կտոր մը պանիրի կամ չուշկայի հետ:

— Շիչ մը օղի ալ ինծի, պոռացի հեռուանց թուրքերէն լեզուով:

Մարդը աճապարեց պատուէրս կատարել: Ու քիչ յետոյ աղտոտ ափսէի մը վրայ — բացառի՛կ պատիւ

քաղաքացիի հանդամանքին ընծայուած — նպարավաճառը առջիս կը դնէր չիշ մը օղի, պանիր եւ ապուխտի քանի մը չերտեր: Տիրող վոխորիկէն սրտնեղած, չէի մղուիր չուրջս զոնուողները դիտել, ու ինքնամփոփ սկսայ կոնծել: Պահ մը եառքը, զարմանքով տեսայ որ ապատարկուս փոքր սանի մը մէջ եղով եփուած հաւկիթ մը հրամցուց ինծի: Այս անգամ բնականաբար աւելի ուշադրութեամբ նայեցայ իրեն եւ չնորհակալութիւն յայտնեցի: Ցիանամնայ մարդ մըն էր, նիհար, աղէրեկ ցանցառ պեխերով, ու խոշոր վշտայայտ աչուըններով:

Ի՛նչ եղաւ զարմանքս երբ որ Ցոյն կամ Պուլկար կարծած այդ մարդս հօսքը ինծի ուղղելով ըսաւ.

— Պարոն Երուանդ, կարծեմ դիս չճանչցաք:

— Դո՞ւք, ըսի ապուշի պէս երեսն ի վեր նայելով:

— Մարտիրոս պատուելին, վաղեմի ծանօթդ:

Չեմ կրնար բան դանել նկարագրելու համար եւ չփոթութիւնս: Պատուելին, սա ահաւոր պեխերով մեր երանելի պատուելին, հոդ, Պալքաններու հեռաւոր մէկ դիւղին աղտոտ ու զարչահոտ կապեյային մէջ, նիհարցած, եւ մանաւանդ, բայց մանաւանդ մերկացած իր պատմական, իր հսկայական պեխերէն, որոնցմէ մէկ քանի թել-խլեակներ կը մնային ողբալիօրէն կախուած վերին շրթներէն:

— Բայց ... ի՞նչ եղաւ, ի՞նչպէս եղաւ որ հոս ես. պատուելիութիւնը, ժողովարանը, հապա ... պեխե՞րդ, ի՞նչ եղան պեխերդ, Մարտիրոս աղա, ան վսեմաւոր պեխերդ:

Մարտիրոս աղա մեքենաբար ձեռքը պեխերուն տարաւ, եւ լալագին ձայնով մը.

— Թափեցա՛ն, ողբաց:

Եւ ա՛լ գէմս նստաւ։ Հառաչեց։ Օղիէս հատ մը լեցուց խմեց, ու սրբելէ յետոյ իր աւերակ պեխը, ըսաւ ողբամալի եղանակով մը·

— Երկու տարի առաջ չեմ գիտեր ինչո՛ւ պեխերս թափիլ սկսան· օր եղաւ որ հարիւր թելը մէկտեղ ինկան։ Դեղ, բժիշկ, մէկ փարա չըրաւ· աւուճով դրամ ծախսեցի։ Թափեցան, թափեցան շարունակ, ջղային եղայ, հիւընդցայ, կը վախնայի ձեռքս պեխերուս տանելու· նիհարցայ, գիշերները սկսայ չքնանալ· ժողովարանը աղօթած միջոցիս ժողովուրդը սկսաւ խնդալ վրաս· փողոցէն անցած ատենս, չարաճճի տղաքները « պատուելիին պըյըխները կը թափին կոր » կը պոռային· դուրս ելլել չէի ուզեր· չկրցայ գործս շարունակել· Գործ ընկերութեան ներկայացուցիչն ալ կամաց մը հասկցուց որ պեխերուս այդ վիճակին մէջ չէի կրնար պաշտօնս շարունակել· ուզած չուզած հրաժարեցայ։ Անօթի օրեր անցուցինք· Սուլթան Համիտը տունս տեղս կողոպտեց՝ հոգս չեղաւ· պեխերս թափեցան՝ տունս կործանեցաւ։ Ի՛նչ ընէի· դուռնէ դուռ, լեռնէ լեռ ինկայ, եւ վերջապէս հոս հասայ· քանի մը բարի մարդիկ գթացին վրաս· կինս զաւակներս անդին մնացին, ու չեմ գիտեր թէ ի՛նչ եղան, ու ես հոս կ՚աշխատիմ գիշեր ցորեկ ապրուստի մը փոխարէն ...։

Պատուելին գլուխը ծռեց, ու տեսայ որ քանի մը խոշոր արցունքներ թաւալեցան ինկան իր այտերուն ու շրթունքներուն վրայ, հոն ուր ժամանակին աշխարհիս ամենէն փառաւոր պեխերը կը հանգչէին ... ։

Ոստան, *Թիւ* 1, Յունուար 1911

ՔԱՒՈՒԹԻՒՆԸ

Իր աժգոյն դէմքին վրայ ներքին մրրկածուփ յուզումին սարսուռները չմատնելու ճիգով մը՝ գլուխը վեր, պեխերը, այլեւս ալեւոր, սրածայր ոլորուածքով՝ ինչպէս ինքնագոհ ու վեհապանծ երիտասարդի մը, Կոպեռնիկոս էֆ. Միրասեէտիեան ծանրօրէն վար իջաւ կառքէն, որ կանգ առած էր Շիշլիի ազգային գերեզմանատան դրանը առջեւ, Աստուածածնայ երկուշաբթի օրը, ցերեկէն երկու ժամ ետքը, օգոստոսի տաքով ու երանաւէտ արեւի մը տակ։ Իր անստգիւտ ըլտէնկոզին օձիքէն մատներու հպանցմամբ մը փոշիներ վար առնելու իր այդ շարժումին ծանօթ մէկը միայն գուցէ հասկընար որ բուռն տագնապով մը կը դողդղար այդ մարդը, որ մինչեւ իսկ գերեզմանատան դրան կամարին տակ մտած ատենը մարմինի ընկրկում մը ունեցաւ։ Բայց յառաջացաւ գրեթէ անվրդով, ամբարտաւան քալուածքով մը։ Եւ հակառակ որ մուտքի կամարին տակ զինքը դիտող մը չըլլար, Կոպեռնիկոս էֆ. խոռոչներուն մէջ ամրապէս քաշուած սեւ եւ մանրաբիբ աչուըները աջ եւ ահեակ կը շրջէր՝ տեսնելու համար թէ զինքը կը տեսնե՞ն։ Գերեզմանատան պարտէզը, ուր մըտաւ, իր խաղաղ ու գեղարուեստական երեւոյթովը

կարծես քաջալերեց Կոպեռնիկոս էֆ.ն, որ վարժ քալուածքով մը յառաջացաւ դէպի վեր, մէջտեղի ճամբէն, այլեւս գրեթէ հանդարտ հետաքրքրութեամբ մը շուրջը դիտելով, իբրեւ բոլորովին նոր բան մը տեսած, սլացիկ, մաքուր, մարմարեղէն շիրիմներու նայելով զարմանքով, երկիւղած ու դղուաղին աչուըներով: Մահաստանին անկիւններէն խժլտուք մը կը բարձրանար հիմա, տաժանագին ինչպէս հուսկ յետին հորնգինը բոլոր այդ հողին տակ պառկող մեռելներուն: Գերեզմանոցին տարածութեանը վրայ, սգաւորներ եկած էին պաղատուիլ հողին հետ, որուն տակ սիրելիներու կմախաչար կարաւաններ կը փտտին որդնալից:

Կոպեռնիկոս էֆ. տեսակ մը գոհունակութեան շարժում ունեցաւ: Մեռելաստանի իր երեւակայած ահաւոր ամայութիւնը ահա չէնցած էր. ու ինքը, իրեն պէս շատերուն մէջ, աննշմար պիտի մնար, ու իր այդ այցելութիւնը, որմէ կը սոսկար տարիներէ ի վեր, պարզ եւ գուցէ հաճելի պտոյտի մը հանգամանքը պիտի առնէր, հակառակ իր ենթադրութեանը, ուրիշներու աչքին:

Առեւտրական աշխարհի մարդ, միշտ տեսակ մը նողկանք տածած էր մեռելներու աշխարհին համար, որմէ կարելի եղածին չափ խոյս տուած էր: Մահուան համար — որուն հանդերձեալ կեանքի հռչակուած հեռանկարը իր կարծիքովը անճոռնի բառատոքս մըն էր այնքան բնածին սոսկումով մըն էր լեցուած՝ որ երբեք չէր ուզեր անոր վրայ մտածել, անով տուայտիլ, աշխարհը օրին մէկը ձգելու գաղափարին հետ կատաղօրէն անհաշտ: Կոպեռնիկոս էֆ.ի՝ ո եւ է յուղարկաւորութեան չհետեւիլը ամէն մարդ գիտէր իր բարե-

կամական շրջանակին մէջ, եւ ոչ ոք կը վշտանար երբ որ ծանօթի մը կամ ազգականի մը մահուան առթիւ փոխանակ մեռելին ներկայ գտնուելու անձամբ՝ քարդով մը կամ ծաղկեփունջով մը իր ցաւակցութիւնը յայտնէր:

— Սա կողմս ակար է, ի՛նչ ընեմ, ձեռքս չէ, սիրտս չի դիմանար, գէշ կ՚ըլլամ, կ՚ըսէր:

Սակայն, մէկ քանիներ՝ իր վաղածանօթներէն՝ ըսած էին, առանց շատ պնդելու, թէ Կոպեռնիկոս էֆ. իր վաճառականի հիմակուան դիրքին չհասած, շատ անգամներ ներկայ գտնուած էր յուղարկաւորութեանց, առանց յուզման ակներեւ նշաններ ցոյց տալու: Վերջին ութը տասը տարուան միջոցին չէր որ մէկէն ի մէկ հոգեկան այդ տկարութեան մղուած էր եւ խոյս տուած մեռելներէն ու գերեզմաններէն: Բայց որովհետեւ ազգային կամ հանրային հարց մը չէր ասիկա, մարդիկ աչք գոցած էին եւ անտարբեր գտնուած:

Մանաւանդ որ վերջին տասը տարուան միջոցին ի՛ր իսկ ընտանիքին մէջ պատահած մեռելներէն ոչ մէկուն հանդէսին ներկայ գտնուած էր. ո՛չ ժամ գացած էր ո՛չ գերեզմանոց, տունը նստած էր կամ մինչեւ իսկ անգամ մը, քրոջը մահուան ատենը Պոլսոյ իր գրասենեակը իջած էր, հոն ընդունելով, երկու փոխանակագիրներու ստորագրութեանը մէջ, ցաւակցութեանց ճղակոտր արտայայտութիւնները: Իր այս բոլորովին տարօրինակ ժէսթը ոմանց հետաքրքրութիւնը շարժած ըլլալով, Կոպեռնիկոս էֆ.ի գործակատարը, Ղուկաս աղա, — ալիգլիէ ֆէսով եւ գլխու ետեւը՝ ծոծրակին եւ քունքերուն ծեփ ծեփ փակչած մազերով միջահասակ մարդուկ մը, մարդոց առջեւ երկարամեայ ան-

պաղրում խոնարհումներէն ողնայարը ծռած, — սրտաչարժ ու կսկծագին ձայնով մը ըսած էր.

— Էֆէնտին իր քոյրը այնքան կը սիրէ որ, եթէ առանկ չընէր եւ սուդը առնէր վրան լար ողբար, պէհէի ալ խելքին կուգար:

— Ա՛ղճ մարդ, ըսած էին այս խորին յայտնութիւնը լսողները:

Մօրը մեռելի՛ն անդամ ներկայ չէր գտնուած: Իր մեծ եղբայրը, քոյրը, քրոջ ամուսինը, յետոյ ուրիշ մէկ քոյրը չուած էին աչխարհէս՝ մեռելական վոսին եղրը իրենց եղբօր լալահառաչ ներկայութեան « յետմահու » մխիթարութիւնէն ալ զրկուած:

— Ես մինչեւ հոն երթամ նէ, ըսած էր անդամ մը Կոպեռնիկոս էֆ., լինձի ալ տա վոսին մէջը նետելու, ողջ ողջ թաղելու են ... :

Իրեններուն համար տածած այս խանդակաթ սէրը ոչ միայն զարմանք չէր պատճառած իր ծանօթներուն, այլ եւ իր « բարոյական »ին համար անոնց սնուցած բարձր համոզումը ա՛լ աւելի բարձրացուցած էր:

Եւ ահա տասը տարի ետքը, երբ այլեւս ամայութիւնը տիրած էր իր չուրջը իր ընտանիքին մէջ, ուր միամինակ մնացած էր մահուան անողոք եւ կոյրզկուրայն հնձումին մէջտեղ, Կոպեռնիկոս էֆ., Աստուածածնայ մեռելոցին կուգար վերջապէս այցելել իր մեռելներուն՝ զանոնք օրհնել տալու համար:

Իր գործակատարը, որ միշտ իր կողմէ բոլոր յուղարկաւորութիւններուն ներկայ գտնուած էր մինչեւ վոսերուն ծածկուիլը եւ ծաղկեփունջերուն անոնց վրայ խառնիխուռն կուտակուիլը, եւ որ այդ օրը, հանդիսաւոր ու խորհրդալից օր, իր տեղը տիրոջը տուած

էր, մանրամասնօրէն նկարագրած էր Միրասէճեան գերդաստանին դամբարանին վայրը, որ ազգային ծանօթ բարերարի մը գմբեթաւոր հոյակերտ դամբարանին ետեւը կ'իյնար: Կոպեռնիկոս էֆ., առանց ուշադրութիւն ընելու Ղուկաս աղային բացած զարմացական աչուըներուն, առած էր գերեզմանին բանլիքը, որուն սառն հպումը դող մը պտտցուցեր էր իր երակներուն մէջ: Մահուան պէս ա՛տ ալ պա՛ղ:

Սոսկումը որով պաշարուած էր մահաստանին շըրջափակէն ներս մտնելէ առաջ, կը մեղմանար հիմակ, վայրին խնամքոտ ու խաղաղաւէտ յարդարումէն, պորփիւրէ ու մարմարէ հոյակերտ շիրիմներուն կանգնագեղ յօրինուածութենէն հմայուած, թէեւ ինք երբեք մարմարին արուեստովը հետաքրքրուած չըլլար: Կամաց կամաց, զգուշութեամբ կը քալէր, աւելի հետաքրքիրի մը ձեւը ջանալով տալ իրեն՝ քան թէ իր մեռելներուն այցելողի մը: Կարճուկ թուփերուն վրայէն եւ դամբարաններուն օձապտոյտ ածուներուն մէջէն կը տեսնէր փոսերու եւ գերեզմանաքարերու վրայ ծռած կռնակներ, որոնք կը թօթուուէին, կիներ ու տղաք որ տոտոզուած շիրմաքարերու մէջտեղ՝ կը խօսուըրտէին: Աւելի հեռուն, վանդակորմի մը ձողերուն ետին՝ մօրուքը տէրտէրի մը, որ կը կարդար: Բայց երբ առաջին անգամ աչքին դպաւ գմբեթաւոր դամբարանը «ազգային բարերար»ին, Կոպեռնիկոս էֆ. կանգ առաւ: Իրենցը անոր ետեւն էր, ինչպէս բացատրած էր Ղուկաս աղա:

Այս Ղուկաս աղան, պարագաներուն եւ իր գործին բերմամբը, շատ կարեւոր դեր մը խաղացած էր Մերասէճեան ընտանիքին մէջ: Նախ եւ առաջ, իբրեւ

Կոպեռնիկոս էֆ.ի գործակատարը, ընտանիքին բոլոր մեռելները ինք իր ձեռքովը հողին յանձնած էր: Առաջին մեռելին, էֆ.ին յանձնարարութեամբը, տասը քառակուսի մէթր տարածութեամբ հող մը գնած էր Շիշլիի ազգային գերեզմանատան մէջ. յետոյ, ամէն անգամ նոր մեռել մը պատահելուն, Ղուկաս աղա քար մը ձգել տուած էր վրան տապանագիրով մը՝ գրուած իրեն ծանօթ հինգլուխ հայկաբան պատուելիի մը կողմէ, Նէնի Գաւու, ուր ինքը կը բնակէր:

Իւրաքանչիւր գերեզմանաքարը տնկուելուն, Ղուկաս աղա հաշիւը ներկայացուցեր էր Կոպեռնիկոս էֆէնտիին, որ՝ առեւտրական պարզ եւ սովորական հաշուեցուցակ մը աչքէ անցընելու պէս՝ ակնոցներուն շըրջանակին վրայէն նայուածք մը նետելով անոր, միշտ սա դիտողութիւնը միայն ըրած էր.

— Ղուկա՛ս, աս ծախքին վե՞րջը. չմնցա՛ւ. անոնք մեռան գացին, Աստուած ողորմի հոգուոնուն. իշտէ աս քան ոսկին ճէրիմէ է ...

Եւ օր մը, տրամադրութիւնը տեղը մէկ վայրկեանին, հայ վաճառականը՝ Ղուկաս աղային հանել տուած էր Շիշլիի ազգային գերեզմանատան մէջ Մերասեէտեան ընտանիքին դամբարանին համար եղած բովանդակ ծախքին հաշիւը: Գործակատարը, որ այլեւս կարծես այդ ընտանիքին գերեզմանափորի քսմնելի տխողոսվը կը հպարտանար, գրպանի մէկ եզոտ տետրակէն քաղած էր այդ մեռելաբոյր հաշիւը.

— Ութը հազար երեք հարիւր քառասունըչորս ղըրուշ տասը փարա, ըսած էր Ղուկաս աղա արարողական ձայնով մը:

— Մե՛ղք փարաներուն, մրմռացած էր Կոպեռնի-

կոս էֆ. ... բայց ան չէ ամմա, աս տասը փարա՞ն լինչ է, հարցուցած էր գործակատարին դառնալով:

— Վերջին անգամ դռնապանին տղուն տասնոց մը պախշիշ տուի, պատասխանած էր Ղուկաս աղա:

— Մե՛ղք, մե՛ղք փարաներուն:

Ժամանակէ մը ի վեր, սակայն, Ղուկաս աղա կը դիտէր որ իր մեծաւորը տրամաթախիծ ու մտախոհ եըեւոյթ մը ունէր: Ատեն ատեն, իր մանր ու սեւ բիբերը պաղա՛ծ կը մնային մէկ կէտի մը սեւեռուած. եւ յանկարծական թօթվըտուքներ ալ կ'ունենար: Ցետոյ, վերջերս, օր մըն ալ, չլսուա՛ծ բան, Ղուկաս աղային հարցուցեր էր թէ երբեմն երբեմն դերեզմաններուն կ'երթա՞յ եւ մեռելները աչքէ կ'անցընէ՞: Թաղը լո՞նչ վճակի մէջ է: Պզտիկ ծառեր անկուա՞ծ են հոն: Պահապանը կը ջրէ՞ կոր: Ւարերը կը մաքրուի՞ն կոր: Բնականաբար Ղուկաս աղա յանկարծակիի եկած էր եւ կըմկըմացած, վասնզի այդ բաներուն ոչ մէկը եղած էր:

— Ղուկա՛ս, հրամայած էր Կոպեռնիկոս էֆ.՝ աս կէց եաքը ամիսը մէյ մը գնա՛, աչքէ անցուր, բանլիքն ալ երկուք ըրէ, մէկը միշտ վրադ պահէ:

— Աս մարդը կը փախցնէ՞ կոր, մրմռացեր էր գործակատարը՝ քունքին մազերը չուկելէն:

Բայց իր զարմանքը ապշութեան վոխուեցաւ երբ Ամսուան ածնայ չաբաթ օրը մաղազայէն ելլելէ առաջ՝ Կոպեռնիկոս էֆ. կանչեց իր գործակատարը եւ ըսաւ անոր.

— Ղուկա՛ս, վաղն առաւու մեր տաներէցին գնա՛, քանի որ երկուշաբթի կէս օրէն եաքը ժամը ութնին Շիչլիի գերեզմաններուն պիտի գտնուիմ մեռելներս օրհնել տալու համար. ինքն ալ հոն թող ըլլայ ...

— Աստուած վերջերնիս բարին ընէ, մրթմրթաց Ղուկաս աղան, չկրնալով բան մը հասկնալ այս եղածէն :

×

Եւ հիմակ, ահա իր մեռելները օրհնել տալու եկած էր Կոպեռնիկոս էֆ., որ « ազգային բարերար »ին դըմբեթաւոր դամբարանին եռեւը դառնալուն պէս՝ Մերասեխիեան դերդաստանին դամբարանին առջեւը դըտած էր ինքզինքը : Ներս նայեցաւ. տէրտէրը տակաւին չէր եկած : Այս դժպատեհութիւնը քանի մը կաթիլ քըրտինք ծորեցուց ճակտին վրայ : Գերեզմանը չրջապատուած էր երկաթէ վանդակորմով մը : Հինգ հատ տապաններ, երեքը քով քովի, միւս երկուքը քիչ մը աւելի եռեւ՝ իրարմէ հեռու, կը ծածկէին հողը : Փառակուսի մարմարներ էին, չիրիմներուն է՛ն պարզը : Քանի մը ծառեր կային, կարճուկ ու վախտ, յայտնապէս նոր տնկուած : Պերճ ու հոյակապ չիրմաքարերուն եւ խնամքով զարդարուն դերեզմաններուն մէջտեղ տրտմադին պարզութեամբ մը կը յայտնորոշուէր Մերասեխիեաններուն թաղը՝ լքման յայտարար նշաններով :

Կոպեռնիկոս էֆ. հանեց գրպանէն բանալին, բացաւ դուռը եւ ներս մտաւ : Իրեններուն քովն էր : Իր մորթին տակ մաճկացած արիւնը որ հակառակ իր յուսահատեցնող տարիներուն՝ երիտասարդական վառք մը կուտար իրեն, պահ մը անհետացաւ, մահական տըժդունութեամբ մը դալկահարելով իր դէմքը : Այդ տոկուն եւ անգութ մարդը կը դողար : Դանդաղութեամբ քայլերով մօտեցաւ մէջտեղի երեք տապանաքարերուն եւ

կարծես չէյնալու համար երկու ձեռքերովը կրծքին մարմարին։ Եւ յուզումէն պղտորած աչուըներովը նայեցաւ տապանադիրին։ Մօրն էր։

Այս է տապան հանգստեան
Տիկին Նազիմի Մերասէէտիեանի
Որ մեկնեցաւ այս ցաւոց հովտէն
Յետ հօթանասնամեայ կեանց ամբասիր,
Վարքովն եղեւ առաքինազարդ։
Անցո՛րդ, կաթիլ մը արտասուէ
Նուիրէ իր անման յիշատակին։

Եէնի Գարուցի պատուելիին քերթողական այս չքնաղ արտադրութիւնը ուժգնօրէն ցնցեց Կոպեռնիկոս էֆ.ն։ Իր սեւեռական նայուածքին տակ՝ մայրը կը նըկարուէր այդ մարմարին վրայ. այդ գիրերը դիծեր հ՚ըլլային՝ ուրուանկարելու համար անոր ճերմակ ու վախտ մարմինը, ճիշդ ինչպէս վերջին անգամ ան իր աչքին երեւցած էր՝ անկողնին վրայ, իրիկունը, չուկայէն դարձին Ղուկաս աղային հետ, որ մեռելի պիչերները չորպաճիին տունը կը պառկէր բացառապէս։ Ցերեկին յանկարծամահ եղեր էր պառաւը, առանց ճիչ մը հաներու, մոմի պէս անցներով։ Շուտով մարդ մը վազցուցեր էին մաղալան՝ այս աղէտը ծանուցանելու։ Կոպեռնիկոս էֆ. դրամարկղը բացած՝ ոսկիի եւ պանքնօթի հետ կը խաղար, երբ Ղուկաս աղան, եռեւէն, յանկարծ բօթը նետեր էր իրեն.

— Էֆէնտի, մայրերնիդ ճեղի օրեր ...

Վաճառականը, առանց ձեռքը դուրս հաներու դրամարկղէն, գլուխը դարձուցեր եւ ակնոցին վրայէն նայելով գործակատարին.

— Ա՜ս ո՞ւրկէ իմացար, ծօ՛, ըսեր էր, սխալ հըլլա՛յ։

— Հիմա լուր բերին։ Այո՛, ձեզի օրեր, կրկներ էր գործակատարը։

— Թօհա՛փ բան, մրմռացեր էր Կոպեռնիկոս էֆ. եւ դարձեալ դրամարկղով զբաղեր էր։ Իրիկուան, սովորական ժամուն, տուն գացեր եւ մայրը երկնցած գտեր էր անկողնին վրայ, անկենդան։

Ահա այդ պատկերը կը տեսնէր հիմա գերեզմանաքարին վրայ։ Խե՛ղճ կին։ Որքա՛ն տառապեր էր կեանքին մէջ եւ իր վերջին տարիները ո՛րքան դառնակսկիծ եղեր էին՝ միմիայն իր այդ Կոպեռնիկոսին երեսէն — պզտիկուց իսկ նենգամիտ ու կեղծաւոր —, անոր լկտի եւ սքօղուած չարագործութեանց պատճառով։ Ագահ եւ զօշաքաղ, այս մարդը բռնարար մօրը ձեռքէն յափըշտակեր էր հօրենական ժառանգութեան բաժինը, խաբէութեան եւ ահաբեկումի ցանց մը լարելով այդ երկիւղած ու երկչոտ կնոջ շուրջը։ Կը յիշէր հիմակ որ գիշեր մը նոյնիսկ իր հաստ գաւազանովը անոր վրայ յարձակելու եղեռնական շարժում մըն էր ըրած, «տո՛ւր, տո՛ւր ունեցածդ» ռռնալով, երբ քոյրը, քառասուննոց ամուրի աղջիկ մը, նուաղած ինկեր էր մօրը եւ եղբօրը մէջտեղ։ Հետեւեալ օրը, Նազենի հանըմ իր արկղին բանալին գողալով գաւկին կլափը նետեր էր։ Եւ տղան, բօրենիի պէս դունչը այդ արկղին մէջ խօթեր եւ լափեր էր հարիւրաւոր ոսկիներու արժէքով գոհարեղէններ եւ բազմաթիւ արժեթուղթեր։

Հապա այդ խեղճ քո՛յրը՝ որուն կեանքը մարտիրոսութիւն մըն էր եղած իր եղբօրը ձեռքին մէջ։ Հակառակ հազար ոսկի դրամօժիտ ունենալուն, չէր կըր-

ցած ամուսնանալ։ Կոպեռնիկոս անարդ մեքենայութիւններով յաջողած էր ամուսնական բոլոր առաջարկները չէզոքացնել, իր մօտը, իր ձեռքին տակը պահելու համար անոր հազար ոսկին։ Աղջիկը մեծցեր էր, մազերը սկսեր էին ճերմկոտիլ, եւ օր մը, եղբօրը կողմէ բրտօրէն փողոց ձգուելու, դայթակղութեանց նշաւակ դառնալու սպառնալիքին տակ հաւանած էր իր դրամօժիտը եղբօրը յանձնել իբր աւանդ։ Կոպեռնիկոս կուլ տուած էր այդ դրամն ալ։ Հոն էր, մօրը տապանաքարին քովիկը, Իսկուհի Մերասեէտիեանը, եւ իր տապանագիրը, որ «Այս է տապան հանգստեան»ով մը կը սկսէր, ինչպէս բոլոր միւսները, կը յիշէր թէ «փոխեցաւ աստի վարելով կեանս կուսական եւ առաքինի»։ Օր. Իսկուհի, եղբօրը յանձնելէ յետոյ իր յոյսն ու ապաղան, տան մէջ ապաստանի դերին իջուցուած էր։ Ըղեղատապ մը տարեր էր զինքը մօրմէն առաջ։

Կոպեռնիկոս էֆ. կորաքամակ, քրոջը գերեզմանաքարին վրայ հակեցաւ՝ ձայնի մը ականջ տալու պէս։ Յանկարծ քայլ մը ետ ինկաւ։ Լսած էր այն հեկեկանքը զոր լացեր էր քոյրը՝ հարստութիւնն իր եղբօրը յանձնած օրը։ Տժգոյն եւ դողդղահար, Կոպեռնիկոս էֆ. դուրսը նայեցաւ, անդաղտնապահ աչքերէ դիտուելու վախով պաշարուած։ Այդ օրը, բարեբախտաբար, սովորական էր տեսնել գերեզմաններու առջեւ այլայլած դէմքեր, սեւեռաբիբ նայուածքներ եւ հեկեկալից կոկորդներ։ Կ'անցնէին անկէ, առանց իսկ իրեն նայելու։ Եւ Կոպեռնիկոս էֆ. ուզէր ալ՝ չէր կրնար դուրս ելլել այդ շրջափակէն, իր զոհերուն ստուերներուն մէջ կարծես բռնուած, կաշկանդուած։

Նորէն մօտեցաւ, ակամայ, մանրաբիբ աչուըները

յառած չիրմաքարերուն: Մօրը ալ ղէն եղբայրն էր պառկած, իրմէ մեծը: Յովհաննէս էֆ. Մերասեէմեան, որ բուն հիմնադիրն էր եղած առեւտրական այն տանը, ուր այժմ կը տիրապետէր Կոպեռնիկոս էֆէնտի միահեծան: Բարի, աղնիւ, վեհանձն եւ ուղղամիտ մարդ, ճեռք բռներ էր իր եղբօրը, քովը առեր եւ իր զործին զայն ընկերը ըրեր էր ի վերջոյ: Կոպեռնիկոս էֆ., նենգաւոր եւ հնարամիտ, զեղծումներով խախտեր էր զործին տոկունութիւնը, եւ իր վստահութիւնը վայելող քանի մը պատուաւոր չարազործներու մեղսակցութեամբը, պարտքի կեղծ թուղթեր տորթագրեր էր յանուն Մերասեէմեան առեւտրական տան, եւ առնակնկալ անանկութիւն մը հիմնայատակ կործաններ էր զործը: Յովհաննէս էֆ.ի կրած ցնցումը մահաբեր եղեր էր: Կաթուած մը երկու տարի տանը անկիւնը գամելէ յետոյ վերջապէս զերեզման իջեցուցեր էր: Այդ միամիտ ու բարի մարդը իր եղբօր ամբողջ դաւաճանութիւնը եւթէն կռահելով, իր անչարժութեան անկիւնէն մերթ մրրկաթուն կատաղութեամբ մը բորբոքած, զոռացեր էր անոր երեսն ի վեր.

— Գազա՛ն, տուներնիս տեղերնիս կործանեցիր:

Անոր կենդանութեանն իսկ, Կոպեռնիկոս էֆ. վերահաստատեր էր առեւտրական տունը, եւ հրապարակին վրայ ճանչցուեր էր իբրեւ յոյժ վստահելի, պարկեշտ ու պատուաւոր վաճառական մը:

Իր եղբօրը մահուընէն եւթն էր որ իր ամուսնացած քրոջը, տիկին Աղապի Կիւլէրեանի ամուսինը, Մարտիրոս էֆ., մէկ քանի հազար ոսկիի տէր մարդ, միամտաբար տարուելով իր աներոտդիին չողչողուն եւ պատրական խոստումներէն, իր ամբողջ դրամագլուխը

անոր գործին տրամադրեր էր, մասամբ ընկեր դառնալով։ Տարի մը չէր տեւած, եւ Մարտիրոս էֆ վռնտուած էր իր աներորդիին վաճառատունէն ու թէեւ դատարանէ դատարան ինկած էր մէկ քանի տարի, կերած յուղումներէն ու քաշած տառապանքներէն վերջի վերջոյ տեսակ մը ապուշութեան ենթարկուած ու թըշուառօրէն մեռած էր՝ իբրեւ շնորհ թաղուելով Մերասեէտեանենց դամբարանին մէջ, Ղուկաս աղային միջնորդութեամբը։ Իրեն հետեւած էր կինն ալ, որ հակառակ քանիցս եղբօրը ոտքերը իյնալուն լալահառաչ, կոպտօրէն վռնտուած էր։

Եւ այդ ընտանիքին բոլոր անդամները մէկիկ մէկիկ ինկած էին՝ այդ մարդէն չանթահարուելով, իրենց բոլոր ունեցածը տալով անոր՝ զանիկա հասցնելու համար իր իտէալ-նպատակին, որ էր պատկառելի հարստութեան մը եւ նախանձելի դիրքի մը տիրացումը։

Հիմակ, հոդ էին իր բոլոր զոհերը, շուրջն էին իր խոշտանգած, քայքայած, մահացուցած բոլոր էակները, որոնցմէ տարիներով հեռի մնալէ եւ զանոնք ի զուր մոռնալ ջանալէ յետոյ՝ կը քաշուէր, ահա հոդ կը բերուէր հիմա, դէպի կառափնատ քաշկռտուող դատապարտեալի մը պէս։

Կանգնած այդ քստմնելի քարերուն մէջտեղը, որոնց ճերմակ գոյնին վրայ արեան կարմրութիւններ կ՚ընդնշմարէր մերթ, ամբողջ մարմնովը կը դողդղար։ Տապանագիրներուն ներքեւ փորագրուած մարդկային գանկերը՝ խաչաձեւ երկար ոսկորներու մէջ զետեղուած իբրեւ դիւային խորհրդանշանը մահուան, շարժիլ կը թուէին իրեն, աչքերնուն անդնդային խոռոչ-

ներովը իրեն կը նայէին, կղակներնին ընդհատելով չոր կավկավոցմով մը։ Գերեզմաններուն խորերէն ձայներ կուգային հիմա, աղեխարշ եւ ահաւոր, լալագին կանչեր կը բարձրանային, եւ նուաղկոտ ճիչեր ու օրհասական հեծխիւններ իրարու կը խառնուէին։ Երբեմն բոլորէն ալ, ահեղադոյն աղաղակ մը կը բարձրանար միանուագ։

— Ողբագո՛րծ։

Ու դանկերը՝ իրենց ոսկորէ պատուանդաններուն վրայ կը հոլովուէին, կը թաւալէին, պարապ ու ահաւոր աչքերովնին չանթահարելով Կոպեռնիկոս էֆ.ն, որուն ճակտէն, քունքերէն, թուշերէն քրտինքի կաթիլները ուղիօրէն կը վազէին, ու իր մանր բիբերը, սպիտակուցներուն մէջտեղը անշարժացած, նայեցան, նայեցա՜ն. չերմաքարերէն դանկերը կամաց կամաց վեր ելան հիմա ու կանդնեցան՝ ոսկորներուն վրայ, մարդաչափ երկարութեամբ։ Ու կը չարժէին, այդ հինգ դանկերը, կը պարէին վաճառականին չուրջը, լալագին ոռնումներով, ահռելի ու դիւային ծամածռութիւններով, կլափնին լայնաբաց, իրենց պարապ ականջիքներուն մէին արհաւիրքովը ահաբեկելով այդ հինգ դերեզմաններուն յարդարիչը։

Կոպեռնիկոս էֆ., մղձաւանջէն այսահարուած, ջղաձգօրէն երկու ձեռքերովը կոկորդը սեղմեց. կը խեղդուէր, օրհասական հոնդիւններ կ'արձակէր։ Եւ ուզեց փախչիլ, ազատիլ մեռելներէն որ իրենց կմախքներովը կը սպառնային իրեն. քայլ մը առաւ դէպի եռեւ, օդին մէջ տատանող դանկերուն նայելով հեւասպառ։ Պիտի պոռար, պիտի ոռնար իր բովանդակ սար-

սափը, ու ձեռքերը դէպի եռեւ վանդակոտիին երկընցուց ...

Յանկարծ խոշոր ու թաւ ձայն մը բարձրացաւ.

— Ի՞նչ կ'ըլլաք կոր, Կոպեռնիկոս էֆ.:

Տէրտէրն էր որ կուզար մեռելները օրհնելու:

Վաճառականը մէկէն ի մէկ սթափեցաւ: Քրտինքները կ'ինչնային երեսն ի վար եւ կուրծքը կը հեւար դաժանօրէն:

— Այդ ո՞րքան յուղուեր էք, էֆէնտի, ըսաւ քահանան վշտագին զարմացմամբ նայելով իր հարուստ ծուխին որ լուռ ու մունջ քրտինքները կը սրբէր հիմա:

Ու այլեւս հանդարտած,

— Տէր հայր, առաջին անգամն է որ սիրելիներուս դերեզմանները կ'այցելեմ, թոթովեց, չուրջը նայելով եւ ա՛լ չեռնելով կմախները որ անյայտ եղած էին Աստուծոյ պաշտօնեային երեւումէն:

— Օրհնեցէ՛ք այս դերեզմանները, տէր հայր, ըսաւ Կոպեռնիկոս էֆ. տէր հօր աչքը առնելով եւ դէմքը կոր ու ձեռնածալ կենալով մօրը տապանաքարին առջեւ:

Քահանան ծոցէն հանեց խաչը եւ ժամագիրքը, եւ հանդստեան աղօթքը սկսաւ մեռելական տխուր եղանակաւորումով մը որ յանդապարտ վաճառականին ոսկորները սրսփացուց.

Գայ զօրութեանց թագաւորն ի նորոգել
Զարարածս ի ձայն ահեղ բարբառոյ
Զարթուցանէ զնիջեցեալսն ...

Մօտէն ու հեռուէն սգաւորներու նուաղուն հեծեծմունքը կը լսուէին: Ծառերուն մէջ՝ հեզասոյլ հովը

դամբանական խարշափ մը կը պատցնէր, եւ մերթ, ո՛վ տրտմալի հակասութիւնը մարդկային իրերուն, ծիծաղի բեկորներ կը թռչտէին շիրիմէ շիրիմ, եւ տղաք ու կիներ կ'աճապարէին ճամբաներուն վրայ ինչպէս տօնավաճառի մը մէջ։

Տէրտէրը իր ողբական թաւահունչ սաղմոսերգութիւնը կը շարունակէր, խաչը կարգաւ մօտեցնելով ամէն մէկ տապանաքարին․

Ի տաճարի քում սրբութեան մատուցանեմք քեզ
Պաղատանս արտասուալից, պայծառացո՛
Տէր զհոգիս ննջեցելոցն ընդ սուրբս քո
Ու դասաւորեա՛ ի յաւուրն այցելութեան ...

Կոպեռնիկոս էֆ․, ինկած իր դողդոջ ծնկուըներուն վրայ, կորաքամակ, կուլար։ Կուլա՛ր լուռ մնջիկ, իր այտերուն վրայ առաջին անգամը զգալով թացութիւնը աղի արցունքներուն, որոնցմէ հեղեղներ վազցուցեր էր՝ ատենօք՝ հող ամփոփուած թշուառներուն դէմքին վրայ։ Իր լայնշի ուսերը կը ցնցուէին․ եւ իրօք աղեխարշ էր տեսնել այդ պատկառելի ու տարէց մարդը որ խուլ եւ զսպուած հեկեկանքներով կուլար, տղու մը պէս, մարմարեայ այդ դագաղներուն մէջտեղ։

— Խե՛ղճ մարդ, կ'ըսէին անկից անցնող սգաւորները, դամբաններու մէջտեղը ծնրադիր կծող այդ «չնորհքով մարդուն» ողբալի տեսքէն ազդուած։

Տէրտէրը, որուն համար անբացատրելի էին իր ծուխին լացի այդ յանկարծական պոռթկումները, կարելի եղածին չափ երկարեց օրհնութիւնը, զոր վերջապէս լմնցուց, հանդիսաւոր ու արարողական շեշտով մը արտասանուած «հոգւո՛ցն հանգուցելոց»ով մը։

Ժաչը վերջին անգամ մը երկարեց Կոպեռնիկոս էֆ.ի շրթներուն, որոնք համբուրեցին զայն սրտագեղուն ջերմեռանդութեամբ:

Քահանան, դործը աւարտած, խաչը պլորեց մետաքսեայ լաթին մէջ. ծոցը դրաւ եւ աճապարեց դուրս ելլել դամբարանէն՝ վաճառականին կողմէ կամացուկ մը իր ականջը սպրդուած ոսկիին հետ միասին:

Կոպեռնիկոս էֆ. իսկոյն հետեւեցաւ քահանային՝ իր մեռելներուն հետ նորէն առանձին, դլուխ դլխի մըննալու վախէն հալածուած, ու դուրս նետուեցաւ, կըղպեց դուռը եւ հապիւ քայլ մը հեռացած՝ երկու ձեռուըներովը դոցեց ականջները:

Մեռելներուն ահեղ ձայնը լսած էր նորէն, որ կը պոռային իր կռնակէն.

— Ոճրադո՛րծ, աւազա՛կ ... :

Մէկ քանի օր, վաճառատան մէջ, Կոպեռնիկոս էֆ.ի տրամութիւնը, խոժոռութիւնն ու խորհրդաւոր անխօսութիւնը պատկառանք եւ մինչեւ իսկ երկիւղ ազդեցին պաշտօնեաներուն, մանաւանդ Ղուկաս աղայի, որուն հետ հապիւ թէ քանի մը բառ փոխանակեց վաճառականը: Անշահախնդրական վերաբերմունք մըն ալ ունեցաւ իր դործին խակ հանդէպ, որուն ամէնէն յետին մանրամասնութեանցը կը հետաքրքրուէր՝ մինչեւ տակաւին քանի մը օր առաջ: Ցետոյ, դործակատարը դիտեց որ չորպաճին, իր ղրասեղանին առջեւ, ակնոցը քիթը, մատիտ մը ձեռքը, երկարօրէն կ'որոճար թուղթի կտորի մը վրայ, կը դրէր, կ'աւրէր, նորէն կը դրէր

ու նորէն կ'աւրէր եւ ի վերջոյ խնամքով կը ծալէր դրպանը կը տեղաւորէր զայն: Ղուկաս աղա, հակառակ իր բարակի հոտառութեանը, չէր կրնար հասկնալ այդ խորհրդաւոր թուղթին պարունակութիւնը, ու կը ճնճռէր հետաքրքրութեան հնոցին մէջ:

— Բարով խերով չերթար ատ գերեզմաննոցը, կը մոլտար քունքին մազերը բարկութեամբ տափակցնելէն:

Երրորդ իրիկունը, Կոպեռնիկոս էֆ. — « Ա՛ս դիչեր մէկտեղ տուն երթանք, Ղուկաս » ըսաւ խոժոռ ու հանդիսաւոր ձայնով մը:

Միասին ելան վաճառատունէն, Ղուկաս աղա միչտ քայլ մը հեռուէն, ըստ սովորութեան:

— Տունը նորէն մեռե՞լ մը կայ արդեօք, կը մտածէր ճամբան Ղուկաս աղա, որ մահուան պարագաներու մէկայն իր չորպաճին տունը դացած ու դիչերած էր: Բայց ... մարդ չմնաց, ամէնքն ալ ճողեցան, կը չարունակէր՝ չկրնալով հանդոյցը լուծել:

Ճաշը լուռ ու մունջ անցաւ:

Յետոյ, Կոպեռնիկոս էֆ. իր սենեակը տարաւ Ղուկաս աղան, եւ դրասեղանի մը առջեւ անցնելով ակնոցը դրաւ եւ դրպանէն ծանրօրէն հանեց խորհրդաւոր թուղթին կտորը:

— Ղուկաս, ըսաւ, դործակատարին երեսը նայելէն խորաթափանց նայուածքով մը, ես ոճրագործ մարդ մըն եմ, դիտե՛ս, հէ՞:

— Աման, էֆէնտի, քա՛ւ լիցի, քեղի պէս առաքինի մարդ մը, ի՞նչ կ'ըսես, էֆէնտի, մլաւեց Ղուկաս աղա դողդողալով այս անկեղծ, ճչմարիտ եւ անակնկալ խոստովանութեան առջեւ:

— Ես ըսածս դիտեմ, չարունակեց վաճառականը, ոճիրնիս սկսինք քաւել ուրեմն ...

Եւ բացաւ թուղթին կտորը:

— Ղուկաս, աւելցուց, մտիկ ըրէ՛. դուն քիչ չատ իմ մեղսակիցս ես. իմ սիրելիներս մէկիկ մէկիկ դուն դերեզման իջեցուցիր. մտիկ ըրէ՛ ուրեմն, խի՛ղճդ թող խօսի այս անգամ:

Եւ կարդաց.

« Հինգ հարիւր ոսկի կուտամ Պոլսոյ տասը եկեղեցիներու՝ իբրեւ մոմադին:

« Երկու հարիւր ոսկի Ֆ... դիւղի դերեզմանատան պատին շինուելեանը համար:

« Հարիւրական ոսկի Պոլսոյ չորս եկեղեցիներու՝ մեռելներուս հոգուն տարին երկու անգամ պատարագի համար:

« Չորս հարիւր ոսկի մեռելներուս նոր դերեզմանաքարեր շինելու համար »:

Կոպեռնիկոս էֆ. գործակատարին նայեցաւ: Աչքերը կը նշուլէին չինչ ու անապական հոգիի մը ճառագայթումովը:

— Բաւակա՞ն է այս քաւութիւնը, Ղուկաս, հարցուց Կոպեռնիկոս էֆ. թուղթը ծալլելով:

— Շա՛տ է պիւէ, պատասխանեց գործակատարը՝ դողդոջ մատուներովը քունքին մազերը տափակցնելէն:

Ոստան, թիւ 2 — 1911

ՄԵՌԵԼՆԵՐՈՒՆ ԶՐԿԻՐԸ

Մեր գիւղին դերեզմանատան մօտերը բնակող պառաւ կին մը, պատանեկութեանս առեն, օր մը, իրիկնամուտին, ինծի պատմեց, նստած չիրմաքարի մը եզրը, տրտում ու թաղմանական ձայնով, Թումիկ աղբօր պատմութիւնը, որ երկար տարիներու հեռաւորութեան մը մէջէն տակաւին մինչեւ հիմակ կենդանի կը մնայ մտքիս մէջ՝ հնութեան կոթողի մը պէս զոր ժամանակին հարուածները չեն կրցած տապալել:

×

Կարճ երիտասարդ մըն էր Թումիկ, սիրտովն ու հոգիովն ալ մաքուր, եւ անոր ամբողջ էութեան խորը կարելի էր յստակօրէն տեսնալ, ինչպէս ականակիտ առուի մը յստակը չարուած խիճերը: Ժողովուրդի ամենատորին դասակարգի զաւակ, զպրոցի երես չտեսած, պզտիկուց իսկ հօրը հետ ծովը ելած, Մարմարայի բացերը կամ վերին Վոսփոր, աստեղաչող անդորը դիշերներու խորհուրդին մէջ, կամ տարերացունց մրրիկներու դէմ կեանքի դժնէ պայքարը մղելով անվախօրէն: Զկնորս կամ նաւավար, հազիւ յաջողած էր օրապահիկը ճարել եւ ծնողացը ծերութեան մէջ՝ նեցուկ ըլլալ

անոնց: Պատէմլիք խրճիթ մը ունէին, խարխուլ եւ այլ եւս դրեթէ անբնակելի, — պապենական ժառանգութիւն: Անոր երերուն տախտակամածները կը դղրդային ու կը տքային Թումիկին հաստ ու կորովի ներբաններուն տակ, այնպէս որ մայրը շատ անգամ՝ ամբողջական վշուղումէ մը վախնալով կը պաղատէր իր զաւկին.

— Աման, որդիկ, կամաց կոխէ տուներնիս պիտի վլցուննես:

Թումիկ շատ հեղ բացակայ կ'ըլլար տունէն՝ իր արհեստին խակ բերմամբը. եւ երբոր իր ծնողքը մեռան՝ խնամքի պակասութենէ եւ ծայրայեղ թշուառութենէ, այլեւս շատ քիչ անգամ պապենական խրճիթին փտած տախտակները երերացին անոր կարչնեղ ոտքերուն տակ: Ամառը լաւագոյն կը սեպէր լեռը պառկիլ, աղատ օդին, կուրծքը բաց, երեսը աստղերուն դարձուցած: Իսկ ձմեռը յաճախ կը կղկտուէր ձկնորսներու սրճարանին մէկ անկիւնը:

Պոհեմի թափառիկ ու թափթփած կենցաղ մը կ'ապրէր մեր ձկնորսը, երբ օրին մէկը յանկարծ իր կեանքը յեղաշրջեցաւ: Իր դասակարդին պատկանող աղջիկ մը սիրեց, Բերուզը, ձկնորս Ահարոնին աղջիկը: Սիրոյ այս անակնկալ հարուածը լռնչպէս ընդունեց ինք, չկրցաւ հասկնալ: Ժամանակ մը, ամօթէն կամ համարձակութեան պակասէն, իրեն պահեց իր սէրը. անուղ աշխատեցաւ, անուղ քնացաւ, անուղ երազեց եւ անուղ տրտսայտեցաւ: Բա'ն մը չըսաւ մէկուն. քիչ մը խոհուն եղաւ, մինչեւ խակ տրտում, իր բարեկամներուն ուշը դրաւելու աստիճան: Բերուզին Թովիչ սեւ աչուըներն ու մսեղ բոպիկ ոտուըները, որոնց կը հանդիպէր եր-

բեմն դրացնուհեան պատճառաւ, կ'ուռեցնէին իր կուրծքը եւ մարմինը կը դողացնէին: Առաջին դործը եղաւ նորէն իր հօր խրճիթը բնակիլ եւ առանձնանալ հոն իր կեանքը լուսաւորող այդ ճաճանչին հետ:

Զկնորս Ահարոն բազմանդամ ընտանիքի տէր էր. չորս զաւակ ունէր, որոնցմէ մէկայն Բերուզը աղջիկ: Թումիկին եռեւի վողոցը կը նստէին, բուն տէրերէն լքուած խոչոր եւ կիսափուլ տան մը մէջ, առանց վարձքի: Բերուզ քսան տարու էր, վայրի աղուորութեամբ մը, վհուկի աչուըններով, բնականէն ծարուրդուած, յաղթական կուրծքով, եւ համարձակ քալուածքով: Աւելի պզտիկ տարիքին մէջ, վողոցի անկիւնը սիրուըտուքներ ունեցած էր մերձակայ թաղէն պատանիներու հետ, որոնք չատ անգամ իրար ծեծած էին անոր համար: Աղէկ անուն մը չունէր Բերուզ, բայց գէշ աղջիկ ալ չէր. տարիքը առնելով կը լրջանար եւ չնորհքով կին մը կրնար ըլլալ՝ իր դասակարդին համար: Թէեւ Թումիկ չատոնց կը ճանչնար զայն, անոր համար զգացած սէրը յանկարծակի ծագում առած էր, ճիշդ ինչպէս պաչտօնեայ մը որ տարիներով հաւատարմօրէն ծառայելէ յետոյ վաճառականի մը քով, անոր ոսկիներուն մօտիկը, օր մըն ալ չես գիտեր ի՛նչպէս, կը դողնայ անոնցմէ եւ կը վախչէ:

Զխոստովանուած տարփանքի մը դէլաններուն մէջ բաւական ատեն ոգորելէ յետոյ, Թումիկ, խելայեղ, օր մը չիտակ ձկնորս Ահարոնին գնաց եւ սիրտը բացաւ անոր խիզախօրէն.

— Ահարոն, Բերուզը ինծի տուր, ես ալ հոգիս տամ ձեզի համար, ըսաւ անոր:

Ահարոն տղուն նայեցաւ խոժոռ ու զարմանքոտ նայուածքով մը։

— Ծօ բապուճաըղ, քեզի վո՞վ աղջիկ կուտայ, ըսաւ։

Բայց իր չեչոը իր խօսքին հերքումն էր։ Ցայտնապէս, չկամութիւն չունէր․ իրը՝ հայրերու սովորական դժուարութիւնն էր յարուցուած աղջկան թեկնածուներու դէմ։

— Տուն աղջիկդ տուր, ես ինծի ալ բապուճ կ՚առնեմ անոր ալ, պատասխանեց Թումիկ խրոխտ ձայնով մը։

— Ծօ տուն աղէկ տղայ ես, վրայ բերաւ Ահարոն, բարա չունիս ամա աղջիկս կուտամ քեզի։

Եւ Թումիկ ու Բերուզ նշանուեցան։ Տարիէ մը պիտի կարգուէին եւ Բերուզ հարս պիտի երթար Թումիկին խրճիթը, ուր իրերը՝ ծնողաց անյայտացումէն ի վեր՝ նոյն այն վիճակին մէջ մնացած էին՝ նոր տէրերու խնամքին սպասելով կարծես։

Բերուզին մայրը Թումիկի ըսած էր․

— Տղաս, կտոր մը կոկուէ, բարայի տէր եղիր քի կնիկդ առնես նէ ըռահաթ ըլլաք։

Այս յորդորին հետեւեցաւ Թումիկ․ օղին քիչ խմեց, ուրին ջուրին ծախքեր չըրաւ, եւ խնայողութեան մը կոթիզը դրաւ։ Տարին չուանով կը քաշէր, մանաւանդ որ այդ սոորին դասակարգին մէջ նշանածներու սրտաբաց ու համարձակ յարաբերութիւնները, զգացումներու անվերապահ արտայայտութիւնները ներելի չէին։ Անոր համար շատ կը նեղուէր Թումիկ, ինչպէս նաեւ Բերուզ։

Ամուսնութեան պայմանաժամը լրանալու մօտ էր։

Երկու նշանածները յայտնի հրճուանքով կը խայտային՝ սիրոյ մերձաւոր յաղեցման տենդերուն անձնատուր:

Ամիս մը մնացած էր: Եւ ահա մէկէն ի մէկ Բերուզ հիւանդցաւ: Ի՞նչպէս եղաւ. ոչ ոք կրցաւ ճշդիւ հասկնալ. արիւն պոռթկաց բերնէն, եւ իր առոյգ մարմինը յանկարծ, չանթէն զարնուած ուռիի մը պէս, ուժաթափ, ինկաւ անկողին: Թումիկ, ձեռքերը մազերուն մէջ մխրճած, բժիշկին վազեց: Բժիշկը եկաւ, նայեցաւ, քիթը բերանը ծռմռկեց եւ « աղէկ նայելու է » ըսելով մեկնեցաւ: Նշանածը հսկեց իր սրտի հատորին մօտ: Արեան պոռթկումները կրկնուեցան, եւ չարունակուեցան: Թումիկ, դողդղահար, մէկ բժիշկէն մէկալին վազեց, աղաչեց, պաղատեցաւ, լացաւ իսկ որպէսզի աղէկցնեն իր նշանածը:

— Աղէկ նայելու է, կ'ըսէին բժիշկները, վէրքմ է. օդաւխոխութիւն կ'ուզէ. թերեւս աղէկնայ:

Թումիկ՝ խնայած դրամը մէկ ամսուան մէջ բժիշկի եւ դեղի համար ծախսեց լմնցուց: Ահարոն, արդէն աղքատ, ապչեցաւ չլմորեցաւ: Հէք աղջիկը, իր նշանածին ուսին կրթնած, « Թումիկս, լինձի աղէկցուր որ կարգուինք » կը հեծէր:

— Ձիտիս պարտքն է, Բերուզս, կը հառաչէր խեղճ աղան:

Մէ՛կ բարա չմնաց: Թումիկ, բերուչան, փողոցէ փողոց կը թափառէր՝ ճարի մը, դերագոյն ճարի մը ի խնդիր: Աղատելու էր Բերուզը, բայց ի՞նչպէս: Ցանկարծ լոյս մը ծագեցաւ մտքին մէջ: Տեղւոյն Թաղ. Յորհուրդին դիմեց, եւ իր խրճիթը աւանդ թողլով հինգ ոսկի ուզեց: Կտրիճ եւ ազնիւ մարդ ճանչցուած,

չմերժուեցաւ: Տուին իրեն այդ դումարը: Զորս բժիշկը մէկէն թափեց, վճռական դարմանին համար: Բայց արդիւնքը նոյնը մնաց ու թէեւ ամիս մըն ալ հիւանդը աղէկ դարմանուեցաւ, բայց վիճակը չփոխուեցաւ, դրամը սպառելուն՝ ա՛լ աւելի վատթարացաւ:

— Ծօ Բերուզը ծառքէ կ'ելլայ կոր, ճա՛ր մը, կ'աղաղակէր ինքնիրեն խեղճ ձկնորսը, խելքը գլխէն գացած:

— Աման, Թումիկ, ճա՛ր, ճա՛ր մը, կը հեծեծէր հիւանդը՝ կուրծքը հաղերէ ցնցուած:

Ին տաղնապալից օրերէն օր մը Թումիկ յանկարծ խոհուն եւ լռակեաց եղաւ: Իր դուարթ դէմքը կծկուած էր. եւ նայուածքը անծանօթ հեռուներ սեւեռած: Ահարոն քայլ մը պիտի առնէր, ուրկէ անդին դուցէ անդունդը կար, կորստեան անդունդը:

— Ջո՛ւր, կը հեծէր հիւանդը աղերսարկու. եւ երիտասարդ ձկնորսը՝ երազէ արթնցած՝ կը ցատքէր, հիւանդին այրող ծարաւը անցընելու:

Ու դիշեր մը, մութին մէջ, փողոցներէն դողդ պէս սպրդեցաւ Թումիկ: Լռութիւն ամէն կողմ: Մերթ, դիշերապահներու ճոխաննները կը թնդան: Ծովեզրն է Թումիկ ճողերու վրայ փռուած ուռկաններու տակ կծկուած: Վստահ է թէ ոչ ոք կայ գինքը լրտեսող. եւ կը սկսի ուռկանները ժողվել, ծալլել, պլորել:

Կէս ժամ ետքը, Թումիկ, ահագին բեռան մը տակ կքած, ամայի փողոցներէ կ'երթայ, կ'անհետանայ:

Այլ եւս դող մըն է ան. հետեւեալ օրը իր ափին մէջ ունի ծախած ուռկաններուն փոխարժէքը, մէկ քանի ոսկի, զորս կը նետէ բժիշկներուն՝ որպէսզի փրկեն իր նշանածը:

— Ջո՛ւր, ջո՛ւր, կը հեծէ Բերուզ չրթները կափկափելով դիչերուան լռութեան մէջ, կուրծքը այրող տենդը մարելու համար:

Եւ ահա աղետալի կերպով կը բախեն տանը դուռը: Ոստիկաններ ներս կը խուժեն, կը բռնեն Թումիկը եւ դիչերանոց պահականոցէ պահականոց, կը տանին կը նետեն բանտ: Այս յանկարծական ձերբակալումէն ոչ ոք բան մը հասկցած է: Բերուզ նուաղած է ... վերջացած է ...

×

Ամբողջ գիւղը զարմանքի մէջ թաղուեցաւ. Թումիկը գո՞ղ, ան կտրիճ ու ազնիւ Թումիկը: Շատ քիչեր հասկցան անոր ցաւը եւ անոր անկումին չարժառիթը:

Հէք ձկնորսը դատուեցաւ: Լացաւ դատարանին մէջ, եւ եթէ չըլլար սիրտցաւ փաստաբանի մը պերճ պաշտպանողականը, Թումիկ վեցամսեայ բանտարկութեամբ չպիտի ազատէր իր գործած ոճիրին ծանր հետեւանքներէն:

Ո՛վ պիտի երթար հարցնէր վինտոէր զայն իր բանտին մէջ: Ինչ եղած էր իր նչանածը: Ու իր ահագին ցաւին հետ վեց ամիս տանջուեցաւ, հալեցաւ, մաչեցաւ Թումիկ: Պայմանաժամը լրանալէն ետքը, դուրս ելաւ կմախացած, ծերացած:

Բանտին դռնէն դուրս, չէր ուզեր քալել: Աչխարհքը ժոխք մը կ'երեւար իրեն, եւ արեւը՝ հնոց մը որ ամէն բան կ'այրէ կը լմնցնէ: Վրան զլուխը պատռտուած, կտրտուած, ոտքերը բոպիկ, զլուխը բաց, ան-

ցաւ Բերա՝ լեռնէն Խպագիւղ երթալու համար։ Անօթի էր բայց չէր զգար։ Իրեն կը թուէր թէ խուլցած է։

Վերջին զգացում մը կար իր մէջը. — Ի՞նչ եղած էր Բերուզ։

Աս հարցումին պատասխանը փնտռելու կ'երթար մեքենայաբար, ղաղտնի ուժէ մը հրուելով։ Պատէմլիքի բարձունքը, գերեզմանատան մօտ հասնելով, բազմութիւն մը տեսաւ։ Հասաւ փոսի մը մօտ, ուր մեռել մը կը թաղէին։ Տէրտէրը կը կարդար վերջին աղօթքը, խուլ եւ տարտամ մռլտուքով։

Թումիկ կեցաւ, սաստիկ խռոված։ Մարդիկ իրեն նայեցան, բայց չի ճանչցան զինքը։ Մեռելը ճաղի մէջ դրած էին, ի չգոյէ դագաղի։ Յետոյ ժամկոչներէն մէկը դրկեց պատանքուած դիակը՝ փոսը նետելու համար։ Պատանքին պզտիկութենէն՝ դիակին գլուխը՝ ճեղքէ մը յանկարծ դուրս տնկուեցաւ։

— Վա՛յ, Բերուզն է, բացագանչութիւնը թնդաց։

Յուղարկաւորները, հազիւ արդէն 10-15 հոգի, դարձան ու Թումիկին նայեցան։

— Ես եմ, ե՛ս, Թումիկն եմ, գող Թումիկը, պոռաց ձկնորսը, Բերուզին նշանածը։

Յետոյ, ժամկոչին քով վազելով՝ արգիլեց դիակը փոսը իջեցնել։

— Կեցի՛ր, ժամկոչ աղբար, նա, չե՞ս լսեր կոր, չէ՞ք լսեր կոր, Բերուզս ջուր կ'ուզէ կոր. աման ձգեցէք որ ջուր մը տամ, վերջին ջուր մը. աման, ձգեցէք ... ոտուընիդ պագնեմ, վար մ'իջեցնէք ... ջո՜ւր մը, ջո՜ւր մը ...

Ու մինչ Բերուզին այլակերպուած գլուխը պատանքէն դուրս կը ճօճար, Թումիկ վազեց, խենթի պէս,

մինչեւ մօտակայ սրճարանը, դաւաթ մը ջուր յափշտակեց ու բերաւ մեռելին քով: Թումիկ ջուրը բերաւ լեցուց մեռելին կծկուած, իրարու փակած ակռաներէն ներս:

— Ամէ՛, անուչս, կ'ըսէր, համէ, չըսես որ վերջին ջուրդ չտուի ...

Սակայն, ժամկոչը, անհամբեր եւ ասանկ սրտաշարժ տեսարաններու անզգայ, չուտ մը վոսը իջեցուց մեռելը, ու աճապարանքով հողերը վրան նետեցին: Թումիկ ներկայ եղաւ այս արարողութեան, դրեթէ անզգայ, քար կտրած: Յետոյ ամէն մարդ ցրուեցաւ:

×

— Վերջը ի՞նչ եղաւ Թումիկ, հարցուցի պառաւին, որ ելած կեցած էր շիրմաքարին քով:

— Անիկա անկէ եաքը մեռելներուն ջուր կրող եղաւ. Թումիկ աղբար կ'ըսէին իրեն. ապուչցաւ: Անկէ ասկէ ողորմութիւն ուզելով ապրեցաւ. ամէն օր նշանածին գերեզմանին վրայ սափոր մը ջուր կը թափէր. « Ծարաւդ անցնի, անուչս » ըսելով: Մեղմ տղան օր մըն ալ մեռաւ. նշանածին քովը թաղեցին ... :

Ոստան, *Թիւ* 4, 1911

ՍԱՅԼՈՐԴԸ

(ԳԱՂԹԱԿԱՆԻ ՅՈՒՇԱՏԵՏՐԷՍ)

— Մ՛իս, կ՛ըսէր բառնցքի հարուածի մը տակ թըն-դացնելով իր լայնչի եւ մազոտ կուրծքը, հի՛չ մէկ պան մը չեմ կարօտցած. նէ՛ մարըս, նէ՛ քուրերս ... մինակ թուլումպաս. էօ՛ֆ, սանկ մէյ մը օմուզնիս կ՛առնենք տէ եա՛ եա՛ ... ելլտըրըմի պէս կը վազէինք մի՛ ... հոս անանկ թուլումպա մուլումպա չիկայ ... պան չունիս նէ պտըտէ ... սօ՞նը:

Գրեթէ միշտ ասոր նման պատասխան մը կ՛առնէի երբ Համբիկին հանդիպելով հարցնէի իրեն. « ի՞նչ լուր, Համբիկ »: — « էօ՛ֆ, մի՛ հարցուներ պէ ... գործ չիկայ ... ա՛խ. պարէ թուլումպա մը ըլլար »:

96ի գաղթականութեան հոսանքը զանի ալ վառնա նետեր էր՝ յանկարծ բաժնելով զինք ջրհանէն, որուն վրայ անսահման էր իր սէրը: Պոլսոյ քաջընթաց ջրհանկիրներէն էր, յանդուգն, հուժկու եւ կռուազան: Հըրդեհներու առեն իր չահատակութիւնները աքանչացում կը պատճառէին. մրցակիցներու դէմ մղուած պայքարներու մէջ ահ ու սարսափ թողած էր, այնքան որ եաման Համբիկ յորջորջումին արժանացած էր: Իր հա-

ատաքը, իր խոհալը, իր ակնկալութիւնները, ըղձանքները ու ձգտումները ջրհանին վրայ կ'ամփոփուէին: Անով միայն երջանիկ էր: Այրող տուներու ճարճատը, անջրպետը լզող բոցերուն դալարմունքը եւ վտանգուածներու աղեկէզ կանչուըռտուքներուն համանուագը իր հոգին կը յուզէին, ջիղերը կը դրդռէին եւ դիւցազնի թաւիեր կուտային իրեն:

Հիմակ, վառնայի մէջ, զրկուած էր բոլոր այս հեշտալի բաներէն. ջրհան չէիկար, եւ ո՛վ դժբախտութիւն, չէիկար նաեւ հրդեհ:

— Աստո՛մ, աս տեղ եղած կրակները քանիի՞ կ'առնես, կ'ըսէր դառնաթոյն արհամարհանքով, թուքո՛վս կը մարեմ պէ թուքո՛վս ...

Եւ իր արհամարհանքին սաստկութիւնը ապացուցանելու համար՝ անդամ մը, դիչերանց, եւ ո՛չ իսկ անկողնէն ելած էր երբ իր բնակած տանը դէմը հրդեհ պատահած էր:

Մուսալլայէն Հիւանդանոց տանող ճամբուն վրայ ճօրճօրալէն կը պոռտէր հայ Յովհաննան, սալթաւն ուսէն կախուած, մինչեւ ընքուինները իջնող թուխ փէսին տեղ յարդէ աղտոտ փոքր դէսպարկ մը դէպի աջ ականջը հակած եւ ձեռքերը փոքունին գրպաններուն մէջ:

Բաւական առեն այսպէս անցուց. օր մը, սակայն, տեսայ զինքը որ սայլի մը վրայ, ձեռքը խարազան մը, արշաւակի կ'երթար:

Համբիկ սայլապանութեան սկսած էր:

— Ախպարս, ըսաւ ինծի երբ իրեն հանդիպեցայ, անութի պոլտիլը աղուոր պան չէ. էս պաչխասիներուն

պէս հաց չեմ կրնար մուրալ: Ամա առապաճի կ'ըլլամ էղեր, խե՛րն էմ անիծեր ...

×

Ա՛լ ամէն առաու, կանուխ, Համբիկ, սայլակին հետ մէկտեղ, դաղթական Հայերու ղէխաւոր ապաստարանին՝ հիւանդանոցին դրանը առջեւ կը կենար բեռ փոխադրելու համար: Այդ առթիւ միշտ պատեհութիւն կ'ունենար տեսնելու Մխ Ֆրէյզերը, ամերիկացի միսիօնարուհին, որ՝ հայկական ցրուումին բօթը լսելուն պէս՝ Պուլկարիա չտապած էր ոսկիի բեռով մը: Օրուան մէջ չատ անգամ բաց լանտօի մը մէջ բազմած՝ սայլորդին առջեւէն կ'անցնէր իր համայքոտ քաղցր ժպիտը շրթունքին վրայ:

Համբիկ իր կոչտ պատեանին տակ խանդավառ եւ դիւրայոյզ հոգի մը կը կրէր: Այդ նրբակազմ, չնորհաշուք ու քաղցր աղջկան երեւոյթէն խորապէս ազդուած էր: Հազարաւոր անօթիներու կեանք պարգեւող այդ անօսր ու վարժուկ էակին մէջ տեսեր էր դերմարդկային անձնաւորութիւն մը: Անոր ամէն մէկ անցքին՝ նախկին ջրհանկիրը ներկայ կը զոնուէր յափշտակուած, արձանացած, դէմարկը ձեռքը, բարեւի:

— Ի՛նչ ախճիկ է, պէ՛, կ'ըսէր ինծի, աչքերը անճառ ու պաշտողական հիացմամբ լի, նստելու, նայելու, խնդալու պիէմը, է՛հ, աեղծողիդ մեռնիմ:

Հետաքրքրութեամբ հետեւեցայ այս քաջ ու անկեղծ տղուն կոյր պաշտամունքին աճեցմանը՝ Մխ Ֆրէյզերի համար: Հիւանդանոցին դրանը առջեւ ժամերով կը սպասէր՝ Ամերիկուհիին դուրս ելլելուն, չատ

անդամ մերժելով բեռերու փոխադրութիւնը, որ իր ապրուստի միակ միջոցն էր: Ամէն անդամ որ զանիկա տեսնէր, վինքը յուզող բոլոր խառնաչփոթ ու ահագին ղղացումները կը խտացնէր միակ հառաչանքի մը մէջ:

— Ի՛նչ ախճիկ է պէ՛ ...

Հիմակ, ա՛լ ղրեթէ մոռցեր էր թուլումպան իսկ: Անցեալ կեանքի բոլոր դիմովութիւնները, բոլոր հըրճուանքները կ'անհետանային այս քաղցր ու տիրապետող տեսիլքին հոգեպարար արբեցումին տակ: Եւ մինչ բոլոր դաղթականները, մեծով պղտիկով, Ամերիկուհիին մաղնիսող ոլորտին մէջ կը դառնային սփոփուելու համար անոր տաք չունչէն, ինքը, Համբիկ, հեռու կը մնար անկէց, անոր մօտենալու այնքան դիւրին յանդգնութիւնը իր մէջ չզգալով, ինք որ բոցերու դէմ մաքառած եւ հրդեհի դեհեններէն անցած էր աներկիւղ:

Հետուէն, բոլոր կարելի յարգանքները կը մատուցանէր անոր, ճամբուն վրայ սպասելով դլուխը բաց, եւ օրիորդին հանդէպ անարդական ընթացք բռնողներուն հետ կատաղօրէն կռուելով:

×

Օր մը, սակայն, հիւանդանոցին դռները փակուեցան, նպաստը դադրեցաւ եւ Ցրէյզըը մեկնեցաւ ա՛լ չվերադառնալու համար: Այդ օրը, Համբիկ, եղելութենէն անտեղեակ, ըստ սովորութեան դնաց ժամերով սպասեց հիւանդանոցին դրանը առջեւ, սայլակին վրայ նստած: Եկող դացող չիկար. հարցուց փնտռեց, ու դեմ դեղին եղաւ երբոր ըսին թէ ան դացած էր: Գլխահակ,

ձիուն սանձէն բռնած, դանդաղօրէն հեռացաւ, ու ա՛լ մէյ մըն ալ չերեւցաւ հիւանդանոցին չրջակաները: Երբ քանի մը ամիս ետքը իրեն հանդիպեցայ փողոցը, աճապարանքով քովս եկաւ լուր հարցնելու ինկիլիզին ախ-ճիկէն, ինչպէս ինք կ'անուանէր:

— Աղէկ է եղեր, ըսի, քեզի բարեւ ըրեր է, աւելցուցի կատակելով:

— Ծօ ի՞նչ կ'ըսես ... էս վո՞վ էմ քի ինծի բարեւ պիտի խրկէ ... Անիկա՛ ...

Ու իր արեւակէզ բիրտ դէմքը՝ հեռաւոր յիշատակներու վերբերումէն՝ տեսակ մը երազական անուշութիւն կը ստանար:

— Ի՛նչ ախճիկ էր, պէ՛, կը մրմռար, հեռանալով իր սայլակին հետ:

Անկէց ետքը ա՛լ քանի դէմս ելլար, լուր կը հարցնէր Ամերիկուհիին մասին, միշտ մխիթնոյն պաշտամունքի արտայայտութիւններով, նոյն հիացական բացագանչութիւններով:

×

Հիւսիսի քամին ահեղասոյլ կը փչէր: Բալթօխս մէջ սեղմուած, այդ դիւային հողմին դէմ կը մաքառէի ճամբաներուն վրայ: Յանկարծ սայլավար մը նշմարեցի որ ղլուխը՝ կնդուղի մը մէջ պլլած՝ ձիուն սանձը կը քաշէր մեծ տաժանքով: Ծանօթ ձայն մը բարեւեց ղիս: Համբիկն էր:

Հիմա քով քովի կը քալէինք՝ դրեթէ առանց բառ մը արտասանելու, քամիէն չնչասպառ:

— Լուր մը ունի՞ս, հարցուց վերջապէս սայլորդը, անհամբեր։ Կ'ըսեն կոր քի նորէն հոս պիտի գայ... իրա՞ւ է։

— Չէ՛, ճանըմ, ըսի դրեթէ մեքենաբար, ո՞ւր պիտի գայ. խեղճ աղջիկը մեռաւ է. չիմացա՞ր, լրագիրները դրեցին։

— Վա՞յ ... ։

Համբիկ ուրիշ ձայն չհանեց։ Կնգուղին ծալքերուն տակ իր դէմքը խուլ եւ սաստիկ տառապանքի մը կըծկումը արտայայտեց։ Ուժգնութեամբ քաշեց ձիուն սանձը, ու տեսայ որ հովին ալիքները կնգուղին վրայ ինկած կաթիլներ կը թռցնէին կը տանէին։

Սայլորդը կուլար։

Իւսկիւտար, *օգոստոս*, 1911
« Ամէնուն Տարեցոյցը », 1912

ՍԵՐԻՆԱ

Անմեկին, սրտակից ընկերներ էին, ի տղայ տիոց, Լութիկ եւ Սերոբ: Հոն, Խասգիւղի բարձունքը, Զըքսալընի ինքնատիպ թաղին մէջ, որուն բնիկները, կնիկ էրիկ մարդ, քաջի համբաւ ունին, հովարտա են ու վեհանձն, գռեհիկ եւ ամեհի, անգութ եւ բարի ալ, կիներն օտալարցի ու այրերը հայհոյիչ ու գինով, հոն, Լութիկ ու Սերոբ, սերտ բարեկամներ էին, իրենց բարեկամութիւնը փոխադարձ անձնուիրութեան բազմաթիւ ապացոյցներով կռանուած:

Իրենց սրտակցութիւնը թաղին մէջ առածի կարգ անցած էր: Գիւղին գինետուները սովորական թատրն էին անոնց խոշոր ու աղմկալի շահատակութեանցը: Գիշերները օղիի սեղանին առջեւ, քով քովի նստած էին անոնք, շրջապատուած նոյն դասակարգի մարդոցմէ, տարիքոտ ու երիտասարդ, որոնք կ'ընդունէին անոնց անմրցելի գերակշռութիւնը: Խմելու մէջ անոնց ոտքը եկող չիկար· գինարբուքի բացառապէս հանդիսաւոր տօներու, սարքուած գիւղին այս կամ այն գինետան մէջ, Սերոբ եւ Լութիկ ժայռի պէս աննկուն եւ անկործանելի կը մնային խմիչքին ահեղ հարուածներուն տակ, որոնք վերջ ի վերջոյ կա՛մ գետին կը տապալէին

վամ խելակորոյս վախուստի կը մատնէին բոլոր միւս վոչնականները, ու անոնք երկուքը միամինակ կը մնային, արշալոյսը ողջունելով զուարթ ու դեռ կայտառ, վերջին դաւաթները բախելով ու զիրար համբուրելով:

Յետոյ անոնք անմրցելի էին նաեւ ջրհանկրութեան ասպարէզին մէջ: Կաղմով իրարմէ տարբեր, երկուքն ալ հաւասարապէս օժտուած էին մկանային ահաւոր զօրութեամբ: Լութիկ աւելի բարձրահասակ էր, բարեձեւ իրանով, նուրբ դեղին պեխերով, որոնց սակայն չիկերէն կայծերը, պահուըտած, յեղակարծուստ կը վառվռէին երբ զայրոյթը մրրկէր իր մարմինը: Վազրի ահեղ ճկունութիւն մը կը զգայիր իր դիւրաշարժ, յանդուգն քալուածքին մէջ: Զուխայէ լայնչի փոթուրը չէր կրնար աքօղել անոր հզօր բումբերուն եւ ամրակառոյց ղիսաերուն պողպատային կերտուածքը: Մանկական ժպիտ մը ունէր Լութիկ միշտ իր դէմքին վրայ, բարէ ու հայրական մերթ, զօրաւորի բարեացակամ ու նեղոդոմամիտ երեւոյթով մը քաղցրացած: Իր ծանօթներէն անոնք որ ներկայ դանուած էին այդ ամեհի ճուվինային պայքարներուն, դանազան առիթներու մէջ ծափած, սոսկմամբ դիտած էին թէ ի՛նչպէս Լութիկի անոյշ արտայայտութիւնը դաղանային կատաղութեան մը վոխուած էր յանկարծ: Մէկէ աւելի էին իր չահատակութիւնները: Անգամ մը չորս զապիթներ, հուժկու Անատոլցիներ լրենք ալ, չէին կրցած զսպել ահաւոր թուլումպաճին, որ զանոնք իրարու եռեւէ դետին զլորած եւ թուրերնին զրաւելով իր ծունդի սալին վրայ խորտակած էր, սարսափահար եւ զմայլած ամբոխի մը աչքին առջեւը: Օժտուած էր նաեւ մեծադղրդ եւ զոռ ձայնով մը որուն հնչիւններուն տակ սալարկը կը

դողալ, երբ Լուքիկ իր «նաղարա»ն կը նետէր, հըրդեհի վազող խումբին առջեւէն: Ջրհանին ձողերը իր ուսին վրայ կը սարսռային՝ խաւաքարտէ վայտիկներու պէս:

Սերոբ թուխ երիտասարդ մըն էր, միջահասակ, ամրախարխուլ, դէր, խոշոր կոճղ մը: Պզտիկուց, փողոցի կռիւներուն մէջ նշանաւոր հանդիսացած էր, սարսափ սփռելով իր տարեկիցներուն մէջ: Բայց իր վեհանձնութիւնը համակրելի ընծայած էր ղինքը իր ընկերներուն: Ջուարթ ու կատակախօս էր, ժողովրդային երանգոտ ու պէսպիսուն սրամտութեամբ ակաղձուն: Վազելու, ցատկելու, լողալու մէջ մինակ Լուքիկ կը հաւասարէր իրեն: Մնաց որ, իրենց բարեկամութիւնը սկսած էր մանաւանդ այն օրէն, երբ, հազիւ տասնըհինգ տասնըվեց տարու պատանիներ, երկար աւեն իրենց փոխադարձ ուժերը հեռուանց կչռելէ դաւելէ յետոյ, յանկարծ խոյացած էին իրարու վրայ, լեռը, հասակակից ընկերներու բոլորակէ մը ձեւացած յանպատրաստից կրկէսի մը մէջտեղ: Ո՛վ պիտի յաղթուէր. ո՛վ պիտի տիրանար դերազանցութեան դաւիններին: Կռիւը մոլեգին եղած էր: Այդ երկու պողպատէ իրաններըը իրարու ազուցուած, երկար աւեն ոգորած էին, բայց ոչ մէկը պարտուած էր: Լուքիկի համեմատապէս նուրբ իրանը ճկունութեան հրաշքով մը դիմադրած էր Սերոբի հաստաբեստ իրանին ճնշմանը: Շընչասպառ, բաժնուած էին իրարմէ, համբուրած ղիրար, եւ այլեւս սերտօրէն բարեկամացած: Յետոյ, ա՛լ անդամ մըն ալ այդ բախումը չէր կրկնուած. այդ դերադոյն եւ վճռական դուլարին յիշատակը իրենց հետ ապրած էր այնուհետեւ, եւ Ջըքսալընի հանրային կար-

ծիքը ընդունած էր որ Սերոբ եւ Լութիկ, Փիզիքական ուժով հաւասար, ազնուական ու վեհանձնութեան մասին նոյն աստիճանին վրայ, անբաժանելի բարեկամներ էին, իրարու համար իրենց կեանքն իսկ զոհելու պատրաստ:

Բայց եղաւ օր մը, ուր այս քաջերը, յանկարծ, իրարու աչքերու մէջ նայեցան ու տեսան որ դարձեալ հակառակորդ են:

Ի՞նչ եղած էր:

Երկուքն ալ, դժխեմ բախտին մէկ կատակովը, սիրահարուած էին միեւնոյն աղջկան, Սերինային:

Սերինան եոքէն իրենց Թաղը եկած հաստատուած ընտանիքի մը աղջիկն էր: Սեւ աչուըներ ունէր, չարաճճի եւ մոլիչ: Հասակը՝ գեղամպատչաճ, ձեւերը՝ հրապոյրով յուռթի: Իր արդուզարդը՝ Թաղին աղջիկներուն արդուզարդէն կը տարբերէր իր տարօրինակութեամբը. առանց շատ ճոխ ըլլալու, այդ յարդարանքը կը նպաստէր արժեցնելու Սերինային մարմնական բովանդակ Թովչութիւնը: Նրբացած ու չիք կնկան բընազդը ունէր: Իր շրջազգեստին քղանցքը հանդրիճելու եղանակն իսկ, եթէ մէկ կողմէ կը դայթակղեցնէր Թաղին խստաբարոյ եւ պատուախնդիր կիները, քաղցր սարսուռներ կը պտտցնէր երիտասարդներուն մէջ: Զըքսալըն եկած օրէն, Սերինան մէկ հատիկ եղաւ. թէեւ անշուշտ իրմէ աղուոր աղջիկներ կային, բայց իր նրբութիւնը եւ պչրանքը զամէնքը կը նսեմացնէին: Ու բարձրահայեացք վէսութիւն մըն ալ աւելի բաղձալի կը կացուցանէր զինքը:

Հայրը վաստկուոր ոսկերիչ մըն էր, խման եւ զըւարճասէր: Թաղին մէջ հաստատուած օրէն, բարեկամ-

ներու շրջանակ մը ունեցած էր, զինետան մէջ կազմուած։ Այդ պատճառաւ, Սերոբ եւ Լութիկ շատ հեղ իրենց երեկոյեան զինարբուքին կը խառնէին Սերինային հայրն ալ, որ մեծ հաճոյք կը զգար այդ զուարթ ու կատակախօս հովարտաներու ընկերութենէն։

Սուրբ-Յակոբի մը, ոսկերիչը իր անուան տօնին առթիւ, ազմկալից երեկոյթ մը սարքեց իր տանը մէջ։ Սերոբ եւ Լութիկ ալ հոն էին։ Օղի, երգ, արեւելեան երաժշտութիւն, պար, ամէն բան։ Սերինան այդ հեշտութեան մէջ իր հասակին աղուորութիւնը եւ ժպիտին հրապոյրը պտըտցուց՝ զամէնքը շլացնելով։ Գլուխները տաքցան։ Պարերուն շարքը սկսաւ։ Ու Սերինան ալ պարեց շքեղ ու անառակ hopa մը, ոստոստուն ու յայրատ, շարժմանցը մէջ առնական կորովով մը, կանացի գողտր ճկնութեամբ մըն ալ, մարմինին կարկառները մատուցանելով յօժարակամ եւ խուսափուկ, մերթ ծեքծեքելով յամրօրօր պերճաշուք զանդաղութեամբ, մերթ սուրալով իր մուստ ու ծառացող մարմինին խօլ նետուածքովը, ու յօնաբար բոցավառելով հանդիսատես ծարաւի աչուըներ սուր եւ դժպհի կայծեր դրդռելով։ Իր սպիտակ մարմարակերպ դաստակները շարժեց օդին մէջ՝ գլխուն նազելական ու խոհուն ճօճմանցը հետ, կիսախուփ աչուըներուն թովանքը յամրաբար, երազայնօրէն ներարկելով չուրջը գտնուողներուն սրտին մէջ։

— Պռավօ՛, կեցցէ՛, կը պոռային չորս կողմէն ...

Ու աղջիկը կը պարէր ինքն ալ գինովցած, վերացած, երջանիկ։

Սերոբ, աթոռի մը կրթնած, այս դիւթական տեսարանէն յափշտակուած, կը դիտէր· ակքոլէն բռնկած

իր բիբերը Սերինային չարժումներուն կը հետեւէին խանուսացած։ Ֆիչ մը անդին՝ իր երկար հասակը ցցած, կը նայէր Լուքիկ։ Անյագաբար ըղձանքի շողեր կը կայծկլտային իր աչուըններուն մէջ։ Արդեօք կրնա՞ր յաւերժանալ այդ պարը, այդ հեշտանքը։

Ու պարը դադրեցաւ։ Առնացի կուրծքեր լայն չունչերով թեթեւցան ու չորցած կոկորդներ թրջեցան։

Լուքիկ Սերոբի մօտեցաւ։

— Ընտո՞ր էր, Սերոբ։

— Իս լմնցայ· դո՞ւն։

— Քանի մը օրէն խելքս կլոխս չիզար։

Պահ մը իրարու աչքերու մէջ նայեցան։ Նախանձի ժանտ օձը տեսան։

— Ապան էրեցի՞ր լ՛ինչ, ըսաւ Լուքիկ Սերոբին ուսին զարնելով։

— Լ՛ս աս աղջիկը պիտի առնեմ, ըսաւ Սերոբ խուլ ձայնով մը։

— Լ՛ս պիտի առնեմ, պատասխանեց Լուքիկ, զըսպուած մռնչիւնի մը պէս։

Անխօս ու տեսակ մը զարմացումով, երկու բարեկամները դիրար դիտեցին, կարծես իրարու հոգի կարդացին։

— Զդէ՛, Լուքիկ, աս գործին մի՛ խառնուիր, ուրիշ աղջիկ չիկա՞յ։

— Է՞ս ինչու ձգեմ, դո՛ւն ձգէ, ըսաւ Լուքիկ, արհամարհանօք։ Հէմ Սերինան քեզի չառներ ...

— Վա՛յ, ինծի չառնե՞ր ... ինչէ՞ն կիտցար ... խաղացած աաենը ինտո՞ր ինծի կը նայէր հոր ... աանուշ անուշ ...

Լուքիկ քահ քահ խնդաց, եւ զառնալով՝ բաժնուե-

ցաւ զնաց օղիի սեղանին մօտ, մինչ Սերոբ, կատաղութեամբ պեխերը ոլորելով՝ «վա՛յ, Լուբիկ, վա՛յ, ասանկ հէ՞» կը մրմռար:

Գլուխները չափազանց տաքցած ըլլալով, ոչ ոք կրցաւ նշմարել այն յանկարծական ցրտութիւնը որ առաջ եկած էր երկու բարեկամներուն միջեւ: Սրշալոյսին երբ հրաւիրեալները կարմրած աչքերով եւ տատանելէն դուրս ելան, զիտուեցաւ որ Լուբիկ եւ Սերոբ՝ վոխանակ թեւ թեւի երգելով երթալու, ինչպէս կ'ընէին սովորաբար, առանձին առանձին մեկնեցան, տարբեր ուղղութեամբ:

Ի՞նչպէս եղաւ այդ բանը, իրենք ալ չկրցան հասկնալ: Իրենց բարեկամութիւնը, իրենց կեանքին սնունդը դրեթէ, մարած էր պզպզակի մը դիւրութեամբը, աղջկան մը նայուածքին տակ: Հետեւեալ օրը, տարբեր դիւանատուններու մէջ, երկու հերոսները, զատ զատ, չարունակեցին իրենց դիւանարբուքը արտասովոր մոլեգնութեամբ: Իրենց այս ընթացքը օրուան խօսակցութեան նիւթը եղաւ Ջըքսալընի ժողովրդական չրջանակներուն մէջ:

— Ի՞նչ է ան, Սերոբ, կ'ըսէին, ո՞ւր է Լուբիկը:

Եւ Սերոբ, իբրեւ պատասխան, ձեռքը օդին մէջ արհամարհանօք կը չարժէր՝ դէմքի նշանակալից ծամածռմամբ մը:

— Ի՞նչ է ան, Լուբիկ, կ'ըսէին, ո՞ւր է Սերոբը:

Եւ Լուբիկ դրեթէ նոյն չարժումը կ'ընէր, նոյն ծամածռումով:

— Թոհա՛ֆ բան, թոհա՛ֆ բան, կ'ըսէին ծանօթները:

Եւ Ջըքսալընի այն դասակարգը որուն կը պատկա-

նէին Սերոբ եւ Լութիկ, նմանապէս բաժնուեցան երկուքի, երկու բանակներու, իրարու հակառակորդ երկու զօրավարներու դէմ կռուելու համար: Սակայն, Սերոբ եւ Լութիկ, լուռ համաձայնութեամբ մը, խնամքը ունեցան ոչ մէկուն յայտնելու իրենց բարեկամութեան խզման չարժառիթը, հակառակ բուռն թախանձանքներուն որոնց երկուքն ալ առարկայ դարձան:

— Ձանը՛մ, Լութիկ, քուզո՛ւմ, Լութիկ, ըսէ, ի՞նչ ըրաւ Սերոբը քեզի, կ՛աղաչէին ամեհի Ջրհանկիրին:

— Չեմ ըսեր, չըսուիր, կը յամառէր Լութիկ, մըռայլ եւ տխուր: Ձանըմ, քեզի՞ ինչ, ալ անիկա ինծի համար չէ, վէսէլա՛մ:

Նոյն անթափանցելի դաշտնապահութիւնը Սերոբի կողմէ: Սակայն ոչ մէկը միւսին հասցէին նախատական բառ մը չարտասանեց: Մինչ ընդհակառակը բաւական կարեւոր վէճեր ծագեցան Լութիկեաններու եւ Սերոբեաններու միջեւ, կծու նախատինքներու եւ համեմաւոր հայհոյանքներու ընկերակցութեամբ: Թաղին Ջրհանկրաց խումբը որուն պարագլուխը Լութիկ էր՝ այս ծանրակչիռ դէպքը պատահած պահուն, երկու մասի բաժնուեցաւ. խռովութեան առատաբուխ աղբիւր ամբողջ թաղին մէջ: Պզտիկ ծեծկըռուքներ իսկ պատահեցան վիճեատանց մէջ, հրդեհներու առեն, երբ երկու կուսակցութեանց իւրաքանչիւրը կ՛ուզէր ինքը տիրանալ Ջրհանին եւ վազել երթալ հրդեհին վայրը: Նորէն իրենք, պարագլուխներն էին որ կը զսպէին փոքրերուն թափերը, կը սանձէին անոնց յանդգնութիւնը, անմաստ հակառակութեանց խիզախութիւնը:

Ցետոյ, երբ խռումը կատարեալ եղաւ, Լութիկ եւ Սերոբ, բնականաբար, մտածեցին, իւրաքանչիւրը իր

հաշուին, դերել սիրտը Սերինային, որ, առանց ուզելու, կտրտած էր այդ երկու աղնիւ ու արի սիրտերն իրար կապող կապը: Սիրոյ մրցակցութեան փայլուն եւ աղմկալից պայքարը բացուելու էր, մէկուն կամ միւսին յաղթանակին յանդելու համար: Բայց այդ մարդիկը սիրահարական ճղճիմ հնարքներու ընդունակութիւնը չունէին: Անճարտար Տօնժուաններ էին:

Լուքիկ որ անվեհերութեան անձնաւորումն էր, նապաստակի պէս դողդողաց այն մտածումին առջեւ թէ Սերինային աչքը մտնելու կամ անոր սիրտը դրաւելու համար ստիպուած էր առտու իրիկուն անոր տանը առջեւէն անցնիլ եւ ժպիտ մը կամ ակնարկ մը նետել անոր, կամ փողոցին մէջ անոր եռեւէն իյնալ, կամ ... վերջապէս յիմարութիւններ՝ որոնք իր քաջ հոգին սարսուռով կը համակէին: Այնքան վատութիւն տեսաւ այս բոլոր տղայական ու վարնոց հնարքներուն մէջ որ նոյն իսկ երբ դիպուածով փողոցը հանդիպեցաւ Սերինային, իսկոյն փողոցը դարձաւ: — Ի՞նչ ընելու է, ընտո՞ր ընելու է, կը մտածէր խեղճ երիտասարդը բռունցքը մոլեգնօրէն սեղմելով:

Բայց անդործ մնալն ալ անկարելի էր: Ինչե՛ր կ'ընէր արդեօք Սերոբ, երբ ինք առանկ ապուշի պէս կապկպուած կեցած էր: Երակներուն մէջ արիւնը կ'եռեւեռփէր երբ կը մտաբերէր այն պարագան ուր Սերոբ կըրնար իրմէ առաջ յայտնել եւ Սերինան առնել: Ի՞նչ հարուածէ իրեն համար, իր արի ու պատուախնդիր մարդու արժանապատուութեանը համար: Կա՛մ փախչելու էր Թաղէն, մինչեւ իսկ Պոլսէն, կամ անճնասպան ըլլալու: Կ'ուզէր լրտեսել Սերոբը, բայց այս ալ իրեն նողկանք պատճառող բան մըն էր. իսկ ուրիշներու ձեռքով ատի-

կա ընել տալու համար՝ զաղանիքը երեւան հանել հարկ էր: Գիտէր որ Սերոբ ինքն ալ այդ մասին բծախնդիր էր եւ ոչ ոքի յայտնած էր իրենց գժտութեան պատճառը: Կը զգար որ իր խաղաղ, անամպ ու չէնչող կեանքին մէջ յանկարծ մռայլ տխրութիւն մը մտած էր. ու, դառնութեան ըռպէներու, Սերինային սեւ պարը, այն դիւթական տատանումը կը թուէր իրեն զալարումը օձի մը որ իր էութենէն ներս սողոսկեր էր:

Եւ Լուիկ զայրոյթով եւ զարմանքով ալ հաստատեց թէ Սերինային սիրտը զրաւելու եւ անոր տիրանալու ամէնէն տարրական միջոցներէն լիովին զուրկ էր ինք, եւ մանաւանդ խակոյն համոզուեցաւ որ քանի մը զուարճ հնարքներն ալ որոնց ձեռնհաս կը զգար ինքզինքը, սահմանուած էին ապարդիւն մնալ Սերինայի պէս հպարտ եւ մեծամիտ աղջկան առջեւ: Անոր արդուզարդն իսկ, քալուածքը, նայուածքն իսկ անհնարին կը դարձնէին ո եւ է մերձեցում իր եւ անոր միջեւ: Իր ֆիզիքական ուժը որով մինչեւ այն ատեն ամէնուն պատկառանք ազդած ու երկիւղ ներշնչած էր, անպէտ բան մը կը դառնար հիմա, ոչնչութիւն մը: Իր պերեւեթիկ ճովինական բռվանդակ խրոխտութիւնը մանկական երկչոտութեան մը կը փոխուէր այդ վեհապանծ աղջկան դաղափարին առջեւ: Տկարութեան այս կիզիչ դիտակցութիւնը կատաղութեան նոպաներու կը մատնէր զինքը: Մերթ, խելակորոյս, կը ծրագրէր յափշտակել Սերինան, փախցնել տանիլ հեռուն, լեռները, ամայութեանց մէջ, իր անձնական հրապոյրին պակասը բռնի ուժով լեցնելով: Բայց առտուն, ալքոլին չոգիներուն անհետացմանը հետ, այս ծրագիրներն ալ կը չոգիանային, եւ նորէն ինքզինքը միամինակ կը գտնէր իր ան-

զօրութեանը, իր ամօթապարտ խեղճութեանը հետ դէմ դիմաց։

Այս տագնապներուն մէջ զինքը շուտով սկսաւ իր ներկայութիւնը հաստատել։

— Թո՛ւ, ի՜նչ ապուր կերայ, կ՚ըսէր ինքնիրեն Լութիկ, ձեռքը գլխուն զարնելով։ Ծօ աս աղջիկը ինծի պէս թուլումպաճիին կուտա՞ն ... Ես վո՞ղ էմ քի ... պալըխճիի մը կտոր ... ամա քիչ մը չատ փարա կը վաստկիմ էղեր ... աղէկ ամա աս ախճիկը փոթուալու մարդ կ՚առնէ՞· վո՞վ կիտէ աչկը ո՛ւր տեղուանքն է ...

Բայց խելօյն աչքին առջեւ գալով նորէն նաղելաչուք եւ դիւթաղեղ պարուհին, օդին մէջ երկարած մարմարակերպ բազուկներովն ու կանգնաղեղ հասակին մեղմերեր տատանումովը, Լութիկ կը վերանար, աչքերը կը գոցէր հետեւելու համար, անվերջօրէն, այդ անմահական պատկերին։

— Չէ՛, առնելու փախցնելու տանելու է աս ախճիկը, կը վճռէր։

×

Սերոբի հոգեկան վիճակը գրեթէ նոյն եւ նման էր։ Յափշտակութեան առաջին թափին մէջ, ինքզինքը ձեռընհաս կարծեր էր ամէն ասպետական յանդգնութեանց։ Մանաւանդ հաւատացեր էր որ Լութիկ, Փիզիքական ուժի իր մրցակիցը, այս անգամ, սիրոյ գետնին վրայ, [illegible] չուզած, անոր պիտի տար իրեն, պարտուած, ջախջախուած։ Վերջապէս ինք աւելի կորովի էր, աւելի գեղանձնեայ, աւելի առնական. Սերինա անո՞ր պիտի հաւնէր թէ իրեն· այս մասին կա-

րելի՞ էր տարակուսիլ: Բայց երբ իր նպատակին հասնելու համար դործնական քայլեր առնելու եկած էր կարդը, Սերոբ, չուարած չորս կողմը նայեր էր անառոյգ: Որքա՛ն դիւրութեամբ ծառացեր էր Լութիկին դիմացը, երբ Սերինային տիրանալու իրաւունքը իրեն վերապահելու վրայ էր լոկ խնդիրը: Իսկ հիմա, մինչեւ իսկ Լութիկի մրցակցութեան պարադան մէկդի առնելով, ինքը անճնապէս ի՛նչ արժանիքներ կամ հրապոյրներ ունէր Սերինային սիրտը կապտելու եւ զայն վերջնականապէս իրեն կապելու համար:

Ֆանի մը անդամ, չիմարաբար խմելէն ետքը, Սերինային տանը առջեւէն անցաւ, պեխերն ոլորած, ուշադրութիւն դրաւելու ձեւով: Բայց, ափսո՛ս, կրցաւ մինչեւ իսկ հաստատել որ Սերինա, պատուհանին առջեւ նստած, հազիւ անուշադիր ակնարկ մը նետեց իրեն, անտարբեր այդ անցորդին:

Այս անյաջողութիւնը կատղեցուց Սերոբը: Պահ մը կարծեց թէ Սերինան՝ ամբողջովին Լութիկով դրաւուած՝ իրեն երես կը դարձնէր: Ցաղթանակը ուրեմն տարեր էր Լութիկ: Ոճրի կայծեր անցան իր դանկէն: Ողջմտութեան րոպէներու, սակայն, իր առջի սիրական ընկերոջ կեանքին իսկ դէմ սադրել ուզած եղեռնէն ամօթահար, եւ արտասուալից ապաշաւով առլի, ձեռքը դլխուն կը պարնէր այդ չիմար սէրն իր մէջ արծարծած եւ իր պատուական Լութիկէն բաժնուած ըլլալուն:

— Ծօ հէմ էս վո՞վ էմ քի ատանկ ախճիկան մը կը սիրահարուիմ կոր. ինծի կուտա՞ն. ինծի կ'առնէ՞. ինչի՞ս. որի ըսեմ նէ վրաս կը խնդայ: Թուլումպաճին չատ չատ պալըխճիին ախճիկը կ'առնէ: Սերինան ըսես տարին մինակ չորս հատ Ֆիստան կ'ուղէ: Ինչո՞վս պի-

տի առնեմ ... Թո՛ւ, աս գիշերը բարով խերով չէինք
կացեր այդ մարդուն տունը ... Լութիկէս ալ չէի ըլ-
լար :

Լութիկէ՛ս․ այո՛, իր Լութիկէն, որուն կարօտովը
սաստկապէս կը տոչորէր երբեմն Սերոբի մանկական
եւ ազնիւ հոգին:

— Ամա է՞ս ըրի․ ա՛ն ըրաւ, կը մտածէր նորէն․
ի՞նչ կ՚ըլլար պէ, թող Սերինան ինծի ձգէր ... կը մեռ-
նէ՞ր ...

Ու աչքին առջեւէն կ՚անցնէր Սուրբ Յակոբի գիշեր-
ուան պարուհին, իր արձանակերտ ու դողդղացող գիս-
տերուն տատանումովը, շուշանաթոյր եւ պաղլուն
դաստակներուն ճօճումովը, եւ բովանդակ քաղցր ու
նրբահիւս մարմինին սուառնածքովը, որ թունդ թունդ
հաներ էր իր հոգին, որ խենդեցուցեր խելայեղեր էր
զինքը: Ո՛հ, եթէ ան իրը ըլլար, իր կինը, եւ երեկոյթ-
ներու մէջ կարենար պարել անոր հետ, ձեռք ձեռքի
կամ դէմ դիմաց, ընդհանուր հիացման մէջտեղ:

Եւ կը մոռնար ամէն բան, Լութիկ, բարեկամու-
թիւն, պայմաններու անհնարութիւն, ու կը մռնչէր իր
սեղմուած ակռաներուն մէջէն․

— Զըլլար, ես Սերինան առնելու եմ, ամա չէն ի-
տար եղեր․ օրին մէկը օմուզս զարկածիս պէս ...

×

Ու սէրը, կուրօրէն ըմբռնուած, անկեղծօրէն զգա-
ցուած, բայց բրտօրէն մշակուած ու հրահրուած, թու-
նաւորեց երկու հերոսներուն ալ կեանքը: Օրէ օր ին-
կան անոնք, քայքայեցան, բերուշան եղան: Ցիմար

մախումներ ըրին. զիրար զերազանցելու, անուններին ըսել տալու, իրենց վրայ խօսեցնելու եւ մինչեւ Սերինայինն ականջը հասցնելու ունայն կամէութենէն մղուած սկսան այլ եւս արհամարհալ, ապրուստի հոգերով զբաղելու տրամադրութենէն մերկացած: Ու նեցած ղրամնին կերան լմնցուցին: Հետզհետէ կորսընցուցին իրենց հմայքն ալ իրենց չքնաղականերուն մէջ, ուր երկուքով զօրաւոր եղած էին միշտ, ուր իրենց առաքինի ու անաղարտ բարեկամութեամբ յոխորտացած էին տարիներով, եւ ուր կարծես վերջ ի վերջոյ այնքան ալ դժդոհութիւն չարտայայտուեցաւ հիմակ այդ տիրապետող երկուութեան անկումին առջեւ: Ընդհակառակը, ուրիշներ որ կը մախայլին Լութիկ – Սերոբ միահեծանութեան դէմ, զլուխ բարձրացուցին քիչ քիչ, իրենց ուժն ու հովարտայութիւնը ցուցադրեցին ժպլըրհօրէն, եւ զրաւեցին բաց ձգուած, լքուած տեղը: Ժամանակ անցնելով, այլ եւս դիչերները, սովորական դիւնեաուններու մէջ, մեր երբեմնի ճովինանները չէին չըրջապատուեր իրենց արբանեակներէն. անկիւն մը կը քաշուէին եւ կուլ կուտային օղին, իրենց ցաւը քաղցրացնող նեկտարը, եւ որ հիմակ չուտով կը ցնցէր իրենց հզօր մարմինը, կը մչչապատէր իրենց ըղեղը: Կը պատահէր նոյնիսկ որ միեւնոյն դիւնեաան մէջ, մէյ մէկ անկիւն կզկտած ըլլային երկու ախոյեանները, անտարբեր իրարու նկատմամբ, իրարու դոյութենէ իբր թէ անտեղեակ, սուզուած ինքն իրենց մէջ, չդառնալով ոչ մէկուն ուշադրութեանը առարկայ, այդ վիճակին կրկնութեանը եւ չարունակութեանը հետեւանօք:

Ֆիղիքապէս ալ աւրուեցան: Սերոբի կլոր ու կայտառ դէմքը ժժդուննեցաւ, նիհարցաւ: Իր քալուածքին

երբեմնի յոխորտանքը տեղի տուաւ երկչոտ եւ զգուշաւոր շարժումներու։ Գլխուն զարնուած բան մը եղաւ։ Լութիկ որ այնքան ժպտուն էր եւ զուարթ, նուաղեցաւ, հիմակ գլուխը կախ, երկու ձեռքերը փոթուռին գրպանները, տրտմօրէն կը քալէր փողոցը, յուսահա՛տ, կեանքէն վաղ անցած։ Վրանին գլուխնին ալ թափեցաւ թափթփեցաւ քիչ քիչ, իրե՛նք որ իրենց դասակարգին շիքերը կը համարուէին։ Վաստակնին, հիմակ շատ չնչին բան մը, հազիւ կը բաւէր օղիին ու տարրական ապրուստին։ Եւ երեւակայել որ շատ անգամ հրդեհի ատեն ալ չէին ընկերանար խումբին, իրե՛նք որ ամեհի առաջնորդներն եղած էին Խասգիւղի Ջրհանկիրներուն եւ հրդեհի վայրերը իրենց կռիւներուն եւ յանդգնութեանց աղմուկովը լեցուցած։ Իրենց հոգեկան միակ մխիթարութիւնը Սերինան էր, կամ աւելի ճիշդը Սուրբ Յակոբի գիշերուան պարուհին, որ ճերմակ թեւերը օդին մէջ շարժելէն յուլաբար՝ տակաւին իրենց կը նայէր խենդեցնող նազանքով. ու ա՛լ կարծես մինակ այս պատկերը ունէին իբրեւ արդարացում իրենց բովանդակ դժբախտութեանը, որ անհանդուրժելի պիտի ըլլար առանց անոր։ Կարծես մոռցան իսկ իրական Սերինան, ան որ ցերեկները պատուհանը կը նստէր եւ ձեռագործ մը կը բանէր գլուխը կախած։ Իրենք պարուհիին էին սիրահարուած, անոր համար իրարմէ բաժնուած, իրարու դէմ ցցուած, քայքայուած, ինկած։

Այդ բարոյական անկումին մէջ, տակաւ թուլցաւ նաեւ թշնամութեան բուռն զգացումը զոր կը տածէին իրարու հանդէպ։ Անգիտակցաբար սկսան շատել ղիբար, մոռնալ մինչեւ իսկ այն շարժառիթը որ իրարմէ

բաժնած էր զիրենք։ Սերինային աղուոր սիլուէթը իրենց երեւակայութեանը մէջ դառնալով դարձդարձելով՝ կիրքեր չէր յարուցաներ այլեւս, նախանձի կրակը չէր արծարծեր։ Մանուկներու երազին մէջ երեւցող ճերմակ յուշկապարիկն էր ան, որ կ՚օրօրէ, կը շոյէ, կը զուարթացնէ, կ՚երջանկացնէ։ Իւրաքանչիւրը իր յաւերժահարսը ունէր, մարմինով ու հոգիով անջատ, թերեւս շատ նման դէմքով ու ձեւով։

Իրարու երես ալ նայեցան, աչք աչքի. հէ՛ք նախկին բարեկամները, մինչեւ իսկ քաղցրօրէն, ներողամտօրէն, անյիշաչարօրէն։ Իրարու ետեւէ իրարու ալ նայեցան ու մեղքցան զիրար փոխադարձաբար։

— Զավալլը՛ Լութիկ։ — Զավալլը՛ Սերոբ։

Բայց չխօսեցան իրարու հետ, չբարեւեցին զիրար, գինետունը դէմ դիմաց նստած օղի խմեցին, ժամերով, մտախոհ, լուրջ, տրտում։ Երբեք այլեւս ոչ ոք միտքէն անցուց այդ երկու նախկին բարեկամները իրարու մօտեցնել, իրարու գիրկ նետել, հաշտեցնել։ Իբր թէ անոնք երբեք ճանչցած չըլլային զիրար։

Սակայն, ձմեռուան տխուր եւ ցուրտ գիշեր մը, երբ Լութիկ իր օղիի շիշին առջեւ կը խոկար ըստ սովորականին, Սերոբ մէկէն ի մէկ ներս մտաւ գինետունէն եւ չիտակ իր նախկին բարեկամին քով գնաց եւ անոր ուսին զարկաւ։

— Լութի՛կ, ել երթանք, ըսաւ անյողդողդ ձայնով մը, ըսելիք ունիմ։

Լութիկ վեր նայեցաւ՝ ապշահար, բայց իսկոյն ոտքի ելաւ ու հետեւեցաւ Սերոբի. ու երկուքը մէկ դուրս ելան գինետունէն։

Զըքսալընի բարձունքին վրայ քամին կ՚ոռնար ող-

բաղին, սառնաչունչ: Ձիւնի ճերմակ ծուէններ կը դառնային խոր մթութեան մէջ: Ու երկու բարեկամները կ'երթային քով քովի, անխօսուն:

— Իմացա՞ր, ըսաւ վերջապէս Սերոբ, երբ հասան բնակութիւններէ դուրս տեղ մը:

— Ի՞նչ:

— Աերինան աս գիշեր կը կարգուի կոր:

— Իրա՞ւ:

Մութին մէջ, դէմ դիմաց, երկու բարեկամները իրարու կը նայէին:

— Ազատեցա՛նք, Սերոբ, ըսաւ Լութիկ աղեխարշ հառաչով մը:

— Ազատեցա՛նք, կրկնեց Սերոբ:

Ու երկու բարեկամները ինքնաբերաբար իրարու ճիտ նետուեցան, համբուրեցին դիրար խանդաղատանօք. լացին, հեկեկալով լացին, տղու պէս, երկարօրէն, վերէն իջնող ձիւնի ճերմակ ծուէններուն մէջ:

«Նաւասփարդ», տարեգիրք, 1914

ԿՈՒԶԸ

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ)

Երկարաձիգ նեղլեկ փողոցի մը մէջտեղ, վայտէհին տունի մը տակօքը, փոքրիկ փցուն խանութի մը մէջ առտուընէ մինչեւ իրիկուն կ'երերցուներ իր սըրտաճմլիկ կուռը՝ նպարավաճառ Կումիկը, զոր խամպուռ պախալը կ'անուանէին հոն, այդ թաղին մէջ: Տասներկու տարեկանէն ետքը իր ազգուն ու ծուռիկ մուռիկ իրանը դաղրած էր բարձրանալէ, լայննալէ. դարդացումի բնական օրէնքը մեռած էր այդ արարածին մէջ, տարիներու բոլորման հետ յարաճուն դառնութիւն մը լեցնելով անոր նեղլիկ սիրտին մէջ. եւ ի՛նչ ցաւագին ծամածռումով դիտած էր իր անիծեալ կուզին անզգալի տուայտումը: Այնքան մանրահոգ քննութեան մը առարկայ ըրած էր զայն, որ քսան տարուս եղած ատենը արբշիռ ուրախութեամբ դիտած էր թէ հնանակին այտուցը ա՛լ դադրած էր ուռճանալէ: Այն ատեն անսահման սփոփանք մը զգաց, իր հնանակին անհեթեթ բեռն ա՛լ այնքան անչնորհք չերեւցաւ աչքին. այս համոզումը կազմելէն ետքը կարծեց թէ ինքն ալ ամէն մարդերու պէս եթէ ոչ վայելուչ դէմք ոչ չատ

տգեղ մարդ մըն էր· իր այդ անբացատրելի դիտակցութիւնն այնքան չլացուց իր մխքը, այնքան սխրանք տուաւ իր թոյլ ղգայութեանը որ հէ՛ք Կումիկի աչուըներըը ամէն կռնակի վրայ իրենին պէս բան մը կը կարծէին նշմարել, դուրս ցցուած կլորութիւն մը որ աւելի վայելչութիւն կուտար հասակին քան ծռեւութիւն: Մինչեւ այդ երանաղեղ օրն յուսահատ ապրած էր· կեանքի ինքնավար հոսանքին տուած էր իր կարճուկ կլորիկ մարմինն, որ խութերու խոչերու վրայէ անցնելէ ետք, հիմակ անդորրիկ ծովուն վրայէն կը վազէր կարծես դիւթութեամբ: Անգամ մը որ իր անճին անխախտ դիտակցութիւնն ունեցաւ չատ նպաստաւոր կերպով, մտածեց թէ՝ քանի որ ինքն ալ մարդ էր՝ ամէն մարդերու պէս ապրելու էր աշխատութեամբ, ուրուն պտուղը վայելելու էր իր չնորհքով մարմնին բոլոր խանդովն ու բոլոր ըղձանքովը: Աղին անդին ինկաւ, ճար ճարակ ըրաւ, իր կերպարանքին տխրադեղիկ սիլուէդն ամէն տեղ, ամէնուն առջեւ պտըտցուց, աղաչանք, պաղատանք թափեց թափթփեց, եւ վերջապէս յաջողեցաւ մէկ քանի դէմոտ սիրտերէ փրցնել քիչ մը դրամ, զոր անմիջապէս փորձեց չահագործել: Այն թաղը եկաւ, տունին տակի այն ծակը մտցուց իր սապատող իրանը, հետն ունենալով նպարեղէններու չատ վախտ մթերք մը, զոր վռեց ցուցադրեց հոն: Փողոցին մէջ ախորժելի անակնկալ մը եղաւ Կումիկին երեւումը, ամէն մարդ արդահատալից կարեկցութիւն մը ղգաց այդ խեղճ սապատողին նկատմամբ, զոր բախտին մէկ անդութ ապտակն այդ վիճակին հասցուցեր էր: Ժողովըրդային չատ հին աւանդական սովորութեան մը հնազանդելով, մկրտեցին զայն խամպուռ պախալը մակ-

դիրով, զոր մխայն իրենց մէջ կը զործածէին: Ալ սկըսաւ ինք հոգալ մօտակայ տուներու նպարեղէնի մանր մունր պէտքերը, իր հապճեպական ձեւերովն ու միմոսի չարժումներովը խնդուք պատճառելով իր զրացուհիներուն մանաւանդ, որոնք բաւական բարեսիրտ էին անոր երեսին չտալու մարմնին այդ անճոռնի թերութիւնը: Անանկ որ ալ բոլորովին մոռցած էր Կումիկ իր կուզը:

Տունը որուն տակ կ'ապրէր Խամպուռ պախալը, կը բնակէին հայր մը, մայր մը եւ մէկ հատիկ աղջիկ մը տասնեւվեց տարու: Էլիզան վառվռուն քումայթ աղջիկ մըն էր, զուարթութեան եւ աչխուժի խառնուրդ մը վերթինատարդ, որուն մէջ ծնողքը վայելում մը կը զտնէին, ամուսիններու առաջին սիրոյն անհետացումէն ետք վրայ հասնող այն կակուղ, քնքուչ վայելումը, որուն հեչտանքը, սակայն, վոխանակ մարելու հետզհետէ կը չատնայ կը սաստկանայ:

Կուզին ներկայութիւնը զուարճութեան չարժառիթ մը եղած էր Էլիզային համար. իրիկուններըը, զպրոցէն արձակուելէ ետք, պատանուհին անոր խանութը կ'երթար եւ խնդալէն կը մարէր Կումիկին ծիծաղաչարժ պատմութիւններէն, զորս սպասաւորը կը համեմէր չես դիտեր ի՞նչ թաքուն աւիւնով մը, անսանձ ոգեւորութեամբ մը: Կումիկ բանը զործը երեսի վրայ կը թողուր երբ զուարթ աղջիկն իր քով կուգար, աչուըներն անսովոր բոցով մը կը վառվռէին, երանութեան ժպիտ մը կ'երեւար միչտ բարակ անգոյն չուրթերուն վրայ եւ ... երջանիկ էր Կումիկ: Օրէ օր սիրտին մէջ կ'աճէր այն տեսակ մը բանը, զոր նախ տարտամ անորոչ կը կարծէր, բայց որ հետզհետէ զոյն մը, երանգ մը, Նեղացուցիչ հանդամանք մը կը ստանար: Էլիզային ներ-

կայութիւնը, մանաւանդ անոր փողփողուն աչուըններըը տարօրինակ տպաւորութիւն մը ի գործ կը դնէին իր վրայ, խուսափիլ կ'ուզէր անոնցմէ, բայց չանք մը, ճիգ մը չէր ըներ, իր կամքէն վեր զգալով այդ բանը:

Էլիզային հաճոյքն ալ նոյն համեմատութեամբ կը չատնար, երբ կը տեսնէր կուզիկին խայտացումն, մանուկի կամ, լաւ եւս, ստրուկի այն ձեւերը որոնցմով կ'ուզէր հրապոյր մը ազդել իրեն: Օր մը, ա՛լ չդիմանալով իր չարաճճի աղջկան դրդումին, Էլիզան ձեռքն յանկարծ տարաւ կուզին կռնակին.

— Ա՛ս ինչ է, ըսելով եւ մեծաժխոր քրքիջ մը արձակելով:

Կումիկ վեր ցատկեց՝ կարծես էլեկտրական թանձր հոսանուտէ մը ցնցուած. արեան կոհակ մը ելաւ խուժեց անոր կապարագոյն այտերը, աչուըններուն մէջ դիւային փայլակ մը բոցավառեցաւ, դէպի ետեւ ընկրկեցաւ, եւ իր ըրած ընդոստ շարժումին մէջ գնաց դարնուեցաւ պատին: Այդ բախումը սուր ճիչ մը կորզեց խեղճ սպասուողին կոկորդէն. կուզը ցաւած էր եւ քիչ մըն ալ մորթը սկրթուած: Էլիզա, այս անհեթեթ այլակերպումէն սարսափահար, դուրս վազեց եւ անհետեղաւ:

Հինգ վայրկեանի չափ այդ դիրքին մէջ մնաց խամպուռ պախպռը, յետոյ ամէն բան մարեցաւ, սքլեցաւ անոր վրայ. երեսին մորթը իր բնական գոյնը վերստացաւ, աչուըններն հիմակ աւելի նուաղկոտ փայլ մը առին, գլուխը ծռեց կուրծքին վրայ ու թաղուեցաւ անզգայ թմրութեան մը մէջ: Ինչ կը դառնար հէք արարածին ներսիդին. ովկէանոս մը որ մէկէն ի մէկ վեր-

վրաձ, ալեկոծ եղած էր. խուլ մռունչներ, ողբագին ոռնումներ կը թնդային հոն, քայքայում մը եկած էր մէկէն ի մէկ, առանց կանխանշանի, եւ խորտակած էր այդ ափ մը սիրտը, որ քիչ մը առաջ երջանկութենէ կը սարսռար: Կումիկ կը նմանէր այն մարդուն որ կանաչագեղ մարգի մը վրայ հանդարտօրէն քալած պահուն, յանկարծ կը դահավիժի անտեսանելի անդունդէ մը վար ու կը ջախջախի: Կը վախնար երերալու, կարծելով թէ ամէն մէկ անդամները սուր, անտանելի խթեր պիտի ունենային եւ յանկարծ պիտի խորտակուէին իր ոսկորները, կը վախնար ետին նայելու, կարծելով թէ ճիւաղ մը պիտի տեսնէր իր կռնակին վրայ ահռելիօրէն ցցուած: Աննկարագրելի ծանրութիւն մը կը ղդար հիմակ իր վրայ, բեռի մը տակ կը ճզմուէր, չունչը չէր ելներ, կուրծքը կը սեղմուէր, եւ տակաւին իր ականջին մէջ կը հնչէր Էլիզային քստմնելի քրքիջն ու սա խօսքը.

— Ահա ինչ է:

Վերջապէս երկար վարանումներէ ետք ոտքի ելաւ Կումիկ, կռնակն երերցուց եւ հառաչ մը արձակեց:

Դարակ մը քաշեց, ուր լուբիա լեցուցած էր, եւ քառակուսի ապակի մը դուրս հանեց, — հայելիի կտոր մը, զոր տեղի մը կրթնցնելով, հեռու դնաց եւ ինքզինքն անոր մէջ դիտեց կողմնակի: Հայելիին մէջ կուզն երեւցաւ իր բովանդակ այլանդակութեամբը:

Պախալը, առանց ճիչ մը հանելու բերնէն, առաւ ապակիին կտորը, դետինը նետեց, վրան կոխկռտեց եւ կտոր կտոր ըրաւ: Ցետոյ, նստաւ անյենարան աթոռակի մը վրայ: Ոչոր արցունքներ կը կաթէին անոր

աչքերէն. լռիկ մնչիկ կուլար հէք սապատողը, առանց կծկում մը ցուցնելու դէմքին վրայ. արցունքի հատիկները չարունակ կ'իյնային, թրջելով անոր երեսին մաղաթապոյն մորթը:

Նոյն պահուն յաճախորդ մը ներս մտաւ խանութէն եւ, տեսնելով Կումիկին այդ ողորմելի կերպարանքը, հարցուց.

— Ինչ՛ը ըլլայ, Կումիկ ախպար:

Կուզը ելաւ նստած տեղէն, բան մը չըսաւ, ձայն չհանեց, կեցաւ խանութին մէջտեղն ու ապուշ ապուշ եկողին երեսն սկսաւ նայիլ:

— Ի՞նչ կայ, Կումիկ, չըսե՞ս. նշանա՞ծդ մեռաւ:

Այս խօսքը ցնցեց սապատողը, որ կարծես խելաբերելով, երկու ձեռքերովը յախուռն կերպով սրբեց երկու այտերն ու՝

— Բա՛ն մը չի կայ, մրմռաց:

Մարդն ուզածը առնելով դուրս ելաւ, քիթին տակէն մրթմրթալով.

— Սա զավալըն պան մը ունի:

Ա՛լ անկից ետքը ի՞նչպէս ապրեցաւ խամպուռ պախսալը: Էլիզան մէկ խօսքով, ձեռքի մէկ չօշափումով արթնցուցած էր, հրաբուխի յեղակարծ պոռթկումի պէս դուրս ժայթքեցուցած էր այդ զգայնոտ հոգիին բովանդակ եսն, զեղեցկութենէ, մարմնական վայելչութենէ զուրկ պահուելուն ահռելի ու անդարմանելի վիշտն, որ վիշտերուն սաստկագոյնն ու էն աւերիչն է: Իր այդ անակնկալ փոփոխումի մասին զրացիներուն ուղղած հարցումներուն սա խօսքով միայն պատասխանեց Կումիկ.

— Պան մը չէ, կ'ասնի:

Բայց չէր անցներ. օրէ օր կը նիհարնար անիկա, այտերը կը հալէին ու ոսկրներուն ձեւերը կը ցուցնէին. աչուքներուն պճլտացող բոցը կը մարէր ղալի կերպով. կռնակն աւելի կը չեչտէր իր այտուցը: Գիշերներն, երբ խանութը դոցէր եւ առանձին մնար, կը հանուէր, չապիկն ալ կը հանէր եւ ձեռներովը չարունակ կուզը կը չօշափէր, կը քերթէր, կը սեղմէր՝ զայն անհետ ընելու յոյսի դերագոյն ճիգով մը, բայց իր աչխատանքն աւելի կը սաստկացունէր իր հոդեկան չարչարանքը, սիրտին հատնումը կ'աւելցունէր: Կռնակին վրայ կը պառկէր դեռինը, չանալով իր ծանրութեանը տակ ճղմել, ճմլել դժոխային այդ ուռուցքը որ իր կեանքը կը խորտակէր աղէտալի կերպով: Չէր յաջողեր:

Այն առեն յուսահատութիւնն իր ծայրագոյն աստիճանին հասաւ. առաջ գոնէ կամք մը ունէր այդ աղէտքին առաջքն առնելու. հիմակ այդ ալ կը պակսէր: Խանութին մէջ սրտամորմոք լքում մը կը տիրէր. տակն ու վրայ էր ամէն բան. ալիւրը լուբիային խառնուած, սոխը ձիթապտուղին մէջ ձգուած, քացախը իւղին մէջ լեցուած, եւ այս ամէնը թանձր փոշիով չաղապատուն: Յաճախորդները միչտ անկիւնը նստած կը գտնէին կումիկը, ղլուխը կուրծքին կրթնցուցած, աչքերը դեռին յառած, յուսահատութեան արձանը ներկայացնելով՝ իր ներս քաչուած կուրծքով ու դուրս ելած կռնակով: Քիչ քիչ հեռացած էին անկից, արդահատախառն զզուանք մը զգալով այդ աղտոտութենէն ու խեղճութենէն:

Օր մը տեսան որ խանութն ա՛լ չէր բացուած. զար-

կին. ձայն չի կայ. սոխպուեցան կոտրել: Ներս մտան: Խամպուռ պախալը պառկած էր պետինը, հին բղկտըուած անկողնի մը վրայ, անշունչ անշարժ: Աղեխարշ բան էր:

Վեր առին վերմակը եւ յետս ընկրկեցան պարզուած տեսարանէն:

Խամպուռ պախալը երեսի վրայ պառկած էր մերկ, եւ դուրս ցցուած կուշին վրայ ահռելի վէրքեր բացուած էին:

Բժիշկ մը վազցուցին: Սա՝ յետ քննութեան՝ հաստատեց թէ Կումիկ մեռած էր իր վէրքերէն:

Ոչ. բժիշկը կը սխալէր:

Կումիկ սիրտին ցաւէն մեռած էր:

ՄՐՑՈՒՄ

(ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԲԱՐՔԵՐ)

Կարապետ, իր թաղին Աղդ. վարժարանին դրասեղաններուն վրայէն իսկ՝ տասնըչորս տարեկանին՝ առաւ չահուն հոտը, զոր փողոցին վաճառորդները՝ օրն ի բուն՝ կը տարածէին օդին մէջ իրենց պոռչտուքներովն ու իրենց ծախած այլազան ապրանքներովը:

Ծնողքին, որ դեռ կ'ուզէին ուսմունք սորվեցնել իրեն, Կարապետ կտրուկ եւ անդառնալի չեչտով մը ըսաւ.

— Ես ուսմունք մուսմունք չեմ յիտեմ, փարա վաստըկելու նայինք:

Իր հաւաքած քառասուն յիսուն ղրուշովը ճախարակ, ասեղ, աժաննոց ժանեակ, դերձան, գնդասեղ եւ այլն գնելով, տեղաւորեց փայտէ տփիկի մը մէջ եւ փողոց լինկաւ, « իփէքճի » եղաւ:

Առաջին վայրկեանէն, դեռ այդ մատաղ տարիքին մէջ, ուր հոգիները հեզ են ու միամիտ, Կարապետ մրցման, ամէն բան տապալել քանդելու յաղթանակել ուզող մրցման միքրոպին խայտալը զգաց իր մէջ: Պոլսոյ այն թաղերը ընտրեց մասնաւորապէս, ուր իրեն

տարեկից հրեայ տղաք « իփէքճիութեամբ » կը պարապէին : Յանկարծ երեւան ելլող այս սմսեղուկ արհեստակիցին սուր կանչն ու մկան սրտակարկառ ցուկով ղէմքը սարսափ ազդեցին միւսներուն : Կարճ ժամանակուան մէջ, կարապետ, անճանձիր հետապնդութեամբ ու սիրալիր ու կեղծապատիր ձեւերով անոնց յաճախորդները իլեց՝ աժան մինչեւ իսկ վնասով ապրանք տալով : Քանի մը ամսուան մէջ տփիկը տուփ եղաւ, եւ տուփը՝ կռնակին վրայ բարձուած փոքրիկ խանութ մը, որ ահուսարսափով լեցուց իր հրեայ արհեստակիցները, որոնք արդէն կամաց կամաց ոտուընին քաշած էին կարապետին արշաւանքէն աշխարհակալուած թաղերէն, վնտռելով չահու նոր ու անկոխ դետիններ, հայ « իփէքճի »ին անծանօթ : Մխիթնակ մնալով, կարապետ, մրցման սիրուն նախապէս իր կըրած վնասներուն վրէժը լիուլի լուծեց այս անգամ իր յաճախորդներէն, զորս խաբեց խաբխբեց, փտած, վարնոց եւ նորութենէ իննկած ապրանքներ քշելով անխնայ : Ոակին ոակին վրայ բարդեց՝ չահու համէն հոտէն յանկուցուած գործը ընդարձակեց, ձիով պտտցուց իր խանութը, իր չահագործման սահմաններուն մէջ ոչ մէկ մրցակից թոյլատրելով, իր ծրագրած ու գործադրած մրցումին անվրէպ յաջողութենէն դինուելցած :

Օր մը, սակայն, ծաղրանք մը, անպատուութիւն մը, զրկանք մը իսկ թուեցաւ իրեն՝ զրամ չահելու այդ թափառականն, ողորմելի ու վերջապէս սահմանափակ միջոցը, ու ինքզինքը ի վիճակի նկատեց նոյն իսկ խանութ մը բանալու : Ծախեց ձին, առնելիքները հաւաքեց մինչեւ յետին սանթիմը, եւ խանութ մը բացաւ Պոլիս, Մահմուտ փաշա : « Իփէքճիութիւնը » « թօհաֆ-

ճիւթեան » վերածեց: Անշուշտ դեռ պզտիկ խանութ մըն էր իրը, մանաւանդ չատ աննշան բաղդատմամբ ուրիշ երկու « Թօհաֆճի »ի խանութներուս, որոնց մին ճիշդ իր քովը, միւսը դիմացը: Այդ երկու հզօր մրցակիցներուն մէջ անտարակոյս չատ դժուար պիտի ըլլար Կարապետին դործը: Աւոնք հեռի էին ըլլալէ այն հրեայ բոկոտն վաճառականները զորս լեղապատառ փախուցած էր վողոցներէն, անոնց յաճախորդները յափշտակելու համար: Հեչտին յաղթանակ մը տարած էր այն առեւնը, բայց համը բերանն էր մնացած: Սակայն, Կարապետ մեծցած էր ա՛լ հիմակ, ու մրցման իր դիւային հանճարն ալ մխասին: Ուրիշ մը՝ այս նոր առպարէզին ու մրցավայրին վրայ պիտի մնար ձեռնածալ, համեստ ու հանդարտ, հետամուտ՝ օրինաւոր չահերու ու դանդաղաչարժ յառաջդիմութեան:

Կարապետին մէջ մրցման ոդին ահադին ու ահեղ սաւառնանք մը ունէր, խոչոր ամբարտաւանութեան վրայէ խուժելու եւ ի հարկին զանոնք կործանելու առակ:

Խանութը բանալէն յետոյ, — դէպք մը որ դրեթէ աննշան անցած էր տենդային առուտուրի այդ հրապարակին վրայ, — Կարապետ իր ամսեղուկ ցուկովը օդը, միջավայրն ու կացութիւնը հաստատեց: Յաչաղկոտութեան վայրկեաններով յղի բիբերովը դիտեց իր պատկից խանութն ու հանդիպակաց խանութը: Մխակատուր ապակիէ վիթխարի ցուցափեղկեր անոնց առաջայքը կը զարդարէին: Ի՛նչ այլազանութիւն, ի՛նչ ճոխութիւն, ի՛նչ ճաշակ ապրանքներու ցուցադրման ու յարդարման մէջ: Բոլոր օրը, երկու խանութներն ալ լեցուն էին յաճախորդով. մինչ ինքը, բարակ ու փոքրածիր ապակիով ցուցափեղկին եռեւէն, ակռաները

սեղմած, նախանձի կայծերով աչքերն ատրաչէկ, կը դիտէր զանոնք՝ չունչը կտրած, ռնդունքը ընդլայնուած:

— Ա՛խ, եթէ իմս ըլլային սա խանութները, կը մոլտար սեղմ ակռաներուն մէջէն:

Օրը հազիւ հինգ վեց յաճախորդ ներս կը մտնէր, վարանոտ, տեղին խեղճութենէն կասկածելով, ու պըզտիկ գնումներու համար:

Ֆանի մը չաբաթ, կարապետ ճակատը չփեց, քունքերը քերեց, հեւաց, հառաչեց, մռնչեց: Յետոյ, յանկարծ զուարթ, ուրախ, չէնշող եղաւ, երգեց, ծխեց, ծիծաղեցաւ: Վերիվայր փոխուած էր « թօհաֆճի » կարապետ:

Իր երկու արհեստակից խանութպանները, անչուչտ իրենց զօրութեամբը ապահովուած, բնաւ դժգոհ չեղան երրորդ խանութի մը բացումէն որ ոչ մէկ կերպով կրնար վնասել իրենց կամ իրենց հետ մրցիլ: Հայ էին անոնք, եւ երբ տեսան որ իրենց նորեկ դրացին ալ Հայ էր « ի՛նչ կ՚ըլլայ, թող ան ալ վաստկի, Հայ չէ՞ մի » ըսին ու իրենց գործերովը զբաղեցան:

Կարապետին յարակից խանութպանը քառասուն տարեկան Հայ մըն էր, Օհան Տէրտէրեան, Գում-Գափուցի, հսկահասակ մարդ մը, սեւ խոշոր աչքերով եւ հաստ ընքունիներով: Միամիտ ու դիւրահաւան մարդու ամէնէն պերճ տիպարն էր: Իր ժպտուն դէմքը երբեմն ահաւոր խոժոռութեամբ մը կը կնճռոտէր: Բարձրաձայն կը խօսէր եւ Կարապետ չատ անգամ կ՚իմանար անոր ձայնը, երբ կը պոռար իր պաշտօնեաներուն: Ժամանակ մը, չհամարձակեցաւ մինչեւ իսկ բարեւել

զայն, անոր դիրքէն, ճոխ խանութէն ու պատկառելի հասակէն սահմռկած: Բայց առտու մը, սանկ չատ խոնարհաբար իր տուած մէկ բարեւին, տեսաւ որ Օհան աղան ժպտելով եւ մտերմօրէն պատասխանեց:

— Ի՛նչ է ան նայինք, բարեկամ, ըսաւ, մեզի դրացի՞ եկար, ո՞ւր տեղացի ես, եւայլն:

Կարապետ ըսաւ թէ ո՛վ էր եւ ուրտեղացի էր, եւ իր խօսուածքին մէջ աննանկ համեստութիւն մը, յարգանք մը եւ մինչեւ իսկ վախկոտութիւն մը դրաւ որ Օհան աղա կամ մեղքցաւ զայն, կամ, աւելի ճիշդը, համակրեցաւ անոր:

— Աստուծով դուն ալ առաջ կ'երթաս, մեզի պէս խանութպան մը կ'ըլլաս, ըսաւ:

Եւ իրրեւ քաջալերանք աւելցուց.

— Պակաս ապրանք մը, բան մը ունենաս նէ՛ մենէ առ, պարոն Կարապետ:

— Գլխուս վրայ, չնորհակալ եմ, պատասխանեց Կարապետ, ուրախ եւ դոհ:

Այն օրէն ետքը, բնականաբար Կարապետ մշակեց իր յարաբերութիւնը քովի խանութին հետ: Առտու իրիկուն թէմէննահ ըրաւ, լեզուին վրայ չաքար ու մեղր դրած, նայուածքին մէջ խոնարհութիւն, եւ չարժում-նեբուն մէջ արդահատանք հրաւիրող ձեւ մը:

Իր մրցակիցին մէկը սիրաչահած էր Կարապետ, դրպանը դրած էր զայն դրեթէ:

Կը մնար միւսը:

Միւսը, Խաչիկ աղա Մօրուքեան, զուգադիպութեամբ մը ան ալ Գում-Գափուցի, աւելի տարէց էր, աւելի նրբակազմ, բարեձեւ, աղէքեկ մօրուքով, եւ քիչ

մը խոժոռ նայուածքով։ Հաւանաբար, անոր մերձենալը աւելի դժուար բան մըն էր։ Կարապետ ամիսէ մը ի վեր խանութը բացած էր, եւ Մօրուքեան տակաւին մինչեւ անգամ անդիտանալ կը ձեւացնէր ճիշդ իր դէմը իրեն մրցակից խանութ մը բացուած ըլլալը։ Կարապետ, օրուան մէջ, երբեմն, պատրուակներ ստեղծեց այդ խանութին մօտենալու՝ երբ տէրը դուրսը, դրանը առջեւ կը կենար. բայց մարդը չէր տեսնար ղինքը։ Սակայն, դիտեց որ շատ անգամ այդ երկու խանութպանները՝ միեւնոյն ժամանակ դոցելով խանութնին՝ միասեղ կ'ելլային կ'երթային։ Բարեկամ էին, ըստ երեւոյթին մտերիմ ու սիրալիր։ Արհեստին մրցակցութիւնը զանոնք թշնամի ընելէ հեռի, կարծես իրարու մօտեցուցած, մտերմացուցած էր, ընդհակառակը։

Արդ, օր մը, Կարապետ իր քովի խանութպանին ըսաւ թէ այն իրիկունը ինքն ալ Գում-Գափու պիտի երթար, հետեւապէս իրեն ընկերանար՝ եթէ արդելք չէր ըլլար։

— Վա՞յ, անանկ է նէ, պատասխանեց Օհան աղա, այս իրիկուն քեզի հետ քանի մը հատ ճնկենք։

Ու պատահեցաւ որ դիմացի խանութպանն ալ նոյն ժամուն դոցելով իր խանութը՝ ընկերացաւ Կարապետին եւ Օհանին։ Այս վերջինը ծանօթացուց իրենց նոր արհեստակիցը Ֆաչիկ աղային, որ քիչ մը կարծես արհամարհանքով վերաբերուեցաւ իր նոր ծանօթին հետ։

Բայց եւ այնպէս, հոգը, քաղինոյին մէջ, օղիի դաւաթներուն ազդեցութեանը տակ, Ֆաչիկ աղա ալ մըտերմացաւ իր դրացի խանութպանին հետ եւ սիրալիր ու բարեացակամ եղաւ անոր նկատմամբ։

Օղիի սեղանին առջեւ, Կարապետ տեսաւ թէ իր

դրացի Օհան աղան որքան դիւրաբորբոք, բուռն եւ անմտած մարդ մըն էր, Խաչիկ աղա նոյնքան հանդարտ եւ պաղարիւն, քիչ խօսող եւ խոհուն անձ մը: Նկարադիրներու այդ հակընդդիմութիւնը ուրախութեամբ լեցուց Կարապետը: Անկէց ետքը քանիցս այդպէս Գումգափու երթալու պատրուակին տակ, Կարապետ ընկերացաւ երկու թօհաֆճիներուն եւ մտաւ անոնց մտերմութեանը մէջ: Իմացաւ, խուլ հրճուանքով, թէ որքան որ ալ Օհան եւ Խաչիկ բարեկամ էին՝ իրենց խանութներուն մերձաւորութեան բերմամբը, միշտ չատ չէին սիրեր. նախ իրենց հակոտնեայ նկարագրին եւ յետոյ ընտանեկան հին ու անմոռանալի խնդրոյ մը պատճառով: Իրենց երիտասարդութեանը, Օհան եւ Խաչիկ մեւնոյն աղջկան « զարնուած » էին: Ակէց բախտ մը, որմէ Խաչիկ, աւելի նուրբ եւ աւելի խորամանկ, յաղթող ելած էր եւ աղջկանը հետ ամուսնացած: Օհան, թէեւ մոռնալ ցուցուցած էր այս հարուածը, երբեմն անոր ցաւը կը զգար իր հոգիին մէջ, հակառակ ինքն ալ յետոյ, ամուսնացած ու զաւակներու տէր եղած ըլլալուն: Կարապետ դիտեց նաեւ որ Խաչիկ միշտ հեղնական չեչտ մը ունէր Օհանին հետ, որ՝ առիթէ չափազանց նեղանալը ակներեւ ցոյց կուտար:

Մրցման մարտադաշտին վրայ ռազմական ծրագրի մը յարդարմամբը ու գործադրութեամբը զբաղելով հանդերձ Կարապետ ջանաց իր գործը զարդացնել: Իր դրացիին բարի յօժարութենէն օգտուելով, անոր երաչխաւորութեամբը ապրանք վերցուց, տեսակը ճոխացուց, յաճախորդը չատցուց:

Բայց այդ յառաջդիմութիւնը զինքը, իր անկուշտ ախորժակը զոհացնելէ չատ հեռի էր:

Օրուան մէջ քանի քանի անգամներ, աչքերը ըղձանքի կայծերով բռնկած, իր հարուստ դրացիներուն ցուցափեղկերը կը դիտէր « ա՜խ սրունք խմս ըլլային » մըլմըլալով։

Պալաթէն, ուր կը բնակէր, Կարապետ Գում-Գափու փոխադրուեցաւ, տեղւոյն վրայ կարենալ գործելու համար։

Այդ միջոցներուն Գում-Գափու Թաղային խնդիր մը ծագեցաւ։ Երկու հակամարտիկ կուսակցութիւններ բուռն պայքար մը մղեցին երկու խումբ ընտրելիներու շուրջ՝ նոր Թաղ. Խորհուրդի մը կազմութեան համար։ Օհան եւ Խաչիկ հակառակորդ կուսակցութեանց մէջ գտնուեցան։ Խաչիկ աղա իր մէկ հարուստ եւ ազդեցիկ ազգականը կ'ուզէր Թաղական ընտրել տալ։ Օհան կը հակառակէր ատոր։ Բայց Խաչիկ աղայի կուսակցութիւնը, աւելի զօրաւոր, տարաւ յաղթանակը։ Կարապետ ալ պայքարին մէջ դեր մը խաղաց, ձեռքի տակէ ուժ տալով Խաչիկ աղայի ընտրելիին յաջողութեանը։

Ընտրական յուզումներուն միջոցին, Գում-Գափուի գինետան մէջ, ուր սովորաբար կը հաւաքուէին իրիկունները շուկացիք, տաք վիճաբանութիւններ կատարուեցան, մինչեւ իսկ իրիկուն մը Օհան եւ Խաչիկ, գըլուխնին տաքցած, զիրար բարձրաձայն նախատեցին։

Անիկա բարեդէպ առիթ մը եղաւ որ Կարապետ, մտերմական խօսակցութեան մը միջոցին, Օհան աղային ականջին բաներ մը փսփսաց Խաչիկ աղայի մասին։ Իբր թէ այս վերջինը ըսած կ'ըլլայ Կարապետի թէ՝ շատ չմտերմանայ Օհանի հետ, որովհետեւ կասկածելի եւ վտանգաւոր մարդ մըն է ան։

— Ես վտանգաւոր մարդ եմ մի՛, պոռաց Օհան աղա՝ կատաղութենէն վրիժրալով:

Եւ ահագին ձեռքը սեղանին զարկաւ, չիշեր ու դաւաթներ տապալելով:

— Զաւակներուդ վրայ կ'երդնո՞ւս որ ինէ խմացած ըլլալդ չյայտնես, ըսաւ ուրիշ իրիկուն մը Կարապետ՝ Օհան աղային:

— Կ'երդնում:

— Աղէկ. Աչխիկ աղա երէկ ինծի ըսաւ քեզի համար թէ պիտի անանկանայ մօտերս, եւ թէ դործերդ չատ դէշ վիճակի մէջ են ... :

Օհան աղային դէմքը կաս կարմիր եղաւ. թաւ յօնքերուն տակ աչուըները արիւնով լեցուեցան, կուրծքը ահեղօրէն ուռեցաւ եւ բառերը, զորս ուղեց արտասանել, կոկորդին մէջ խեղդուեցան: Քանի մը րոպէ ֆչաց միայն: Կարապետ անձկութեամբ դիտեց իր զոհին այս այլակերպութիւնները: Եւ չարունակեց.

— Խրատեց ալ դիս որ այլ եւս գործի յարաբերութիւն չունենամ քեզի հետ:

Այս անգամ, Օհան աղային այտերը գալկացեղ դունատեցան, եւ մէկ քանի անյայտող կաղկանձիւններ ելան կոկորդէն:

— Բայց ես կարեւորութիւն անգամ չեմ տար ասոր խօսքերուն, վերջացուց Կարապետ՝ զոհունակութեամբ խմելով իր օղին:

Մեր թօհաֆճին խնամքը ունեցաւ նաեւ նոյնիմաստ վերապրումներ ընելու Օհան աղայի՝ Աչխիկ աղային մօտ, այս վերջինին զսպուած կատաղութեան դիմաշարժութիւնները լրտեսելով անոր ընդհանրապէս խաղաղ ու անվրդով դէմքին վրայ:

Շատ չանցած, երկու վաղեմի արհեստակիցները, իրենց միջեւ ծագած թշնամութեան մասին առանց բառ մը փոխանակելու, խղուեցան, եւ իրարու հետ բարեւ առածու բարին դադրեցուցին բոլորովին:

Իր խանութին ցուցափեղկին եռեւը ապաստանած, կարապետ հրճուանքով իր ձեռքերը կը շփշփէր՝ դիտելով երկու խանութպաններուն առեւտրեամբ ու վըրէժխնդրութեամբ վառուած ակնարկները՝ իրարու դէմ արձակուած: Ու իր ամենօրեայ յանկերգը շրթներուն վրայ էր.

— Ա՛խ սա խանութները իմս ըլլային:

Զարմանալի դիւրաթեքութեամբ մը, կարապետ՝ դիւրաւ այլեւս մահու չափ ատող այդ երկու մարդոց հետ ալ իր յարաբերութիւնները կը պահպանէր ու կը մշակէր, սիրալիր ու մտերմական, առանց, ասոր համար, անոնցմէ այպանուելու. նոյն իսկ կարծես թէ անոնց լռելեայն յօժարամիտ հաւանութեամբը, որովհետեւ անոնց միակ կապը ինքն էր այնուհետեւ, եւ որպէսզի այդ կապին չնորհիւ անոնք հրահրէին իրենց վոխադարձ ատելութիւնը եւ անոր միջոցով կարենային նախատել ու զրպռել դիւրաւ: Կարապետ՝ հետեւապէս՝ անհրաժեշտութիւն մը դարձաւ այդ մարդոց համար: Յետոյ, իր երեւութական անշահախնդրութիւնը երկուքին համար ալ արեւին պէս պայծառ էր: Մինչեւ անդամ այդ անմեղը իրենց ատելութեան եւ թշնամութեան մէկ զոհը կը նկատէին. եւ ասիկա կերպով մը փոխարինելու համար՝ երկուքն ալ կը ջանային օգտակար ըլլալ անոր՝ աժան ապրանքներ տալով, փոխատուութիւններ ընելով, իրենց տուներն իսկ տանելով, երկկողմանի ըրպարտութեանց համար — զորս նենգամիտ

Թօհափճին խնամքը ունեցաւ հետզհետէ դարբնելու, ճոխացնելու եւ արծարծելու — անոր առջեւ ջանալով ինքզինքնին չքմեղացնել: Կարապետ՝ Մօրուքեան եւ Տէրտէրեան ընտանիքներուն բարեկամը եղաւ հաւասարապէս, սիրուելով եւ մեղքցուելով, պաշտպանուելով եւ նպաստաւորուելով անոնցմէ: Մանաւանդ նրբամտութիւնը ունեցաւ անոնցմէ իւրաքանչիւրին ներշնչելու այն հաւատքը թէ ինք՝ խելապէս եւ անկեղծօրէն միմիայն իր բարեկամն էր, եւ միւսին՝ շահու համար միայն կապուած:

Երկու խանութպաններուն այս խուլ եւ անագորոյն պայքարին միջոցին, Կարապետ լեցուց իր խանութը ապրանքով, այլազան եւ արժէքաւոր, եւ յաճախորդները շատցուց: Մանաւանդ որ անդին կռիւը, թէեւ անաղմուկ, սաստկագոյն աստիճանի մը հասաւ: Խաչիկ աղա, հակառակ իր բնածին պաղարիւնութեանը, իր խանութին դրան առջեւ կեցած, շատ նշանակալից ու ամբարտաւան եւ մարտահրաւէր կերպով պեխերը կ'ոլորտկէր, աչքերը իր հակառակորդին խանութին յառած դաժանօրէն: Անոր այս գրգռիչ ընթացքը շատ դըպաւ Օհան աղային, որ արդէն դիւրագրգիռ, իր կողմէ նոյնքան անբարհաւաճ եղանակով մը հակակշռելու համար միւսինը, իր խոշոր հասակովը, ձեռքերը ետին կապած, վեր վար պտտեցաւ խանութին առջեւը, յաճախորդ, առուտուր, եւ այլն մոռցած, եւ ամբողջ մարմնովը տենդագին մոլեգնութենէ մը դղրդուած:

Կարապետին մէկ նոր եւ արիւնալի բանսարկութիւնը դէպքերը գահավիժեցին:

Գիշեր մը, միշտ օղիի սեղանին առջեւ, երդումի սովորական բանաձեւը կատարել տալէ յետոյ, երբ թէ

դժուարութեամբ եւ ակամայ, Կարապետ յայտնեց Խաչիկ աղայի։

— Օհան աղան կ՚ըսէ որ Թերեզա հանըմը ձեր կինը ըլլալէ առաջ իրեն հետ ամէն բան ըրեր լմնցուցեր է... բայց ես բնականաբար չհաւատացի։

Եթէ դիպուածով Օհան աղա նոյն տեղը գտնուէր, անշուշտ ոճիր մը հաւանական էր։ Հէք Խաչիկ աղա, իր ընտանեկան պատուոյն տրուած այդ ամենի հարուածին տակ ճմորած՝ դանդաջելէն տուն գնաց։ Հետեւեալ օրը, եթէ չըլլար Օհան աղայի պարթեւ հասակը եւ ֆիզիքական բացայայտ ուժը, Խաչիկ աղա ապահովապէս յարձակած էր անոր վրայ։ Բայց իսկոյն, Կարապետ անոր ընծայեց նիւթական վրէժառութեան մը դիւրին միջոցը։

Օհան աղայի շահու գլխաւոր աղբիւրներէն մէկն էր մազի ներկ մը, որ մեծ քանակութեամբ կը սպառէր եւ որ, կ՚ըսէին, անոր գործին ընդարձակուելուն գլխաւոր պատճառն էր եղած։ Արդ, Կարապետ յաջողեցաւ գտնել Հրեայ մը, որ գաղտնիքը ունէր մազ ներկելու ջուրի մը, տեսակին մէջ առաջնակարգ, եւ որ հաւանեցաւ կլորիկ գումարի մը փոխարէն Կարապետի յանձնել այդ գաղտնիքը։ Ասով զինուած, Կարապետ Խաչիկ աղայի մօտեցաւ։ Նախ, իրեն յատուկ նրբամտութեամբ մը, անոր մէջ հրահրեց քինախնդրութեան հնոցը՝ զոր տարիէ մը ի վեր պատրաստելու վրայ էր, եւ յետոյ իր ներկին խնդիրը պարզեց. բացատրեց որ եթէ այդ ներկը իր խանութին մէջ շատ աժան գինով ծախուէր, Օհան աղային ներկը կ՚իյնար, կը լմնար։ Ուրախութեան չէկ փայլեր շողացին Խաչիկ աղայի աչ-

ուբնեբուն մէջ, այդ ներկը, այդ երանելի ներկը իր թշնամիին վճռացումն էր:

— Շինէ՛, բե՛ր, ծախե՛նք, ըսաւ, ի՞նչ են պայմաններդ:

Հոս՝ կարապետ՝ ճակատը չիչխեց վարանմամբ: Պայմաննե՞րդ:

— Պայմաններս չատ ալ թեթեւ չեն, ըսաւ ժպտելով:

— Ինչ որ ալ ըլլան, առաջուընէ ընդունած եմ, պատասխանեց Յաչիկ աղա, ձեռքը թօհաֆճիին երկընցնելով ի նշան հաւանութեան:

— Պէտք է որ մեր երկու խանութները միացնենք եւ ընկեր ըլլանք, ըսաւ կարապետ կշռաւոր եւ խուլ ձայնով մը, ներքին զսպուած յուզումէ մը թրթռուն:

— Ընկե՛ր, կրկնեց Յաչիկ աղա, ճակտին քրտինքը սրբելով մատներովը:

— Այո, ընկե՛ր, արձագանգեց անագորոյն խանութպանը:

Շաբաթ մը ետքը Յաչիկ Մօրուքեան եւ Ընկ. Ֆիրմայով մագի ներկ մը հրապարակ ելաւ, տուփը 10 ղրուշի, մինչ Օհան Տէրտէրեանի ներկը 20 ղրուշ կ'արժէր: Օհան աղա ափ ի բերան եղաւ:

— Վա՛յ թշուառական սրիկա՛յ, պոռաց, տունս տեղս պիտի կործանէ. սա նայէ ...

Յաչիկ-կարապետ ընկերութիւնը երկուքին մէջ դաղտնիք էր մնայն: Բայց չատ չանցած կարապետ իր խանութը ճոխացուց՝ ահագին ապրանք բերելով եւ նոյնիսկ երկու պաշտօնեայ վարձելով: Խանութին ճակատը ընդարձակեց, խոշոր եւ հոյակապ ցուցափեղկով

մը որ վար չէր մնար հիմակ իր մրցակից ցուցափեղկերէն: Ներկը ահագին ընդունելութիւն գտաւ. անոր պատճառով՝ Կարապետ դերակշիռ դիրքի մը տիրացաւ Մօրուքեան վաճառատան մէջ, իր ազդեցութեանը տակ ճղմելով հէք Մաչիկ աղան, որուն կեանքը բարոյապէս փճացած էր, անմարելի վրիժառուութեան կրակներուն մէջ անդադար ճենճերուած:

Նոր ներկին հրապարակ ելլելէն եւ մեծաքանակ վաճառման մը արժանանալէն յետոյ հասկցուեցաւ որ Տէրտէրեանին գործը իր ներկին յաջողութեանը հետ կապուած էր: Մրցման չդիմանալով՝ ինկաւ ան, ու եկաւ վայրկեան մը ուր Տէրտէրեան ներկը բոլորովին դադրեցաւ վաճառուելէ: Օհան աղա կը մռնչէր, կը դառնար վաճառատանը մէջ, կը հայհոյէր, կը քֆրէր թիապարտի մը պէս, բայց ստեղծուած նոր կացութեան դարման մը չէր գտնար: Դիտած էր որ խանութին առջեւ իր ցուցադրած յոխորտանքները տղայական չարժաճեւեր էին, անօգուտ եւ ծիծաղելի: Գործը սկսած էր վտանգուիլ, մանաւանդ յորմեհետէ քովի անոնչան խանութին ալ անակնկալ վայր ու ճոխութիւն ստացած էր: Կարապետ այլեւս առաջուան պէս քծնական ճեւեր չունէր իր ղրացի խանութպանին հետ. մենծաղայական էր անոր պէս եւ անկէց ալ աւելի: Վերջին ժամանակներս իր կրած բուռն յուզումները, բարկութիւններն ու կատաղութեան տագնապները չատ բան պակսեցուցած էին Օհան աղային խրոխտ առնականութենէն: Մոսկմամբ դիտեց որ գործը վտանգաւոր ուղղութեան մը մէջ էր, եւ որովհետեւ տակաւին վստահութիւն ունէր Կարապետի վրայ, իր « տէրտը » բացաւ անոր:

— Վիճակս աղէկ չէ, կարապետ, օղլում, ըսաւ, սա դիմացի խայտառակին ներկը խերս անիծեց. ասանկ երթայ նէ լմնցած եմ. ճար մը դիտե՞ս:

— Ձա՛ր, ճա՛ր, ճա՛ր, մրմռաց նենգաւորը, եւ մէկէն ի մէկ.

— Օհան աղա, ըսաւ, կ'ուզե՞ս որ քեզ փրկեմ: Ընկեր ըլլանք, կը փրկուիս:

— Ընկե՛ր, կմկմաց հէք մարդը՝ խոլոր մոլոր կարապետին նայելով:

— Այո՛, ընկե՛ր, արձագանգեց բանսարկուն:

Երկու օր եառքը պայմանագրութիւն մը կնքուեցաւ, որուն համեմատ կարապետ Սանդուռճեան՝ Օհան Տէր-Տէրեանի գործին ընկեր կ'ըլլար, եւ փոխադարձաբար:

Այսպէս, Մաչիկ աղայէն եառքը, Օհան աղան ալ ափին մէջ առաւ կարապետ. ու ա՛լ անկէց եառքը բնաւ հոդը չըրաւ որ անոնք կրնան հասկնալ թէ երկու թըշնամիներուն ալ գործին ընկեր է ինքը, վասնզի նիւթական եւ բարոյական անանկ դիրքի մը հասած էր որ բանէ մը քաշուելու պէտք չունէր: Արճակ համարճակ, վարեց երեք խանութներն ալ: Արդէն, քանի մը ամիս եառքը, Օհան աղա անճնապէս անանկ ծանրածանր պարտքերու տակ ընկճուած էր որ, կարապետ երկու հարիւր ոսկի դրաւ անոր ափը եւ դուրս ըրաւ: Գալով Մաչիկ աղայի, անոր գործը աւելի դիւրին եղաւ լմընցնել: Սպառնացաւ ներկը չպատրաստել եւ ուրիշի մը փոխանցել անոր իրաւունքը՝ եթէ չհաւանէր թողուլ խանութը երկու երեք հարիւր ոսկիի փոխարէն: Մաչիկ աղան փարան առաւ եւ կորագլուխ դուրս ելաւ:

Այս գործողութեան հետեւեալ առտուն, կարա-

պետ, Պալաթցի երբեմնի աննշան «խփէքճի»ն, եկաւ կեցաւ Մահմուտ Փաշա փողոցին մէջտեղը, եւ չուրջը նայեցաւ. Թօհաֆճի երկու փառաւոր վաճառատուններըը, որոնք իր աղքատ խփէքճիի հոգին առենօք այնքան աքցանած էին նախանձի եւ յաջողանքի գեղաններուն տակ, ահա՛ իրն էին. ինքը կը տիրապետէր հիմա երեք վաճառատանց մէջ՝ չնորհիւ մրցումին, անարդ ու ե-ղեռնական մրցումին:

— Օ՛խ, հառաչեց, իմս են ասոնք ... ու հիմակ ա՛լ ապրինք ... իբրեւ պատուաւոր մարդ:

Իրաւ ալ, Թօհաֆճի կարապետը կարեւոր եւ պատուաւոր մարդ է հիմակ. «իր գործին գլուխն» է, կ'ըսեն, եւ 30000 ոսկիի տէր: Ազգը անով կը պարծենայ, ու մարդկութիւնը ... նմանապէս:

Հայ Գրականութիւն, 1911, *թիւ* 1

ՎՐԷԺԸ

Ամառնավերջի լուսնափայլ այդ գիշերը, Մէտիին հատատաբեստ ու պատկառելի կոնքը կը պատռէր Սեւ ծովուն լանջը, ցոյլովը խառնելով ու վրդովելով ջուրերուն խաղաղաւէտ մակերեսը՝ խռովելու համար կարծես նիրհը երկինքէն ի վար ծիր կաթինին։ Հիւսիսէն՝ անծանօթին անյեղլի տարտամութիւնը կը վակէր ամէն բան, մութի, անդունդի, անսահմանութեան խառնաչփոթ ու ահեղ քօղքին տակ, դող տալով տակար ու ջղայնոտ հոգիներու. հարաւէն՝ ասիական ափունքին անորոշ, ստուերագծային երիզը կը չղթայուէր անհունօրէն՝ հեռուստին մէջ անզգալաբար թանձրացող մշուշէն քօղարկուած։ Տիեղերքին վրայ ծանրացող լռութիւնը ինծի կը թուէր այդ րոպէին աւելի ահարկու բան մը քան մեծամռունչ եւ ահագնաղղորդ ուրականները որոնց տեսած էի դիւայնացնելը այդ պատմական ծովը։ Ու այդ լռութիւնն այնքան ճնշիչ էր, ու այդ խաղաղութիւնը այնքան յափշտակող, որ, մերթ, կրթնած վերնայարկի ծովահայեաց երկաթեայ բարամբին, աչքերս ծովայոյզ, տեսակ մը անդրաշխարհիկ թաւալման ցնորքին մէջ, չէի իսկ լսեր նաւուն

ընդերքներուն համաչափ չռինդը ու խուլ ու թրթռացող դղրդիւնը որով Մէտին կը սուրար չարունակ:

Վարը, հասարակ մահկանացուներու մակաղատեղին մէջ, կուրծքեր կը Փչային համաչափութեամբ ու երբեմն՝ քրղական լեռնաբոյր ու ասիաշունչ երգի մը լալագին բեկորը կ'երկննար խաղաղութեան մէջ: Մէկ քանի ղոյդեր, վերի երջանիկներէն, արու եւ էգ, պլրկ ու ինքնամոլոր վարուքով, հոս հոն, լուռ ու մունջ, կը դիտէին բնութեան մեծվայելչութիւնը, ու կը վսխտային երբեմն ու կը սիրուըտէին մերթ: Ու ես մոռցած թէ ո՛ւր եմ, դէպի ո՛ւր կ'ուղղուիմ, ի՛նչ ճըղած էի ետիս, չէի մտածեր, չէի ղդար, կարծես մէկ խտացած մասնիկը դա հեռուի թանձրակուռ մչուշին, ուր կ'անհետանար, կ'աննիւթանար տարտամ երիզը ասիական ամենակատոյց լեռնաշարին: Վիթխարի եւ անըմբռնելի բաներու մտացնորքովը ալեկոծ, կը մոռնայի ցաւն ալ, յոյզն ալ, խնծիղն ալ, վայելքն ալ կեանքին, քաղցրութիւնը մեծ ու մարդկային նպատակներու տենդալից հետապնդումին, եւ էութիւնս, աննպատակ ու անղդալի հեշտութեամբ, կը թաղուէր, կը լուացուէր արսփալից՝ սպիտակաչող ու ծփծփուն ծիր կաթինին մէջ զոր օդոստոսի այդ անապակ լուսնկան կը թափէր ծովուն վրայ:

Մէկէն, սակայն, հառաչանք մը սթափեցուց զիս: Դարձայ, ու տեսայ, ինչ քանի մը քայլ անդին, բարամբին վրայ կքած, մարդ մը որ կը խոկար՝ ծովուն նայելով, անթարթ ու անշարժ: Այնքան ցաւագին թըւեցաւ ինծի այդ հառաչը, մարդկային վիշտի անանկ մեծաբարբառ յայտարարութիւն մը կարդացի անոր մէջ որ, խանդաղատալից հետաքրքրութենէ մը մըղ-

ուած, քիչ մը մօտեցայ՝ աւելի աղէկ տեսնելու համար մարդը: Եւ լուսնի անորոշ ճառագայթին մէջ ճանչցայ ճամբորդ մը, որուն՝ առաջին վայրկեանին խակ՝ երեւոյթն ու շարժումները խորհրդաւոր ու ցաւագին թըւած էին ինծի: Հայ էր անշուշտ, բայց ոչ մէկուն հետ կը տեսնուէր. ցերեկին ծալլապատիկ նստած էր խելացի կողմը, չուրջի շարժումին ու աղմուկին անուշադիր: Ամերիկայէն վերադարձողներու խումբին կը պատկաներ: Բայց ոչ ոք հետը կը խօսէր: Անպարապրելի տրտմութեան մը խորասիրտ դրոշմը կար դէմքին վրայ, մեռելական դունաթափութեամբ: Այդ սրտաճմլիկ տխրութեան առջեւ, անդիմադրելի պէտք մը կը ղդայիր իրեն դիմելու եւ ըսելու. « Բարեկամ, ի՞նչ է վիշտ. արդեօք կրնա՞մ սփոփել քեզ. ըսէ, խօսէ, թեթեւցիր. դուցէ ճար մը կայ ... »: Լուսնին ժպտուն ցոլքը ինծի կը ցուցնէր հիմակ իր կիսադէմքը, կիսախուփ աչքը՝ խոր թաղուած, ու դէմքին դիծերը՝ աւերած ու մաշած: Ու երբ քուրդի լալագին ու կերկեր աւաչը նորէն բարձրացաւ վարէն, մարդը խորթաունդ հառաչ մըն ալ արձակեց: Ու տեսայ արցունքի կաթիլ մը որ պահ մը ցոլացաւ անոր այտին վրայ ու ինկաւ ծովը:

— Բարեկամ, ըսի, ձեռքս ուսին դնելով, ինչո՞ւ կուլաք ... Հայրենիքի կարօո՞տն է արդեօք ...

Մարդը մէկէն ի մէկ չակուեցաւ ու տեսայ որ աճապարանքով թիկնոցին մէջէն զրպանը պահեց թուղթ մը դոր ձեռքին մէջ ունէր:

— Հայրենիքի կարօո՞տ, ո՛, անշուշտ կայ ատիկա, ըսաւ նուաղած ու տրտմալի ձայնով ... բայց իմ ցաւս

ադ չէ մխայն ... իմ ցաւս անմարելի է ... եւ աւելորդ է դիս մխիթարել վորձել:

— Ո՞սկից կուգաք:

— Ամերիկայէն. հազիւ երկու տարի է երթալս... դործ ունէի հոն. բաւական դրամ կը չահէի, բայց ա-ճապարանքով ետ կը դառնամ ... որովհետեւ ...

Չշարունակեց. ու դլուխը լինկաւ կուրծքին վրայ ու աչքերը նայեցան ծովուն: Հինդ վայրկեան մնաց այդպէս, կարծես քարացած: Սպասեցի որ չարունակէ:

— Որովհետեւ, յարեց դլուխը վեր առնելով, կընոջս մահուան լուրը առի ...

— Մեռա՞ւ կինդ, հարցուցի վչտակցութեան մը պէս, մեքենաբար:

— Մեռա՞ւ, կրկնեց՝ լինքնիրենը խօսելու պէս մթութեան նայելով. ո՛չ, չմեռաւ, պարոն, մեռցուցի՛ն ...

Ու այս վերջին բառը արտասանուեցաւ ոչ թէ տրտմութեամբ, այլ կատաղութեամբ մը որմէ իր ամբողջ մարմինը դողաց:

— Այո՛, բարեկամս, չարունակեց, երկու ձեռքերովը վանդակաձողը բռնած ամբօրէն ու միշտ աչքերը մութ անջրպետին յառած, այո՛, մեռցուցին խեղճ կինս, սիրական կինս, քաղցր եւ զմայլելի կինս ... մեռցուցի՛ն, սրիկանե՛րը ...

Այս անդամ երկու բռունցքները վեր առաւ, օդին մէջ երերցուց, ու լսեցի ակռաներուն քսմնելի կճըռտուքը:

Բոլոր այս խօսքերուն եւ չարժումներուն տակ կըռահեցի ընտանեկան տռամ մը, անշուշտ ցաւագին

բայց հետաքրքրաշարժ ալ: Սակայն խօսակիցս այնքան ջլայնացած, այնքան վրդովուած էր որ չէի համարձակեր այդ տառմին մանրամասնութիւնները հարցնել իրեն: Մնաց որ, խօսելու եղանակէն, դրծածած բառերէն կը հասկցուէր թէ տղէտ մէկը չէր, արտայայտուելու մաքուր եւ պատկերալից ձեւ մը ունէր, ինչ որ աւելի չահեկան կը դարձնէր զինքը իմ աչքիս եւ իր վիշտը աւելի ողբերգական կ'ընծայէր ինծի:

— Ամիսներէ ի վեր խաղաղ քուն մը չեմ քնացած, շարունակեց՝ հուրծքը հառաչալից, մղուած անչուշտ պոռթկալու այն անդիմադրելի պէտքէն զոր բուռն ցաւերէ տառապողները կը զգան, դուցէ ոչ թէ թեթեւնալու, այլ իրենց կսկիծը արծարծելու, բոցավառելու համար: Այո, քունս վրդովուած է, կանոնաւոր սնունդ չեմ առներ, եւ կնոջս ուրուականը կը տանջէ զիս ... կեանք չէ իմս, դժոխք է ... բայց անչուշտ վախճանը կայ այս անտանելի վիճակին ... երբ զիւղս վերադառնամ զիս չպիտի ճանչնան. աւելի աղէկ. ծպտուելու պէտք չպիտի ունենամ վրէժ լուծելու համար:

Եւ վայրկեան մը լռելէ յետոյ՝

— Բայց դուք ո՞վ էք, կրնա՞մ ճանչնալ, հարցուց, յանկարծ անվստահութեան զգացումով մը թերեւս լեցուած:

Ըսի թէ ո՛վ եմ, եւ ո՛ւր կ'երթամ, ի՛նչ ընելու համար: Իսկոյն, տեսակ մը ճառագայթումով ձեռքն ինծի երկարեց:

— Ուրախ եմ, ըսաւ, զձեզ ճանչնալուս. արդէն ծանօթ էիք ինծի ... ձեր գրուածքներովը:

Եւ գոհունակութեան հառաչանքով մը՝

— Հիմա, շարունակեց, մտիկ ըրէք զիս՝ տեսնելու համար թէ ի՛նչ հրէշութիւններ կան աշխարհիս վրայ, ամէնէն հեռաւոր գիւղերուն մէջ իսկ:

« Ես Խարբերդի Բ... գիւղէն եմ. Մեզրէի Կեդրոնականը առի ուսումս, եւ շրջանաւարտ ըլլալէ յետոյ ուսուցչութիւն ըրի մեր գիւղի վարժարանը: Այդ միջոցին ճանչցայ այն աղջիկը որ ետքէն կինս եղաւ: Անիկա շատ գեղեցիկ չէր, բայց ամբողջութեամբ շնորհք էր. Եփրատ Քոլէճի մէջ կրթուած՝ մեր գիւղի օրիորդներուն առաջինն էր իր զարգացումովը, համեստութեամբը եւ պարկեշտութեամբը: Ամենուն աչքը անոր վրայ էր. իր ծնողքը գիւղին էն հարուստն էին, ինչ որ անշուշտ մեծագոյն հրապոյրն էր զինքը առնել ուզողներուն աչքին ...: Բայց ինք ոչ մէկուն կարեւորութիւն կուտար: Իր քոյրը ամուսնացած էր իմ դպրոցակից ընկերոջս եւ ամէնէն մտերիմ բարեկամիս հետ, որ՝ աղքատ բայց գործունեայ ըլլալով յաջողած էր գլխէ հանել այդ հարուստ աղջիկը: Ծնողքը պարտաւորուած էին տալ իրենց աղջիկը այդ մարդուն: Անգամ մը այդ տունէն ներս մտնելուն պէս՝ բարեկամս, որ իր մէջ գէշ ու չար բնազդներ ունի եղեր ծածկուած, տիրապետական կը դառնայ եւ ամէնքը իր քմահաճոյքներուն ծառայ կը դարձնէ: Իր քենին՝ բնականաբար չէր կրնար համակրիլ այդ բիրտ ու կոշտ մարդուն, որ ամէն առթիւ վիրաւորանքներ կը հասցնէր խեղճ աղջկան, որուն հետ արդէն սկսած էի համակրական յարաբերութիւններ ունենալ: Շատ չանցած երեւան ելաւ մեր յարաբերութիւնը, եւ բարեկամս, որ այնքան սիրալիր էր միշտ հետս, յայտնապէս թշնամութիւն սկըսաւ ինծի դէմ ...: Եւ հասկնալով որ դիտաւորութիւնս

էր ամուսնանալ իր քեռիին հետ, ամէն ստորնութեանց դիմաց արդիւնելու համար այդ բանը ... »:

Յօսակիցս կանգ առաւ. դիշերուան կիսալոյսին մէջ աչքերը չողացին չէկ լոյսերով. ու տեսայ որ դէմքին դիծերը կը պրկուէին, կը կծկուէին՝ քսմնելի ըլլալու չափ: Իր դիակնային մաշուածութեան մէջ՝ մոլեգնութեան այդ յարոյցը ահարկու կը դարձնէր զայն, եւ չորցած կոկորդը թրջելու համար թուք կուլ կուտար դժնդակ ճիպով մը:

— Բայց մեր խոստումը վերջնական, մեր դաշինքը անդառնալի էր, չարունակեց մարդը: Նշանածս ինծի կը հաղորդէր նոդկանքը եւ ատելութիւնը զոր կը զդար իր քեռայրին հանդէպ, եւ անհամբեր էր դուրս ելլալու այդ տունէն՝ ամուսնանալով ինծի հետ ...: Ծնողքը բնականաբար ենթարկուած իրենց բռնաւոր վիճակին՝ համամիտ էին անոր հետ՝ աղջիկնին ինծի չտալու. բայց նշանածիս անյողդողդ կամքը յաղթեց ամենուն. եւ մենք ամուսնացանք ...: Օ՛հ, երջանիկ մէկ տարին որ միասին ապրեցանք մեր տանը մէջ, ո՛հ, ա՛յդ երանելի ու անդառնալի օրերը. երա՞զ էր ատիկա ...: Մէկ տարի, կեանքիս մէջ միայն մէկ տարի երջանի՛կ ... Եւ անկէ ետքը, ու հիմա մանաւանդ, կեանքս դժոխք է, պարոն, դժո՛խք, հեծեց խեղճ մարդը ամբողջ մարմնով դողդղալով ...:

Մէտին կը սահէր խաղաղ՝ ինչպէս վիթխարի չըմուչկ սառնեղէն յախճապակիի մը վրայ. հեռուն, ափունքին մօտ, փարոսի մը ճառագայթը կը չողար՝ երկար ու միօրինակ քթթումներով. եւ քրղական աւաչը մերթ նուաղկոտ կը բարձրանար՝ քունէն կարծես այլ եւս յաղթահարուած. եւ կամրջակին վրայ սերուբտող

սիլուէդները անյայտ կ'ըլլային կամացուկ մը՝ վախ-
չելով թեթեւ զովէն որ սկսած էր ոսկորներս սարսռա-
ցնել: Ու այդ տարաբաղդ մարդուն եղկելի կոծը ար-
ձակուած այդ դիւթական անդորրին մէջ՝ աւանդավե-
պային աղաղակ մը կը թուէր ինծի ...:

— Այո՛, պարոն, երջանիկ եղանք, ես ու կինս, ո-
րուն հոգիին ամբողջ ազնուութիւնը, նկարագրին բո-
վանդակ բարձրութիւնը հաստատեցի այդ ամենօրեայ
մտերմութեան մէջ, ու մէկ՝ տարի յետոյ յիմարաբար
կը սիրէի զինքը ...: Ու ոչինչ կրնար համոզել մեզ թէ
մեր երջանկութիւնը տեւական չպիտի ըլլար, քանի որ
մեկուսի կ'ապրէինք, ամէն յարաբերութիւն խզած,
նոյնիսկ աներոջս տանը հետ, նոյնիսկ բարեկամիս
հետ ...: Բայց, ապրիլ կ'ուզէր. մեր խնայողութիւն-
ները հատնելու վրայ էին. մօտաւոր ապագանիս վար-
դագոյն չէր ...: Այր ու կին խորհեցանք երկարօրէն,
եւ վերջապէս, թէեւ ահիկա դժնդակ բան մը ըլլար
երկուքիս ալ համար, որոշեցինք որ ես Ամերիկա եր-
թամ դրամ շահելու, քանի մը տարուան համար, յետոյ
հաւաքուած դրամով գործ մը ստեղծեմ ես ինծի, որ-
պէսզի կինս երջանիկ ըլլայ եւ ոչ մէկէն կախում ունե-
նանք: Մէկ դժուարութիւն մը կար. կինս ո՞ւր պիտի
մնար բացակայութեանս միջոցին, ասիկա երկուքիս
համար ալ մեծ մտատանջութիւն եղաւ. վեր դարձու-
ցինք, վար դարձուցինք եւ չկրցանք որոշման մը յան-
գիլ, երբ այդ օրերը զոքանչս մեզի եկաւ, իմացած ըլ-
լալով մեկնումս. համակրութիւն ցոյց տուաւ եւ յայ-
տարարեց որ իմ բացակայութեանս՝ աղջիկը առանձին
չէր թողուր, իրենց տունը կ'առնէր, մինչեւ իմ վերա-
դարձս: Հետեւեալ օրը, կնոջս քեռայրը, իմ բարեկամս

Եկաւ մխեւնոյն վախաքը յայտնել, սիրալիր ու համոզիչ ձեւերով ապահովցնելով զիս թէ մեծ խնամք եւ հոգածութիւն պիտի ցոյց տրուէր կնոջս հանդէպ:

— Կը մտածենք, ըսինք իրենց:

Բայց կ'ինա բնազդաբար, տեսակ մը կանխազգացումով՝ կը դժկամակէր համաձայնիլ այս հրաւէրին. չէր կրնար որոշակի ըսել թէ ինչ բանէ կը վախնար իր ծննդավայր տանը մէջ. գլխաւորապէս մասնաւոր նողկանք մը կը զգար իր քեռայրին նկատմամբ. միշտ տեսակ մը երկիւղ ունեցած էր անկէ՝ առանց յայտնի պատճառի, այնպէս, բնազդաբար:

Յետոյ դուրսը, առանձինն, նորէն զիս բռնելով, քննեկալս փորձեց համոզել զիս:

— Ինչ բարեկամիդ չե՞ս վստահիր, ըսաւ, բացակայութեանդ միջոցին կինդ ո՞ւր կրնայ մնալ՝ եթէ ոչ իր ծննդավայր տունը, որ ամէն տեսակէտով ապահովադոյն տեղն է:

Հարկը օրէնքը լուծեց, եւ ես իր ծննդավայր տունը թողլով հոգեհատորս՝ զացի Ամերիկա, տրուած ապահովութիւններէն սիրտս բաւական հանդստացած ...:

Ծօսակիցս այս վերջին բառերը արտասանեց այնքան նուաղուն շեշտով, անանկ յուսահատական ճիգով մը որ կարծեցի թէ պիտի նուաղէր. երկու ձեռքերովը բռնեց երկաթեայ ճողը, զրեթէ վաթխուեցաւ անոր՝ վար չիյնալու համար. եւ կը նայէր, ակնապիշ, հեռուն, ամպարագիծ տարածութեան՝ որ խաւարասոյզ կ'անդնդանար: Ջէի տեսած տակաւին մարդ մը որ ցաւէ եւ յուսահատութենէ այնքան ընկճուած, այնքան տչնչացած ըլլայ: Կարծես կը լսէի իր էութեան փլչիլը,

կեանքի մը քայքայման քամմնելի շառաչը: Եւ այդ աղեխարշ փլուզումը արգիլելու անկարող, անկարեկիր հանդիսատեսը կ'ըլլայի անոր, սառած, քարացած դրեթէ ...:

— Ամերիկայէն մինչեւ հոս, շարունակեց խուլ ձայնով մը, այս անդունդը շատոնց լափած կ'ըլլար զիս՝ եթէ վրէժխնդրութեան կրակը չըլլար մէջս ...:

Կը լսէի կուրծքին հեւքը, տաժանագին ու դժնդակ բան մը. կը տեսնէի իր մարմինը տակնուվրայ ընող մրրիկը:

— Վերջապէս ի՞նչ պատահեցաւ քեզի, պարոն, հարցուցի, գործին վախճանը իմանալու անհամբեր:

— Գացի Ամերիկա ...: Ի՞նչ երեւցաւ աչքիս այդ շքեղ ու ահագին երկիրը, ոչնչութիւն մը. վասնզի կինս հետս չէր, վասնզի՝ հակառակ ինծի տրուած բոլոր ապահովութիւններուն՝ չարաշուք կասկածներ սիրտս կը խոշտանգէին. հեռուէն, հայրենական գիւղս դրախտավայր մը կը թուէր ինծի, եւ այդ Ամերիկան կոշտ ու անիմաստ տեղ մը: Ինծի ղրկած առաջին նամակէն իսկ կինս կը զգացնէր իր անհանգստութիւնը ծնողաց տանը մէջ: Բայց կ'ապահովցնէր զիս թէ պիտի համբերէր, մեր ապագայ փրկութեանը համար ...: Աղէկ, մոլեգնօրէն սկսած էի աշխատիլ. ի սկզբան քիչ շահեցայ, խնայողութիւն ըրի, յետոյ շատ շահեցայ ...: Ուրախ էի. գուցէ նպատակս իրագործուէր ...: Միակ մխիթարութիւնս, կնոջս նամակներն էին ... Անոնցմով կը սնանէի, կ'ապրէի այդ անտանելի օտարութեան մէջ: Անցաւ տարիուկէս. եւ ահա օր մը նամակի մը մէջ կինս կը յայտնէր թէ ծնողացը տունը իրեն համար կատարեալ դժոխք մըն էր եղած ...: Իր առողջութիւնն ալ

այնքան լաւ չէր։ Ամերիկան գլխուս դարձաւ ...։ Ի՛նչ ընէի, ի՛նչ կրնայի ընել այդքան հեռուէն. եւ մանաւանդ գիտնալով կնոջս զգուշաւորութիւնը, հեռուն՝ օտար երկրի մէջ գլխ դառնացնել չուզելու իր մտահոգութիւնը, իրաւամբ կ՚ենթադրէի թէ շատ բան կը ծածկէր ինէ, ճշմարտութիւնը ամբողջութեամբ չէր ըսեր։ Ծ՞ա դառնայի, թողլով գործս ու ապագայիս իրագործումը։ Նամակ նամակի վրայ գրեցի, սիրտ տալով, մանրամասնութիւններ ուզելով։ Յետոյ մէկ քանի ամիս լուր չառի իրմէ ...։ Զարաշուք մտածումներ ըղեղս տանջեցին ու աշխատութեան կորովս երթալով կը տկարանար ...։ Յետոյ նամակ մը առի, սա նամակը (գրպանէն հանելով ցոյց տուաւ ինծի), վերջին նամակը, պարոն, որ խեղճ կնոջս արցունքին մէջ թաթխուած էր եւ արդէն մա՛հ կը հոտէր ...։ Կ՚ուզէ՞ք որ ձեզի կարդամ ...։

Եւ խօսակիցս բացաւ նամակը, թուլցած, քուրջ դարձած թուղթի կտոր մը, եւ գրեթէ առանց վրան նայելու, լուսնի տժգոյն լոյսին մէջ, կարդաց զայն, կամ աւելի՝ գոց ըսաւ զայն, դողդոջուն ու լալագին ձայնով։ Զեմ յիշեր լսած ըլլալ աւելի վշտալից եւ տխուր բան մը քան այդ արտասուայեղձ նամակին ընթերցումը։ Մարտիրոսագրութիւն մըն էր։ Հոգիի տառապանք մը քիչ անգամ այդքան սրտայոյզ, այդքան տպաւորիչ կերպով արտայայտուած էր։ Այդ նամակը, պահ մը, իմ հոգիս ալ կը սգաւորէր այնքան որքան այդ խեղճ մարդունը ...։ Եւ երբ լմնցուց խօսակիցս գրեթէ ուշընչացած էր. չէր լար, չէր հեկեկար. գրերուն կը նայէր աչքերուն տարօրինակ, դիւային սեւեռումով մը. եւ

Ես վայրկեան մը վախցայ թէ մարդը խենդեցած կ'ըլլայ:

— Այդ նամակէ՞ն եաքը, հարցուցի ուժգնին ձայնով մը, մարդը սթափեցնելու համար:

— Ա՛լ ոչինչ, խորդաց, կոկորդը դեղանուած ...: Այո՛, անկէ եաքը ոչինչ ...: Աշխատութիւնս խակոյն դադրեցուցի, որովհետեւ անկարելի էր աշխատիլ ...: Յետոյ, օրին մէկը, կնոջս չատ մտերիմ բարեկամուհիներէն մէկը որ Ամերիկա կը գտնուէր եւ հոն ամուսնացած էր, կանչեց զիս, եւ ատելորդ ձեւաբանութիւններէ յետոյ խմացուց թէ կինս մեռեր էր: Ի սկզբան չհաւատացի, վասնզի չէի ուզեր հաշտուիլ այն դաղափարին հետ թէ կինս կրնար մեռնիլ: Նամակը ցուցուց ... իր ծնողքէն էր. ճիշդ էր ուրեմն. մեռեր էր կինս ... Դուրս նետուեցայ, փողոց փողոց քալեցի ժամերով. պահ մը մտածեցի անձնասպան ըլլալ. բայց ներքին ձայն մը կ'ըսէր ինծի թէ հարկ էր վրէժ լուծել ...: Վրէ՛ժ, այո՛, վրէ՛ժ կը գոռար՝ էութեանս բովանդակ թափը այդ բառին մէջ ապառնելով ...:

Եւ կարճ դադարէ մը եաքը՝

— Որովհետեւ պէտք է գիտնաք, պարոն, ատելցուց, թէ յետոյ ատելի պժգալի եւ զարհուրելի մանրամասնութիւնները խմացայ կնոջս այդ բարեկամուհիէն որուն կը գրէ եղեր կինս՝ ամէն բան խոստովանելով անոր ...: Այսպէս, խմացայ թէ քենեկալս, որուն տրուած հաւատիքները ըսի ձեզ՝ կնոջս մասին, նախկին դպրոցական ընկերս եւ բարեկամս, այդ հրէշը ուղեր է, փորձ փորձեր է ... խեղճ ու անտէր կնոջս պատիւը դպչելու. կրնաք երեւակայել յուզումը որուն կինս

մատնուած ըլլալու է այդ հրէշային փորձին հետեւանօք ...:

Ծօսակիցս, լուանին նայեցաւ, որ հիմակ երկինքին բարձրերը ելած՝ պզտիկցեր էր, ու ծովուն վրայ սպիտակ չնարաւորը հետզհետէ կը ժպտուն էր, ու բարձրացող թեթեւ հովը մեղմիկ ծփանք մը կը յարուցանէր նաւուն չուրջը: Բնութիւնն ալ կարծես կը սպառ հիմա վիշտը այդ մարդուն, զոր մխիթարելու բովանդակ անզօրութիւնս կը հաստատէի:

— Բայց տակաւին աւելի ահաւորը կայ, յարեց. դիտէ՞ք ինչու կնոջս պատիւին վրայ յարձակիլ փորձած է այդ սրիկան, որպէսզի կինս ազդուելով, յուզուելով, ցնցուելով հիւանդանայ, քայքայուի, մեռնի. այո, մեռնի, որպէսզի ծնողացը միակ ժառանգորդը իր կինը մնայ, ու ինք տիրանայ այդ ամբողջ հարստութեան...: Ահա հիմակ հասաւ իր անարդ մուրհակին ...: Մեռաւ կինս, ու ինք կը տիրանայ անոնց բոլոր ստացուածքներուն ...: Չի դիտեր թշուառականը թէ պիտի դայ վրէժի ժամը, արդար ու ահեղ վրէժին ...:

Կէս գիշերը անցած էր, ու խոնաւութիւնը մինչեւ ոսկորներս կը թափանցէր: Բուռն փափաք մը ունէի տաք վերմակներու տակ կծկուելու. ու այս ցաւագին պատմութիւնը չլսած էր հոգիս, ու յոգնած էի:

— Արի՛ եղիր բարեկամ, ըսի իրրեւ մխիթարանք... խնամէ ինքզինքդ, անունդ առ եւ քնացիր:

— Քնանա՛լ, ըսաւ, տեսակ մը դառն քրքիջով. իմ քունս մղձաւանջ մըն է, թափառում մըն է մութ եւ ամայի դերեզմաններուն մէջ, կնոջս ուրուականը կը վնտռեմ, ու երբեմն կը տեսնեմ զինքը՝ իր ճերմակ

պատանքին մէջ. կը մօտենամ իրեն, դողդոջ քայլերով բայց ան կը վախչէ, ժպտուն, դէմս օրօրումով մը ... կը վախչէ ինէ, հէ՛ք սիրական կ'ինա ...:

Եւ մինչ լուռ եւ բուռն հեկեկանքներով կը թօթվըւէր ան, աճապարեցի հեռանալ, հեռանալ այդ մարդէն եւ այդ անհանդուրժելի ցաւէն ...:

Զորս ամիս եաքը, Դեկտեմբերի վերջերը, օր մը նստած էի Մեղիրէի առաջնորդարանի սրահին մէջ: Երկու մարդեր ներս մտան, յարդանօք բարեւեցին Առաջնորդը, թուղթ մը տուին անոր եւ կեցան: Յանկարծ, անոնցմէ մէկուն մէջ ճանչցայ Մէտիի մարդը, որուն ցաւագին սիլուէդը չատ անգամ քունս խռոված էր, եւ իր աղեխարշ կոծր ականջիս մէջ յաճախ կը դոնչէր: Անիկա հարեւանցի մը նայեցաւ ինծի եւ ապահովապէս չյիշեց դիս: Ուշադրութեամբ հաստատեցի թէ բոլորովին փոխուած էր ան: Ի՞նչ եղած էր արդեօք, մտածեցի, կնոջը մահուան լուրը ստոյգ չէ՞ր, եւ վերադարձին ո՞ղջ գտած էր զայն: Այլապէս ինչո՞վ կարելի էր բացատրել իր մինչեւ իսկ զուարթ երեւոյթը: Ու միաքըս դրի, դուրս ելլելէն եաքը ետեւէն երթալ, ինքզինքս ճանչցնել եւ տեղեկութիւններ առնել իր մասին:

Բայց ահա սա խօսակցութիւնը լսեցի, որ կեանքիս ամէնէն ապշեցուցիչ անակնկալներէն մէկը եղաւ, եւ ճչդորոշող չափանիշը նաեւ մարդկային կասկածելի բարոյականին:

Առաջնորդը հարցուց.

— Ի՞նչ կ'ուզէք:

— Պարոնին համար ամուսնական հրամանի մը, պատասխանեց ան որ կ'ընկերանար իմ մարդուս:

— Պարոնը նո՞ր կ'ամուսնանայ, հարցուց Առաջնորդը:

— Ո՛չ, պատասխանեց նոյն մարդը. առջի կինը որ իմ քենիս էր՝ մեռաւ դժբախտաբար. հիմա կ'ուզէ դարձեալ ամուսնանալ ինծի ազգական աղջկան մը հետ. ես կնքահայր կ'ըլլամ իրեն, որովհետեւ ոչ մի հայն քենեկալ ենք այլ եւ պզտիկուց դրեթէ միասին մեծցած...:

Ետքի խօսքերը ալ դրեթէ չլսեցի, հրամանի դործողութիւնը կատարուեցաւ եւ մարդիկը ելան գացին:

Ա՛լ աւելորդ սեպեցի հոս ենուն դուրս ելլել, հարցնելու համար Մէտիի մարդուն թէ ո՞ւր մնացած էր իր վրէժին դործադրութիւնը:

Այս պատահարէն ի վեր մի տարի դրած եմ չհաւատալ ամէնէն դառնաթուրմ ցաւերուն իսկ:

Հայ Գրականութիւն, 1914, թիւ 7

ԳԵՐԱԳՈՅՆ ՆԵՐՈՒՄԸ

— Թուխթիւնճի՛, սիկարա քէհատը՛, քա՛վ քիսըրիթ:

Հիմակ հազիւ տասներկու տարու կայ Ռափիկ. երկու տարի առաջ մեծ հայրը թեւէն բռներ ու դպրոցէն դուրս հաներ էր՝ սա տրամաբանական չարժառիթը նետելով թոռանը երեսին. « Ծօ՛, ուսմունքը փուլ մը չընէը, հացերնուս վարան հանելու նայինք. հայտէ նայիմ, հի՛չտ, առ սա խուրթին »:

Ու Ռափիկ կէս մէթր երկայնութեամբ, քառորդ մէթր լայնութեամբ եւ հինգ մատ բարձրութեամբ տուփ մը կախեր էր ճխտէն վար, որուն մէջ կային ծըխախոտի զանազան մեծութեամբ տուփեր, սիկարի թուղթի թերթիկներ ու լուցկիի տուփեր, զորս պարտաւոր էր փողոցէ փողոց պտըտցնել, իր մանկային սուր, կերկերահունչ ձայնովը գոչելով.

— Թուխթիւնճի՛, սիկարա քէհատը՛, քա՛վ քիսըրիթ:

Մեծ հայրը նախ իր խռպոտ ձայնովը կրկներ էր այս բացագանչութիւնը, մէկ քանի անգամ. եւ մէկ քանի ապտակներ ալ գործնականապէս ազդելով Ռափիկի մտայինն ու ձայնայինը լարերուն վրայ, հիմակ

կազմած էին սոյն եղանակաւոր ելեւէջով երբեմն մեղանուչ, երբեմն սրատոչ բացատանչութիւնը, որուն արձագանգը կը թնդար վողոցներուն մէջ, առտուընէ մինչեւ իրիկուն, ամառ ձմեռ, ձիւնին ու անձրեւին, մերթ սոխակի մը դայլայլին տպաւորութիւնը թողլով, մերթ տխրահունչ վայոցը յիշեցնելով սգատեսիլ բուին:

Ծարխուլ ողորմելի սենեակը, ուր մեծ հայր ու թոռ կ'ապրէին՝ փլփլած տան մը գետնայարկին կրծող խոնաւութեանը մէջ, ուշադրաւ էր իր ներքին կարգ ու սարքովը: Ցածկեկ վողոցի մը անկիւնը, կորաքամակ ու ծերուկ մարդ մը նստած էր, երկայն սեւ վերարկուի մը մէջ պահած իր ոսկրոտ մարմինը որուն մէկ մասն անչարժութեան դատապարտուած էր: Վըշտալից տարիներ քանդակադործի մը հերիւնին նրբանքովը՝ ակօսներ փորփրած էին անոր երեսին լերկ մաշկին վրայ, անողոք ոլորքներով, ճակտէն մինչեւ վիզը:

Ռափիկին մեծ հայրն էր այս մարդը: Դէմքին դաժան ու խեղ արտայայտութիւնը, մորթին փոթերէն չեչտուելով, ահարկու տպաւորութիւն մը կը թողուր: Պզտոր ապակիներով ու ժանդոտած շրջանակներով ողորմելի ակնոց մը ոսկրացից քիթին վրայ կը հանդչէր միշտ. աչքն անքթիթ յառած լուցկիի տուփերու խառն ի խուռն զանգուածի մը վրայ, որոնց մէջ չարունակ կը պտըտէին իր չոր ու ծռմռած մատները, լեցուն տուփերէն դողնալով ու պարապները լեցնելով: Իր ճիշդքովը, գետնին վրայ կը պառկէր երկայն սեւ գաւազան մը, որ իր անթացուպն էր, եւ ի հարկին, իր ահարկու զէնքը, որուն յատկութիւնները խղճի մտօք սերտած էր փոքրիկ Ռափիկը:

Ուրիշ մանր մունր առարկաներ կը գտնուէին այդ

դարչահոտ խուցին մէջ, երկու երեք մրոտած փոքր սաններ, կրակարան մը, որմաղարանի մը մէջ կանթեղ մը, մէկ երկու պնակներ, հին դեղնած սաղմոս մը, եւայլն:

Տախտակամածը ծածկուած էր եղէւ ու կերակուրի թափթփուքներու ահագին արատներով: Երկու պատուհաններուն ապակիները կ'երեւային՝ փտած ճաթռտած վարագոյրներու մէջէն, աղտոտ ու փոշեթաթաւ: Այդ դարչելի խուցին մէջ թափանցող նուաղկոտ լոյսը թախծկոտ տխրութիւն մը կը ցանէր հոն, առարկաներու դիծերը տարտղնելով, իրար խառնելով, ու արտամորմոք ամբողջութիւն մը արտադրելով: Ու այս ամէնուն մէջ, չարժուն մխակ բանը, բազմոցի մթագոյն ծերուկին երկար, ոսկրոտ մատներն էին որոնք դողդոջուն դիծեր ու չրջաններ կը ճեւացնէին օդին մէջ, լուցկիի տուփերուն մէկէն մխւսէն երթալով չարունակ, լուցկիի կոյտեր կազմելով պարապ տուփերուն համար, որոնք իր բացէն չահը կը ներկայացնէին, եւ որոնց վրայ կը յառէին իր մթաչող խաժ աչուըները, թաւատեւ սպիտակախառն յօնքերուն տակէն:

Հաճի Մարտիրոս կսկիծ տեսած մարդ էր. զաւակներ ու թոռներ թաղած էր, հաստատուն կաղնիի պէս մինակ ինք անխախտ մնալով այն մահաբոյր քամիներուն դէմ որոնք բիրտ ուժգնութեամբ առեր տարեր էին իր « ճիւղերները »ը, հետզհետէ պարապութիւն բերելով իր չուրջը, խեղճութիւն սփռելով:

Եւ կսկիծն ալ կարծրացնելով այդ ծերացած դառնացած սիրտը, անտարբերութիւն սոսկալի անղգածութիւն առաջ բերեր էր: Մ'ել մահուան աւերներէն բնաւ սոսկում չունէր հիմակ. ամէն բան եղած լմնցած էր.

ինքը կը մնար ու իր Ռափիկ Թոռը, որուն գոյութիւնը միայն անոր համար կարեւոր էր իրեն, վասնզի անոր աշխատանքին արդիւնքով կ'ապրէր, ինք աւելի դոհ կ'ըլլար, եթէ ան ալ մեռնէր: Կը կարծէր որ իրեն կը յիշեցնէր իր բոլորտիքէն անհետացած դէմքերը. ու երբ մէջառեղէն վերնաթ տղան, Հաճի Մարտիրոս պիտի ըսէր թէ ասանկ եկած է աշխարհքի վրայ, միս մինակ ու ասանկ պիտի երթայ:

Իր կեանքը աշխարհքի վրայ կեդրոնացած էր լուցկիներու, սիկարի թուղթերու եւ ծխախոտի տուփերու մէջ, զորս առտուընէ մինչեւ իրիկուն մահներուն մէջէն կ'անցընէր չոյելով վայելելով ու չակրտելով անընդհատ, իր միտքն յոգնեցնելով միայն այն ապօրէն միջոցներուն վրայ որոնցմով կրնար աւելորդ շահ մը ընել:

Տարի մը առաջ, երբ իրիկուն մը կռուխի հարուածներ կ'իջեցնէր փոքրիկ Ռափիկին, յանկարծ Թուլուքիւն մը զգացեր էր ձախ կողմին վրայ, ու մասնակի անդամալուծութիւն մը անզգայացուցեր էր իր ձախ ոտքն ու ձեռքը: Բազուկը մասամբ առողջացեր էր, բայց ձախ սրունքը նոյնը կը մնար միշտ ու այս պատճառով խուցին մէջ մտեր էր այն խոշոր անթացուպը, որ ճշմարիտ պատուհաս մըն էր եղած Ռափիկի դլխուն:

Մութը կը կոխէր, նոյեմբերի ցրտախառն այն մութը որ մռայլով ու թախծութեամբ չինուած է: Հաճի Մարտիրոս ակնոցը հաներ էր, ու իր պղտոր աչքերովը փողոցը կը դիտէր, երբեմն քթին տակէն մրմռալով.

— Սա լակո՞տը վուր մնաց, ա՛խ էյէր նորէն պակաս է նէ ...

Ու ալ ձեռքովը անթացուպը կը շոյէր, դէմքի ա-
ղէտալի ծամածռումով մը:

Յանկարծ Ծերունին վեր առաւ ղլուխը, որպէ չան
մը պէս ականջները տնկելով. իրիկնամուտի յարաճուն
հանդարտութեան մէջէն հեռաւոր սրադոչ ձայնի մը
արձագանգը լսուեցաւ:

— ... քէհատը, քիպրիթ ...

Ծերունին նուաղկոտ աչքերուն մէջ շողիւն մը
փայլեցաւ ու անմիջապէս մարեցաւ:

— Ան է, մրմռաց ու դողդոջ ձեռքովը չօշափեց իր
անթացուպը, որ անորոշ կերպով կ'ուրուագծուէր սեն-
եակին մութ յատակին վրայ:

Մէկ քանի վայրկեան եռքը խարխուլ ղրան բաց-
ուիլը կը լսուէր ու Ծերունին նստած սենեակին սեմին
վրայ երեւան կուգար, ղդոյշ ու վախկոտ շարժումնե-
րով, փոքր մարմինը Ռափիկին, վիղէն կախուած ուն-
նալով իր քառակուսի տուփը:

Հազիւ երեւցած էր, Ծերունին խեղդուկ ձայնով մը
պոռաց.

— Ծօ Ռափիկ, ինչո՞ւ ուշ մնացիր:

Տղան վարանեցաւ, դողաց, շուրթերը շարժեց ու
կմկմաց.

— Տէտէ, մուշտէրի էլաւ ...

— Վայ. բէք աղէկ, հոս բեր նայիմ, ի՞նչ ծախե-
ցիր ...

Ռափիկ քիչ մը քաշասրտուած, յառաջացաւ մին-
չեւ Ծերունիին ցած բազմոցին առջեւ ու վիղէն հանեց
տուփին կապը:

Դաժան Ծերուկը « Սա խանտիլը վառէ » պոռաց,
մինչ իր դողդոջ մատներն արդէն սկսած էին առ խար-

խափ չօշափել տուփին մէջ գտնուածները, ու քթին տակէն կը մռլտար.

— Մէկ, երկուք, երեք ...

Ռափիկ վազեց որմադարանին մէջէն առաւ կանթեղը, սրտաղողով վառեց զայն ու բերաւ դրաւ մեծ հօրը մօտ, բազմոցին վրայ: Կանթեղը սկսաւ պլպլալ իր դորչ կարմիր բոցէն արձակելով լուղոտ ծուխ մը, որ ցած ճեղունը կ'երկարէր մինչեւ, ու երբեմն իր տատանումներուն մէջ չկրնալով ուղղակի վեր ելլել՝ ծերունիին ճակատը կը մրոտէր: Գարշ հոտ մը սկսաւ տարածուիլ սենեակին մէջ:

Հիմակ Հաճի Մարտիրոսի կռնակը կլորցած էր տուփին վրայ, ակնոցով ղինուած աչքերը սոսկալի սեւեռումով կը դիտէին լուցկիի, ծխախոտի տուփերն ու թուղթի թերթիկները, զոր աջ ձեռքին դողացող ազատ մատներովը կը համբէր, բաղդատելով զանոնք դեղնած թուղթի կտորի մը վրայ երեւցող ծուռիկ մուռիկ թուանշաններու հետ: Ինչ մը անդիօք կեցած էր Ռափիկ աչքերը սարսափի բուռն արտայայտութեամբ մը յառած տուփին վրայ, շուրթերը սարսռուն, վերահաս փոթորիկի մը սոսկումներովն համակ: Ծերունին անյողդողդ, աչխարհքէն անգիտակ, իր կենսական գործին քննութեանը փաթթուած հոգւով մարմնով, ձայն ձուն չէր հաներ, կանթեղին երերուն անփայլ լոյսին մէջ աչխատելով, որուն սեւ ծուխը երբեմն իր ճերմակ լերկ գանկը կը լղուրոտէր: Ցանկարծ վեր առաւ գլուխը, ձեռքերը դուրս հանեց տուփէն, եւ ըսաւ.

— Ծախածներուդ փարա՛ն ...

Ռափիկ դողաց, ձեռքը իր բաճկոնին գրպանը խոթեց ու չատ մը մանրուք գրամներ դուրս հանելով՝ թա-

վեց բաղմոցին վրայ. Ծերունին սովալլուկ գայլի մը պէս որ իր ճանկերը կը նետէ որսին վրայ, յափշտակեց առաւ դրամները եւ սկսաւ համրել իր կոշկոռտա ափին մէջ:

Այդ միջոցին խեղճ Ռափիկին երեսը նայողը անպատճառ մեռած պիտի կարծէր զայն. չէր դողար, մարմինը սառած էր կարծես ու դէմքը դիակի դոյն:

Եւ մէկէն ի մէկ բան մը տեղի ունեցաւ սենեակին մէջ, անդուրեկ, սրտաճմլիկ բան մը. կանքեղին ծխարձակ բոցը ա՛լ չարունակ կը տատանէր խօլ չարժումներով. Հաճի Մարտիրոս իր տեղը չէր. հիմակ անոր հուժկու հասակը կը ցցուէր սենեակին մէջ, աչքերը բոցարձակ, ճերմակ մազերը դանկին վրայ խառնատառն, ու սեւ, ահարկու անթացուցան իր ճեռքերուն մէջ որ կ'ելլէր կայծակի սլացումներով, ամէն մէկ էջքին չոր աղմուկ մը եւ սրտակտուր ճիչ մը հանելով, որ կ'երկարաձգուէր մինչեւ յաջորդ հարուածը, նորէն արձակուելու համար աւելի բարձր, աւելի աղեկտուր:

Հաճի Մարտիրոս իր թոռը կը ծեծէր: Տուփ մը լուցկի եւ տուփ մը ծխախոտ պակաս էին, անշուշտ չաթաճճի ստամբակը ծախած էր զանոնք եւ ստակովը պտուղ գնած ու կերած էր. մեծապոյն ոճիրը ընչեղ ծերունիին համար, եւ այս քանի՛ երորդ անգամն էր. երկու երեք օրն հեղ մը այս յանցանքը կը գործէր Ռափիկ, ամենեւին չուղղուելով կերած սոսկալի ծեծերէն, ու երթալով ծերունին կը կատղէր, կը սաստկացնէր իր հարուածները, օր մը եւ դիշեր մը անօթի կը ձգէր տղան եւ սակայն չէր կրնար առաջքն առնել այդ ագէտին:

Եւ խեղճ տղան ճղիկ ճղիկ դալով կը պոռչտար.

— Աման տէտէ ... ոտկդ պագնեմ, տէտէ ... էս չառի ... էս չկոխծայ ...:

— Պիտի սատկուցունեմ քեզի, չան լակոտ ... կը խորդար Ծերունին յուղումէն խեղդուած ձայնով:

Բայց խոնջէնքը եկաւ կասեցուց Հաճի Մարտիրոսին ախտավարակ ձեռքը, պատին կրթնած կը հեւար կուրծքի խժլտացող ելեւէջով մը, ձեռքերը, երկու կողմէն կախուած, կը դողդողային, մինչ Ռափիկ, ահաւոր հարուածներէն խորտակուած, դեռնին վրայ կը փռուէր, ցաւադին հեծխիւններ արձակելով:

Ու կանթեղը խօլակերպ չարժումներէն հանդարտած թուխ բոցը կ'արձակէր չիպ չիտակ՝ մուխի գալարներ ղրկելով օդին մէջ դէպի ձեղունը, կէս մութի մէջ թաղելով երկու թշուառ արարածները, Ջըքսալընի անշուք այդ անկիւնը, խարխլիկ տան մը խոնաւ, մութ դեռնայարկին մէջ:

Ծերունիին մոլորադին ակնարկը, դիւային չարժումներով, կը պճլտար ժժդոյն լոյսին մէջ, գառադեղի վանդակին ծակերէն երեւցող անօթի վագրի մը բոցափայլ աչքերուն հանդուներակ:

Բայց յուղումն սկսաւ անցնիլ, թունդ եւած ջիղերը հանդարտեցան, ու դեռնէն առնելով անթացուպը՝ կաղն ի կաղ մինչեւ բազմոցը գնաց ու դիակի մը ծանրութեամբ իննալ անոր վրայ՝ քթին տակէն մռլտալով.

— Մէկալներուն պէս տո՛ւն ինչու չսատկեցար, ան տաեն հաց չէի կտնար ուտելու՝ է՛ս ալ կը սատկի:

Կէս ժամ ետքը, կանթեղին սեւ մուրն աւելի երկընցած էր ու զպիր Հոտն աւելի սաստկացած, Հաճի Մարտիրոսին հերախուխ գլուխը բարձն ի վար իննած էր հիմակ, դիմադծերու ահարկու ծռմռկումով մը բե-

բանը չափազանց բաց, կմախքի մը ցուրտ երախին նըմման, ու քանի չնչառութիւնը ուժգին հեւքով մը՝ դուրս ելլէր իր հիւանդ սրտէն, երկար դիծ մը կ'իջնէր կանթեղին մթագոյն բոցէն լուսաւորուելով:

Անդին, իւղոտ տախտակամածին վրայ, կը սառեբարկուէր փոքր նիհար մարմինը Ռափիկին որ մուչ մուչ կը քնանար անմեղի քունով, հակառակ քաշած թշուառութեանը, սիրուն եւ հաճոյալի:

Եւ երկու հանդիսակաց պատերուն վրայ հիմակ անոնց սառեբներն ալ կը խաղային քմչոտ դիծերով, այլանդակ կոտրուածքներով ու երկարաձգումներով. ծերունիին դլուխը, իր անդնդային երախին հետ միչեւ ձեղունը կը բարձրանար ամէն բան կուլ տալու ահռելի թափով մը, ու յանկարծ վար կը թաւալէր կանթեղին մէկ փոքր շարժումէն, ու մերթ կ'երթար միչեւ իսկ կը խառնուէր Ռափիկին չուքին հետ, որ վախու բարակ դիծերովը անհետ կ'ըլլար անոր տակ:

Ջըքսալըն հանդարտ էր, ծանրաթախիծ հանդարտութիւն մը որ ճիշդ հակապատկերն է ցերեկի թշուառութեան եռացող ժխորին: Գիչերապահը ճոխանովը կը տուիէր դետինը, եւ չուն մը, հեռաւոր փողոցէ մը, սուր կաղկանձ մը կ'արձակէր:

×

— Թուխիւնճի՛, սիկարա քէհաւը՛, քիսլի՛թ ...

Այս տխրաչունչ վայրոցը կը լսուէր զարճեալ փողոցներուն մէջ, փոքրիկ Ռափիկին յաւիտենական ձայնարկութիւնը որուն զուարթ ու կայտառ չեչտը քիչ քիչ տեղի կուտար լալագին եղանակի մը, հեծկլտուքներէ

ու հառաչներէ պատռտուած կոկորդէ մը դուրս թռչելով: Մանաւանդ առտուները, երբ բնութիւնը դեռ բոլորովին չէ արթնցած իր մթաստուեր թմրութենէն, Ռափիկ առջի դիշերուան զաւազանին հարուածներուն քայքայող ազդեցութենէն ընկճուած ու տխրահամակ, դրեթէ լալահառաչ կը հանէր իր ձայնը, ոսկորներուն մէջ զգալով դեռ կծու ցաւ մը եւ իր մանկային երեւակայութեան մէջ հրաչէկ երկաթներու պէս ցցուած տեսնելով հազարաւոր անթացուպեր որոնք պատրաստ էին ճղճիմ մարմնոյն վրայ ելլել իջնելու անխնայ, Ջախջախիչ:

Բայց երբ արեւը կը ծփար երկնքին կապոյտ յատակին վրայ, երբ ոգեւորութիւնը կը տիրէր վողոցներուն մէջ ու Ռափիկ կը սկսէր առուծախ ընել, իր գիղնած դէմքը վատ երեւոյթ մը կը ստանար, նուաղկոտ աչքերը կը բոցավառէին ու իր կայտռիկ ու չարաճճի հասակը կը պտըտցնէր վողոցէ վողոց, իր երկարաձիգ ու զուարթ կանչն արձակելով.

— Թութիւնճի՛ ...

Ու ցորեկները, հակառակ իր մեծ հօր խիստ պատուէրներուն, սովորութիւն ըրած էր վողոցի մը մէջ վար դնել իր տուփն, ու հասակակից տղաքներու հետ դանազան խաղեր խաղալ: Երբեմն ժամէն աւելի հոն կը մնար, տղայութեան անսանձ բնազդին համակերպելով, բայց մէկէն ի մէկ, յեղակարծ վերյիշումով մը որ պողպատէ դանակի պէս կը կտրէր կ'անցնէր իր էութենէն, կը մտաբերէր առջի դիշերուան ահաւոր տեսարանը, կը տեսնէր տէտէին դժոխային դէմքը, ու ինքզինքին դալով կը թողուր խաղ ըրօսանք, կ'առնէր ճիտը կ'անցունէր տուփին չուանը ու աճապարանքով

կը հեռանար, հիմակ անթացուպը կռնակին մէջտեղին ուտելու սարսափելի զգայութեամբ մը:

Բայց դեռ այդ վերյիշումը չունեցած ու խոյս չտուած, խեղճ Ռափիկ վատ արարքի մը զոհ կ'երթար, որ իր մատաղ կեանքը կը ջախջախէր: Ծաղին ամէնէն տաք կէտին, տղաքներէն մէկը, մանրանկարը դուցէ ապագայ այն մարդուն որ մէկու չարիք հասցնելու հետամուտ պիտի ըլլայ ուրիշներուն, կամացուկ մը առանց տեսնուելու, կը սպրդէր դէպի Ռափիկին տուփը ու ակնթարթի մէջ բան մը կը թռցունէր անկից. կամ տուփ մը լուցկի, կամ սիկարէթի թուղթ, կամ ծխախոտի ծրարիկ մը, ու չարութիւն մը դործած ըլլալու անդիտակից ուրախութեամբ մը համակ, կը դրպանէր զայն, Ռափիկին մեկնումէն եառ իր ընկերներուն հետ բաժնելու համար այդ անարդ կողոպուտը: Եւ խեղճ տղան, զիշեր ցերեկ չարաչար յոդնեցնելով հանդերձ իր տկար ուղեղը, չէր կրնար դանել դաղտնիքը այդ կործանարար անհետացումներուն: Շատ անդամ կը պատահէր որ առջի զիշերուան ծեծը սաստիկ ըլլալով, չէր ուզեր մասնակցիլ տղաքներուն ղբօսանքին, եւ երբ անոնք պատճառն հարցունէին, կը բանար իր աղտոտ չապիկին կուրծքը եւ կը ցուցունէր տէտէին իջուցած անդութ հարուածներուն երանչիէպները վտիտ ոսկորներուն վրայ. անսիրտ չարաճճիները, դործին տեղեակ, խնդալէն կը ճաթէին ու դարձեալ կը սոխպէին զայն իրենց հետ խաղալու. Ռափիկին սիրտը չէր դիմանար, վար կը դնէր անիծեալ տուփը, ու կը սկսէր վազվռտել, մինչ Գարեդին, չար տղան իր սովորութեան համեմատ, մատները դաղտադողի կ'երկնցնէր առնոր տուփին մէջ:

Ի՜նչ դժոխային սրտադողով կը պաշարուէր Ռաֆիկ, երբ արեւը մարը կը մտնէր եւ մութի ստուերները կը սկսէին սպրդիլ փողոցներուն մէջ· քայլը արագ չէր երթար· իր արցունքոտ աղուորիկ աչքերը երկինք կը սեւեռէր՝ գերագոյն անյուսալի օգնութեան մը աղաչանքովն առլի· բայց վերջապէս, ուզէր չուզէր, պիտի մտնար այդ տանջանարանը, գետնայարկի խոնաւ խուցը ուր ահարկու ծերունին կը սպասէր, անթացուպը ձեռքն առած:

Երբեմն, իր անքուն գիշերները, կատաղութեան անզօր թափեր կ՚ունենար Ռաֆիկ· անակնկալ ներշընչումով մը կ՚երազէր գտնել հեղինակն իր չարչարանքներուն, այն աներեւոյթ էակը որ իր տուփը կը կողոպտէր շարունակ, անխնայ· ու իր մոլեգնութեան մէջ վրէժ մը կ՚ուխտէր, անողոք, վայրագ վրէժ մը այդ անիծածին դէմ: Իր տկար բազուկներուն մէջ կ՚ուզէր խեղդել զայն, ջախջախել գանկը, կտոր կտոր ընել, կոխկրտել, չքացնել: Բայց, շուտով զգալով իր անզօրութիւնը, կը սկսէր յորդ արցունք թափել ու իր կարծր սնարը խածատել յուսահատօրէն ...

« Ձո՛ւկ, ձո՛ւկ, Ռաֆիկին ձուկը, կ՚ըսէր ամէն մարդ, թարմ, համով, աժան »:

Եւ իրաւունք ունէին· իր ընտրած ասպարէզին պատիւ կը բերէր կորովի, հաստաբազուկ տղան· ամէնէն ընտիր, պատուական ձուկերը կը բռնէր ու լեցնելով շավէլայի մը մէջ, փողոցէ փողոց կը պտըտցնէր, ա՛լ հիմակ իր հասուցած, մեծաղու ձայնովը պոռալով·

— Թողէ պառքըլար ...

Կը թուէր անոնց տեսակները, իր ամբողջութեամբը շրջուն ռէքլամ մը ըլլալով իր ձուկերուն, որոնց հետ յարգանքով ու փայփայանքով կը վարուէր միշտ, դիզելով զանոնք իրարու քով, զուգաչափօրէն, եւ ձուկերը այդ շարքերը արծաթի փողփողումներով կը շողային արեւուն տակ: Ամէնէն աւելի ինքզինքը սիրցուցած էր իր բարեսրտութեամբը, թաղին ամէնէն հարուստները անկէ կը գնէին պէտք եղած ձուկը:

Շատ տարիներ անցեր էին այն առենէն ի վեր ուր Ռաֆիկ, հազիւ տասներկու տարու, փողոցներուն մէջ ծխավաճառութիւն կ'ընէր, ամէն գիշեր ծեծ ուտելով տէտէէն:

Իրիկուն մը տուն դարձեր էր Ռաֆիկ ու ապշութեամբ տեսեր որ տէտէն անթացուպը չի վերցուներ իրեն զարնելու, եւ անկիւնը կքած կը հեւար: Անմիջապէս դրացիներուն օգնութեան կանչեր էր, որոնք վազեր եկեր էին, բայց ծերունիին վախճանը հասեր էր. Հազիւ ժամանակ եղեր էր քահանայ մը բերելու ու հաղորդութիւն առնել տալու մահամերձին որ, իր հուսկ յետին հառաչը չարձակած, թոթովելով ըսեր էր շուրջը գտնուողներուն.

— Ռաֆիկին ըսէք ... թիւթիւն ... չը գողնայ ...

Յաջորդ օրն իսկ Ռաֆիկ ալ զզուած, մէկ կողմ նետեր էր դժոխային տուփը, լայն ու հանդիստ շունչ մը առնելով:

Ու ձկնորսութեան սկսեր էր, անդիմադրելի կոչում մը զգալով այս արհեստին:

Հիմակ իսկ որ քսաներեք տարու էր, երբեմն առանձին գտնուած առենը, մանաւանդ գիշերները ան-

կողնին մէջ ստակումով կը յիշէր, իր մանկութեան զարհուրելի օրերը, աչքին առջեւ կուգար տէտէին դաժան, անարկու դէմքը, անոր աչքերուն կատաղի պճլտուքը երբ զինքը տեսնէր, եւ մանաւանդ, օ՜հ, մանաւանդ այն հրէ՜շ անթացուպը, որ իր մարմինը կը կործանէր, կը խոշտանգէր, իր քաշած աննկարագրելի տառապանքնե՞րը, գրկանքները. հապա այն անլուծելի, անմոռանալի առեղծուածը. այն անծանօթ պատճառը որով ամէն օր իր տունին մէջէն նիւթեր կ'անհետանային. սակայն չէ՞ր գլխաւոր պատճառն իր թշուառութեան ու իր չարչարանքին: Եւ իր կարճնեղ ձեռքերը դեռ մոլեգնօրէն կը դողէր այս պարագան յիշելով, որ բնաւ միտքէն չէր ելլեր, ու կ'ուզէր իր դիմացը տեսնել վատ արարածը՝ որ այդ անգթութիւնը կ'ընէր իրեն, ու բզկտել զայն:

Բայց հիմակ գոհ էր իր վիճակէն, գրեթէ երջանիկ էր: Գիշերները ծովուն վրայ կ'անցունէր շատ անգամ, ձուկ որսալու համար մէկ քանի ընկերներով, ու առտուները, չավէլան գլուխը զարկած, փողոցները կ'ելլէր՝ իր ուժեղ ձայնը տարածելով.

— Թազէ պալըքլար ...

×

Ցորեկ մըն էր, աշնան սկիզբը:

Ռափիկ ետ կը դառնար ձուկերուն մեծ մասը ծախած, սիրտը գոհ եւ ուրախ: Փողոցէ մը անցած պահուն, ուր շատ ծանօթ էր Ռափիկ, տունէ մը կանչեցին զինքը: Կարծելով որ ձուկ պիտի գնեն, վար առաւ չավէլան դրանը առջեւ ու ձեռքերը մէջքին դրած, սպասեց. դուռը կամաց մը բացուեցաւ ու կնոջ վշտայայտ,

դրեթէ նոր արցունքոտած դէմք մը դուրս երկննալով՝ մեղմիւ ըսաւ.

— Ռափիկ, տղաս, քիչ մը վեր կուգա՞ս ... զաւակս կ'ուզէ կոր քեզի ...

— Բէք աղէկ, մայրիկս, կա՛մ ... ըսաւ Ռափիկ ճուկերովը մէկտեղ ներս մտնելով. տղաղ ի՛նչ պիտի ըսէ քէ լինծի ...

Կինը հառաչ մը արձակեց: Պատասխան չտուաւ:

Զկնորսը եէմէնիները հանեց ու բոպիկ ոտքերովը կնոջմէն առաջնորդուելով վերի յարկն ելաւ, ուր սենեակ մը մտաւ:

Տխուր պատկեր մը պարզուեցաւ հոն իր աչքին:

Մահճակալի մը վրայ հիւանդ մը պառկած էր կմախացեալ. երիտասարդ մըն էր անշուշտ զոր հիւծախտը կրծած ու մահուան դուռը բերած հասցուցած էր. կը հեւար: Մնարին կողմը աթոռի մը վրայ քահանայ մը նստած էր, ու քթին տակէն բան մը կը մրմռար, հոգեվարքներուն աղօթքը:

Ռափիկ ներս մտաւ վարանելով, չփոթած. իրեն ընկերացող կինը կամաց մը անկողնին մօտենալով ըսաւ հիւանդին.

— Գարեգին, զաւակս, իչտէ Ռափիկը եկաւ:

Հիւանդը ելեկտրական ցնցում մը կրածի պէս, ամբողջ մարմնովը դողդողաց, աչքերը թարթափեց ու ակնարեւ ճիդով մը բացաւ զանոնք. Ռափիկը տեսնելով իր ղէմը, ուժովանքի լայն հառաչ մը արձակեց կուրծքէն. դլխովը նշան մը ըրաւ ձկնորսին որ մօտենայ:

Ռափիկ արմնալով զարմնալով, մօտեցաւ հիւանդին, քիչ մը յուզուած: Մահամերձը բռնեց անոր ձե-

լուխն ու իր անգոյն չուրթերն անոր ականջին տանելով կամացուկ մը ըսաւ.

— Ռափիկ, լինձ ճանչցա՞ր ...

— Չէ՛.

— Սա կ'ըսե՞ս ... պղտիկութեանդ թխթխուն կը ծախէիր տէ ... ցորեկները մէկտեղ կը խաղայինք ...

Ռափիկ զարճաւ հիւանդին երեսը նայեցաւ, յիշատակները պրպտելով. ու կ'երեւայ թէ անմիջապէս մը-տաբերեց.

— Ծօ հա՛, Գարեգինը ... վա՛յ զաւակը ... ի՛նչ էղար քի ...

— Պիտի մեռնիմ ... ամա մեռնելէս առաջ աֆ ըրէ ըրածիս ...

— Ինչ ըրիր քի աֆ ընեմ ...

Հիւանդին դիակնային դէմքը ցաւագին կծկում մը ունեցաւ. բռնեց նորէն Ռափիկին ձլուխն ու ականջն ի վար վսխաց.

— Խուխիդ մէջէն թխթխուն ... թուղթ ... քիսըրիթ դողցողը ես էի ... ա՛ֆ ըրէ ...

Մռնչիւն մը արձակելով ետ նետուեցաւ Ռափիկ՝ դէմքն ահռելի կերպով այլայլած, ժժդոյն, սեւեռակն, դողահար:

— Վա՛յ, տուն էիր հա՛ ... անօրէն ...

Ու վայրկեի արագութեամբ, ակնթարթի մէջ յիշեց իր ամբողջ տառապագին մանկութիւնը, թշուառութիւնը, չարչարանքները, ծեծերը, ամէն բան վերջապէս, որոնց պատճառն էր, միակ պատճառն էր այդ մահամերձ հիւանդը: Ռափիկ իր ուխտին հաւատարիմ, վեր առաւ իր ահարկու սեղմ բռունցքը՝ մէկ հարուածով ջախջախելու համար այդ անխիղճ, անագորոյն ա-

բարածը· բայց կանգ առաւ քայլ մը հեռուն· քահանան, այլատակամօրուս ծերուկ մը, բռնած էր իր բազուկէն, ու հիւանդը կը ցուցնէր մատովը:

Հիւծախտաւորը, մահճակալին վրայ կռնակի վրայ փռուած հիմակ աչքերը փակ, կզակը կը շարժէր միայն·

— Ա՛փ ըրէ ... ա՛փ ըրէ ... ա՛փ ըրէ ...

Ի՞նչ եղաւ, ի՞նչ զգաց Ռափիկ· վար ինկան իր հուժկու բազուկները, դէմքին ահարկու արտայայտութիւնը անհուն արգահատանքի մը փոխուեցաւ, թացութիւն մը շողաց աչքերուն մէջ, ու կերկեր ձայնով մը·

— Ա՛փ ըրի ... ախպարս ... ափ ըրի, ըսաւ ու խենդի պէս դուրս վազեց սենեակին դուռնէն, գահավիժօրէն վար իջաւ, նէմէնիները ոտքը անցուց եւ չալէլան գլուխը զարնելով, փողոցը նետուեցաւ, իր կսկիծին ու ահռելի տագնապին մէջ սա հին վաղեմի բացագանչութիւնն արձակելով·

— Թիւթիւնճի՛ ... սիկարա քէհատը ... քիպրի՛թ...

Դրացիները, որոնք պատուհանն էին, շատ խնդացին Ռափիկին այս անուշ կատակին վրայ:

ՋՈՒԿԻՆ ՓՈԽԱՐԷՆ

Խենդուկ, չուտիկ տղայ մըն էր Համբիկ, տասնըեօթը տասնըհինը տարու, աչքը փողոցներուն մէջ բացած, մանրանկարը ապագայ այն մեծ արկղային որ կա՛մ ջրհանին եռեւէն պիտի վազէ խարազանը ձեռքը կամ հրապարակներու վրայ իր խոպոտ ահագին ձայնով ձուկ պիտի ծախէ: Մայրը, որ լուացարարուհին էր Նաւամատոյցին բեռնակիրներուն, մինչեւ երկու տարու մեծցուցած էր զայն լուացարանին մէջ, չոր հաց մը ձեռքը տուած, զոր մանուկը կը կրծէր առտուընէ մինչեւ իրիկուն՝ ճզճզալով ճնճնալով: Յետոյ, որովհետեւ մայրը օրին մէկը շնչահեղձ եղած էր խամ ածուխի մուխէ եւ հայրն ալ, որ ձկնորս էր, ծովը ինկած էր ու խեղդուած, Համբիկ գրեթէ անտէր մնաց ու վեց տարեկանէն անդին փողոցներուն մէջ սկսաւ թափառիլ, գիշերները հազիւ պառկելու տեղ մը գտնելով ու ցորեկին ալ հազիւ կտոր մը հաց: Այս տաժանելի կենցաղը չէր մեռցուցած զայն, ընդհակառակը հուժկու մարմին մը եւ աննկուն հոգի մը պատրաստած էր:

Որովհետեւ երջանկութեան եւ հեշտակեցութեան վրայ գաղափար չունէր, իր հիմակուան վարած կեանքը աշխարհի երջանկագոյն կեանքը կը կարծէր: Առ-

տուբնէ մինչեւ իրիկուն վողոցները կը շրջէր, պատահական ծառայութիւններ ընելով, ջուր կրելով տուներուն, բեռներ տանելով առղին անդին, եւ այլ մանր մունր գործեր ընելով, որոնցմէ ձեռք ձգած առակին մէկ մասը իր ապրուստին կը գործածէր ու միւս մասն ալ պահով տեղ մը կը պահէր՝ ապագային աւելի չահաբեր գործով մը զբաղելու դիտումով: Իր աշխուժութեամբն ու յանդգնութեամբը ամէնուն համակրանքը կը գրաւէր: Շատ անգամ, երբ ուրիշ զբաղում չունենար, նաւամատոյց կը վազէր ու չոզենաւէն եկողներէն ոմանց բեռները չալկելով տուն կը տանէր:

Փիչ չատ հարուստ թաղի մը մէջ հաստատած էր իր գործերուն գլխաւոր կեդրոնը. պարապոյ ժամերուն, երբ կատարեալ առաքեակ մը, կատակաբանութիւններով, թռչունի եւ կենդանիներու ձայնի նմանութիւններով կը զուարճացնէր թաղեցիները, մանաւանդ զպրոց գացող փոքր աղջիկները, որոնք դրեթէ ամէն իրիկուն անոր չուրջը կը խռնուէին ու կ'ըսէին.

— Հայտէ, Համբի՛կ, կատուի թախկէթ մը ըրէ մեզի:

Այն ատեն առաքեակը կը սկսէր կատուներու ճչամրիտ պայքար մը որ միշտ կը վերջանար արուին՝ այսինքն լրեն վախուտտովը: Մանկուհիներուն ճվըլտուքը հաճոյք կը պատճառէր չարաճճի տղուն: Ինք որ բնաւ դիտակցութիւն չունէր ոչ ծնողքի, ոչ զրոջ, ոչ ո եւ է արտակցի գորովի վրայ, այն դաղտնի զօրութենէն մղուած որ ամէն մարդու սիրտին խորը կ'ապրի ու, պատեհ առիթով, դուրս կը պոռթկայ, Համբիկ, անդիտակցաբար, համակրանք մը, սէր մը զրեթէ կը զգար այդ փոքրիկ անմեղուկ արարածներուն համար, ու ալ

անդիմադրելի պէտք մը եղած էր իրեն անոնց պչրական շատախօսութիւնները լսել, ու գոհացնել անոնց ամէն տղայական պահանջումները:

Օր մը, իրիկուան դէմ, նաւամատոյց իջած էր, իր սովորութեան համեմատ բեռ փոխադրելու: Շոգենաւը մօտենալուն պէս, խումբ մը բոկոտն տղաքներ, որոնք հոն կը սպասեն ակնդէտ, սովալլուկ գայլերու պէս կը թափին շոգենաւէն դուրս ելլողներուն վրայ, իրարմէ յափշտակելով անոնց ձեռքը գտնուած բեռները: Համբիկ այս մասին բացառիկ ճարպիկութիւն մը կը ցուցնէր, ամէնէն « եաղլը միւշթէրի »ին ձեռքի բեռն առնելով մինչեւ անոր տունը կը տանէր: Արդ, այն իրիկունը, շոգենաւը մօտենալուն, բեռնակիրները արդէն կը սպասէին· դուրս ելլողներուն մէջ շքեղօրէն հագուած օրիորդ մը երեւցաւ որ ձեռքը բռնած երկու խոշոր ծրարները երկնցուց Համբիկին, որ առաւ զանոնք, անգամ մը աղջկանը երեսը նայեցաւ, եւ յետոյ հարցուց թէ ո՞ւր պիտի տանէր ծրարները· մանկամարդ աղջիկը թրթռուն ու ներդաշնակ ձայնով մը, որուն մէջ տիրական շեշտ մը կար, ըսաւ·

— Ետեւէ՛ս եկուր:

Համբիկ բազուկներուն տակ զետեղեց ծրարներն ու հետեւեցաւ մանկամարդ աղջկան, քիչ մը խռոված անոր մեծաշուք կերպարանքէն ու անուշ բուրումներէն որ կը խուսափէին անոր ամբողջ անձնիքէն: Մինչեւ այն ատեն ասանկ բաներ չէր զգացած· շրջազգեստին շրշիւնը, մանրիկ ոտքերուն խրոխտ կոխուածքը քարայատակին վրայ, դեղնադոյն ժանեակով եզերուած հովանոցին նազելական ճօճումը եւ մանաւանդ ծոծրակին սպիտակ միսը որ կ'երեւար օձիքին եռանկիւնի ճեղքէն,

բուրումլին կը գինովցնէին փողոցի այդ սատմբակը. ղզացած հաճոյքը այնքան բուռն եղաւ որ կը փափաքէր որ ճամբան անհունապէս երկար ըլլար, յաւիտենապէս վայելելու համար այդ քաղցր երանութիւնը. մինչեւ այն ատեն իրեն անծանօթ երազանքներ, խուռն ի խուռն կը խուժէին միտքին մէջ, կը գգուէին իր թաքուն ըղձայութիւնները. ու կը հեռանէր այդ մոռցածին էակին, գլխիչ բոյրերով ալլի մթնոլորտի մը մէջէն ինքնաբերաբար քալելով կարծես, լիաթոք ծծելով իր ռնգունքները շոյող այդ խելայեղիչ հոտանուտը:

Մանկամարդ աղջիկը մէկէն կանգ առաւ դրան մը առջեւ ու դառնալով Համբիկին.

— Տղայ, ըսաւ առանց անոր երեսը նայելու, հոս ձգէ եւ գնա:

Եւ քառասունոց մը դրաւ սատմբակին ձեռքը:

Համբիկ վրան անգամ չնայեցաւ ստակին. անախորժ յուսախաբութիւն մը կրածի պէս պահ մը քարացաւ մնաց, բայց շուտով խելքը գլուխը գալով՝ դանդաղօրէն հեռացաւ, ակռաներուն տակէն մռմռալով.

— Վա՛յ անիծից, ծօ՛ էս ասանկ աղուոր ախճիկ չէի տեսեր, ան ի՛նչ ճիտ էր:

Առաջին անգամ ըլլալով այն իրիկունը չգնաց իր սովորական փողոցը ու գլուխը չժողվեց փոքր աղջիկները, որոնք զարմացած այդ բացակայութեանը վրայ՝ ըսին իրարու.

— Համբիկը ո՞ւր է, չեկաւ աս իրիկուն, խօսք տըւած էր քի շունի պէս հաջէր:

Եւ շատ տխուր եղան փոքր աղջիկները այն իրիկունը:

Համբիկ հաց չկերած պառկեցաւ այն գիշերը՝ իր

երազներուն մէջ ընկղմելու համար: Շատ հեղ այսպէս կը պատահի, զգացում մը, որ կայ մարդուս ներսիդին եւ. իր գոյութիւնը չատ յայտնի չըներ, անակնկալ առթիւ մը մէկէն ի մէկ երեւան կուգայ՝ սաստիկ ցնցումներով որոնք ամբողջ էութիւնը կը դղրդեն: Համբիկ մինչեւ այն օրը չուսայա զգացում մը զրեթէ չէր ապրած այդքան բուռն կերպով: Ու այն իրիկուան փորձութիւնը չատ դէշ ազդած էր վրան:

Ու կը մոլտար իր խչտիկին վրայ երկնցած.

— Ծօ ան ի՛նչ ճիտ էր:

Սակայն, երբ առտուն արթնցաւ Համբիկ, երեսը կը փողփողէր. ժպիտ մը կ'երեւար չուրթերուն վրայ:

Ըսաւ ինքնիրեն.

— Ա՛լ աս մահալլէն կ'ելլամ, հոն կ'երթամ. հէ՛մ քնարը չատ կ'ըլլայ պէլքի. հէ՛մ ...

Ծօսքը ընդմիջեց, աչուըններուն մէջ չողիւն մը վայլեցաւ եւ ձեռքը ճակտին զարնելով.

— Ծօ՛ ան ի՛նչ ճերմակ ճիտ էր, մոլտաց:

Ըսածին պէս ալ ըրաւ. նոյն օրն իսկ այն փողոցին մէջ, — ուր կը գտնուէր առջի իրիկուան օրիորդին տունը, — վնտռեց ու գտաւ պարտէզի մը անկիւնը, ախտի պէս փոքր խցիկ մը, ուր վոխադրեց իր յարդէ անկողինը, քանի մը մանր մունր գոյքերը:

Ա՛լ այնուհետեւ այդ փողոցին մէջ թափառեցաւ, ամէնուն ցուցնելով իր ժպտուն դէմքը, ամէնուն համակրանքը վաստակելու ճեւեր ընելով. հոն ալ սկսաւ իր ծառայութիւններն ի գործ դնել, հիմակ աւելի եռանդով, աւելի աչխուժով. զրեթէ ամէն վայրկեան կ'անցնէր կը գտնար այն տունին առջեւէն, որուն հրապուրիչ պարունակութիւնը պատճառ եղած էր իր վոխա-

դրութեան. երբեմն պատուհանը նստած կը տեսնէր գայն ու գաղտագողի ակնարկով մը կը դիտէր անոր դէմքը. մանաւանդ սպիտակ ծոծրակը, որուն վրայ կը սարսռային սեւաթոյր մազերու քանի մը ցանցառ փընջիկներ: Մեծ վայելք մըն էին իրեն համար այդ վայրկենական ու վաղանցիկ նայուածքները:

Բայց պառկած առենը բուռն տխրութեամբ մը կը համակուէր հէք Համբիկ եւ ամէն անգամ որ իր յոգնած գաղրած ոտքերը կ'ներկնցնէր հանգստաւէտ խշխիկին վրայ կը մրմնջէր.

— Ան ի՛նչ ճիտ է պէ՛:

Իր յանդուգն բնաւորութեան օգնութեամբը, յաջողեցաւ իր ոտքը դնել իր երազած տունէն ալ ներս:

Հարուստ ընտանիք մը կը բնակէր այդ տան մէջ, հայր մը, մայր մը, երկու զաւակ՝ աղջիկ մը, օրիորդ Սիրանոյշ, եւ մանչ մը: Կնոջական ամէն դիւթութիւններով յղփացած սիրուն օրիորդ մըն էր Սիրանոյշ, որուն շատ երիտասարդներ աչք ունէին, թէ՛ գեղեցկութեանը եւ թէ հարստութեանը համար. բայց ինք զըժուարահաճ էր եւ բնաւ ականջ չէր կախեր իրեն եղած առաջարկներուն. գաղափարային աղջիկ մըն էր, որ ա՛յն առեն ամուսնական կեանքին մէջ սիրոյ մտնէր, երբ գտնէր իր մտատիպարը, որ տակաւին շատ հեռու ըլլալ կ'երեւակայէր ինք: Բայց իր կարծիքը սխալ եւ լաւ. երեկոյթի մը մէջ — ո՛հ, ի՞նչ պիտի ըլլար շատ մը աղջիկներու եւ երիտասարդներու վիճակը, եթէ չըլլային այս երեկոյթները — հանդիպեցաւ գեղեցիկ, իր երազած ձիրքերով օժտուած երիտասարդի մը որուն անմիջապէս համակրեցաւ: Աւելորդ է ըսել թէ երիտա-

մարդը առանց վարանելու փոխարինեց այդ համակրանքը՝ հաճոյալի խօսքերով:

Նորարծարծ սիրոյ քաղցր վայելումները շատ կարճ կ՚երեւան սոյն երեւոյթին քանի մը ժամերու միջոցին. գիշերը կ՚անցնի ամպի բրդուճի մը պէս զոր հովը կը վարէ կը տանի՝ երբ հազիւ կարմրերփնուած է Նորածագ արեւին շառայլէն: Տեսակցութիւնը նորոգել անկարելի ըլլալով, երիտասարդը կը յանդգնի իր սրտին բոլոր զգացումները ծաղկենկար ու անուշաբոյր թուղթին հաղորդել եւ զայն ղրկել իր սիրեցեալին: Օրիորդ Սիրանոյշ դողդոջ ձեռքով եւ ճակտին վրայ վաղանցիկ շիկնումով մը կարդաց սիրոյ այդ բոցեղէն արտայայտութիւնը որ կը վերջանար պատասխան ընդունելու պաղատանքով: Մանկամարդ աղջիկը որուն կը պակսէր տակաւին սիրային յանդգնութիւն, քանի մը օր մտածեց՝ միշտ ձեռքը բռնած երիտասարդին սիրերգը, որուն աղապատանքը կը մորմոքէր իր փափկասուն սիրտը. վերջապէս որոշեց պատասխան գրել, բայց ի՛նչ կերպով անոր ձեռքը հասցնել զայն. ամենափոքր զայթակղութիւն իր անուան շուրջը՝ կը սոսկացնէր զինքը. երկար մտածեց այս փափուկ կէտին վրայ եւ յանկարծ լոյս մը ծամեցաւ միտքին մէջ:

Օր մը, երբ տունը իրմէ զատ ոչ ոք կար. պատուհանը նստաւ եւ սպասեց:

Համբիկ կ՚անցնէր գաղտնի ակնարկներ նետելով դէպի պատուհանը. յանկարծ կանգ առաւ. հաւատա՞ր աչուըներուն: Բայց այո, զինքը կը կանչէր անիկա, նորէն նայեցաւ աչուըներուն բովանդակ սեւեռումովը եւ ա՛լ կասկած չունեցաւ, օրիորդը զինքը կը կանչէր. երա՞զ էր արդեօք:

— Թօհա՛ֆ պան, մրմռաց ստամբակը ու նեղս մըտաւ դռնէն որ բացուած էր:

Հիմակ Համբիկ իր դիմացը ունէր Սիրանոյշը, որ իր թովչէ աչուըները անոր վրայ յառած ըսաւ.

— Համբի՛կ, քեղի բան մը ըսեմ նէ կ'ընե՞ս:

— Հազար պան ըսէ՝ ամէնն ալ ընեմ, պատասխանեց Համբիկ, անանկ սրտագեղ անձնուիրութեան չեշտով որ մանկամարդ օրիորդը ուրախութենէն սարսռաց:

— Երդում ըրէ որ մէկուն չպիտի ըսես ինծի համար ընելիքդ, յարեց Սիրանոյշ:

— Չեմ ըսեր, մա՛ս վկայ:

Օրիորդը դրամանոդներով զարդարուն քորսաժին տակէն նամակ մը դուրս հանեց, պահ մը վրան նայեցաւ վարանումով, յետոյ ծռելով դէպի Համբիկին ականջը, անանկ որ իր չունչով անոր երեսը չոյեց, բան մը վշշաց: Ստամբակը աղջկան այդ դիրքէն օգտուելով անոր ծոծրակը դիտեց ու հառաչ մը արձակեց:

Ինչ յետոյ դուրս ելաւ Համբիկ՝ դրպանին մէջ ունենալով իրեն յանձնուած նամակը, զոր հասցէին պիտի տանէր, եւ մրմռալով.

— Աճայի՛պ, ատ նամակը մխսիւ Աբրամին պիտի տանիմ, բէկ աղէ՛կ, տմա ինչո՞ւ անոր նամակ կը ղրկէ կոր. մէջը ի՞նչ ղրած է տճասպա ... վա՛յ, հասկցայ, հը՛ ... ըսելէ դործը էվեր են ... տանի՞մ մի չը տանիմ ... տմա տանիմ նէ աղէկ կ'ըլլայ, չէ՞նքի հէլպէթ նորէն պիտի խրկէ ... հինդ խրուշն ալ կէչ վարա չէ ... տմա վարային տեղը էյէր ան ճերմակ ճիտէն ...

Լռեց, չհամարձակելով բարձրաձայն արտայայտել դաղափարը որ փայլակի արագութեամբ անցած էր միտքէն:

Ա՛լ հիմակ, պատուհանին առջեւէն անցած ատենը, Համբիկ բացէ ի բաց, առանց խոյնելու, կը ժպտէր Սիրանոյշի երեսին, որ հինգ ղրուշին առաջ բերած երախտապարտութեան նշանը կը կարծէր այդ խորհրդաւոր ժպիտը:

Առաւմբակին մոռածումը պարապ չելաւ, քանի մը օր եառքը, երբ իրիկուն մը, մթնելուն մօտ, Համբիկ դրանը առջեւէն կ'անցնէր, Սիրանոյշ որ կեցած էր հոն, նորէն թուղթ մը սպրդեցուց անոր ձեռքը՝ մրմնջելով.

— Նորէն անոր տար, Համբիկ:

Տղան՝ քառորդը դրպանը նետեց ու նամակը հասցէին տարաւ:

Չորս օր եառքը նորէն նամակ մը՝ Սիրանոյշին ձեռքէն Համբիկին դրպանը սահելով՝ յաւիտենական հասցէին յանձնուեցաւ:

Եւ ամէն անգամուն առաւմբակը հարստացաւ հինգ ղրուշնոցով մը:

Հինգերորդ անգամուն, երբ մանկամարդ աղջիկը նամակը յանձնեց Համբիկին ու դրամն ալ պիտի տար, տղան եա հրեց անոր ձեռքը, ըսելով.

— Ա՛լ վարա չեմ ուզեր:

— Հապա ի՞նչ կ'ուզես:

Համբիկ Սիրանոյշին մօտեցաւ, քծնող չունի մը պաղատանքը իր աչքերուն մէջ, մեղմիւ բռնեց անոր թեւէն եւ դրեթէ ականջն ի վար ըսաւ դողահար ձայնով.

— Ձիտէդ պաչիկ մը:

Մանկամարդ աղջիկը բուռն չարժումով մը եա քաշուեցաւ, աչուընները զայրոյթով չողացին, կարմիր բա-

րակ շուրթները փոթթուեցան, եւ զսպուած մոլեգին շեշտով մը ըսաւ.

— Կորսուէ՛ սրկէց, չափըն չունի ... կորսուէ՛, կ՚ըսեմ ...

Համբիկ՝ աղջկան այս զայրացկոտ կերպարանքէն քիչ մը սարսափահար՝ գրպանը դրաւ նամակը ու գլուխը սպառնագին երերցնելէ ետք՝ խոյս տուաւ ըսելով.

— Մտքէդ չելլայ այս ըրածդ, հըլը՛կ:

Ա՛լ անկէց ետքը Համբիկ բնաւ չերեւցաւ այն կողմերը. ամէն մարդ զարմացաւ այս անակնկալ անհետացումին վրայ. հարցուցին փնտռեցին իրեն համակրողները. մանաւանդ փողոցին մանրիկ աղջիկներուն շատ դպաւ անոր աներեւութացումը:

— Զաւալլը Համբիկ, արդեօք անօթութենէ մեռա՞ւ:

×

Տարիներ անցան:

Օրիորդ Սիրանոյշ երջանիկ եղաւ, ամուսնանալով այն երիտասարդին հետ զոր կը պաշտէր եւ զոր ամէն կատարելութիւններով օժտուած կը կարծէր:

Մեղրալուսինն անցած էր մեղրի պէս անուշ, բայց անոր պէս ալ վաղանցիկ: Հէք աղջիկը, որ անկեղծ սէր կը տածէր իր ամուսնին համար, ահագին, հոգեմաշ յուսախաբութիւն մը կրելու դատապարտուած էր: Քաղցր ու անդորր կենցաղ մը երազած էր վայելել ամուսնական կեանքին մէջ. իր այս երազը իրականութեան չփոխուեցաւ սակայն. վասնզի ամուսինը, յեղյեղուկ երիտասարդ մը, շուտով յափրացաւ, զզուեցաւ այս կաշկանդուած կեանքին հեշտութիւններէն, այդ

յարկէն դուրս փնտռեց հաճոյքի այն աշխարհը, որ բաց է ամէնուն եւ որ իր պզտիկութիւնները չռայլօրէն կը բաշխէ։

Սիրանոյշ նախ ուզեց ինքզինքը խաբել երկանը բունած ապօրէն ընթացքի մասին. բայց, շատ չանցած, ամէն պատրանք վանելու ստիպուեցաւ, վասնզի ամուսինը այնքան անտարբեր եղաւ իրեն նկատմամբ որ խեղճ մանկամարդ կինը, չհամարձակելով իր ծնողաց օգնութեանը դիմել, վասնզի անոնք քիչ մը հակառակած էին այս միութեանը, ուրիշ միջոցներու ձեռնարկեց. նախ ինք հետամուտ եղաւ գտնել պատճառը որով ամուսինը այդքան պաղած էր իրմէ, եւ կնոջական սուր հոտառութեամբ կռահեց որ ուրիշ կին մը իր իրաւունքները յափշտակած էր ձեռքէն, ամուսնին սէրն ու համակրութիւնը ի՛նք վայելելով։

Օրերով մտածեց ընելիքին վրայ եւ վերջապէս վըճռական որոշում մը տուաւ։ Լսած էր թէ նշանաւոր կին հաւահմայ մը՝ սքանչելի գուշակութիւններէ զատ՝ իրեն մէջ վշտակիրներուն ցաւերը կը դարմանէր անանկ դեղերով զորս բժշկութիւնը կ՚անդիտանար։

Ծարահատած, Սիրանոյշ, արցունքները հրելով աչքերուն խորը, հառաչները կուլ տալով, ելաւ այդ հաւահմային դնաց։ Խոշոր կին մըն էր վաթսուն տարու, բազմոցի մը անկիւնը հանդստաւէտօրէն նստած, ձեռքը համրիչ մը զոր շարունակ կը դարձնէր։ Մայրական գորովալի շեշտով մը ընդունեց մանկամարդ յաճախորդուհին, որուն կերպարանքը զննած էր փայլակէ աւելի արագ նայուածքով մը, ներս մտած պահուն։

— Եկու նայիմ, աղճիկս, տէ՞րտդ ինչ է։

Հեծիւն մը ելաւ հէք Սիրանոյշին կոկորդը, այտերը շառագունեցան, աչուըները լեցուեցան։

— Ըսէ, ախճիկս, ըսէ քի տէրտէր տէրման մը ըներ:

Անկեղծ ու սիրալիր այդ ձայնը յուզեց Սիրանոյշը: Սիրտը որ դուրս տուաւ իր բոլոր դառնութիւնն ու բոլոր վիշտը, լալով պատմեց իր առաջին սէրն ու ետքի դժբախտութիւնը, եւ աղաչեց պաղատեցաւ հաւահմաց կնոջ որ դեղ մը, դարման մը ընէ որով ամուսինը նորէն իր ընտանի յարկին մէջ վնտռէ ամէն հաճոյք ու ամէն վայելք: Կինը՝ դղածուած ձայնով ըսաւ Սիրանոյշին.

— Ջաւակս, հիչ հոգդ մընէր, քէշիկ ամէնուն ալ տէրտը աս ըլլար. ամիս մը չքշած՝ էրիկդ վրադ խենդ սիրտի ելլայ:

Յետոյ, անմիջապէս դէմքին արտայայտութիւնը փոխուեցաւ, աչուըները կխոսվին դոյուեցան, չուրթները սկսան երերտկալ՝ փսրտուք մը հանելով, ու ձեռքին մատներն սկսաւ տենղօրէն դարձնել համրիչին սեւ հատիկները:

Քառորդ մը տեւեց ասիկա:

— Ախճիկս, ըսաւ վերջապէս երբ այդ մունջ արտրողութիւնը վերջացաւ, հիմակ քեզի բան մը պիտի ըսեմ, տեղնի տեղօքը պիտի ընես, աղէկ մտիկ ըրէ, քիչ մը զօռ է սմա, ի՛նչ ընենք, ղաւակս, անքի աս տէրէձէներուն հասեր էս նէ, ամէն պանի խադլանմիշ պիտի ըլլաս. մինակ եա Պէյօղլուի, եա՛ Ղալաթիայի պալըխ բազարները կը կտնուի լէվրէկ պալըխի. վախդը անցած է, կտնուելուն ալ շատ չիսպհէ ունիմ, սմա մէյ մը նայէ. բէք սուղ ծախելու համար պաղը պալըխճի կը պահէ: Ինչ ընես չընես պիտի կտնաս աս ծուկը. կտա՞ր մի, կ'առնես ինծի կուզաս. փուչը կը հանենք մէջէն, ու պան մը կը կարդամ վրան, ետքէն տուն խաւուռմիշ

կ՚ըննես, կը ծեծես, թող կ՚ըննես, իրիկունը էրիկդ կայ նէ՝ կերած կերակուրին, խմած խաւլէին մէջ մէյ մէկ քիչ կը ցանես. կ՚ուզես նէ եաթախին մէջն ալ կրնաս ցանել: Էյէր ամիս մը չը քշած՝ էրիկդ բիրիբաք չըլլայ նէ՝ թող ինծի փալճի Մարեամ չըսեն: Հատէ կընա տէ ըսածս ըրէ, ախճիկս, ամա մութլախ ընելու է, հէ՛մ տուն պիտի ընես. պաշխասին չպիտի իմանայ:

Դուրս ելաւ Սիրանոյշ գլխիկոր բայց մեծապէս ըսփոփուած: Միտքը դրաւ այն իրիկունը իսկ, մութ ատեն, ամէն վտանգ աչք առնելով, յիշեալ ձուկը փնտռելու ելլել եւ ի՛նչ գին ալ ուզուի՝ տալ:

Բերայի փողոցներուն մէջ լապտերները արդէն վառուած էին. բարակ անձրեւ մը կը թիփթիփար. կառքերուն ու անցորդներուն երթեւեկը ցանցառցած էր: Կին մը՝ գլուխը սեւ շալի մը մէջ փաթթած՝ մտաւ այն փողոցը ուր հայ ձկնավաճառներ սփռած են իրենց տեսակ տեսակ ձուկերը, որոնց յատկութիւնները կը ծանուցանեն մեծադղորդ գոչիւններով: Կինը՝ երկչոտ քայլերով մօտեցաւ առաջին ձկնավաճառին ու կամաց մը հարցուց թէ լէվրէկ ունէ՞ր: Մարդը կնկանը երեսը նայեցաւ զարմացումով, գլուխը քերեց եւ ըսաւ.

— Ի՞նչ կ՚ըսես, քուրիկս, աս վախտ լէվրէ՛կ, նէ՛ կէղէր. իմ քովս չկայ, պաշխասիին հարցուր:

Սիրանոյշ, — ինքն էր, — թեթեւ հառաչ մը արձակեց եւ հեռացաւ. քիչ մը վար ուրիշ ձկնորսի մը դիմեց ու նոյն հարցումը ըրաւ.

— Իմ քովս չիկայ, քուրիկս, ամա, ինծի կուգայ քի Համբիկը ունենալու է. ան չունչանորդիին քովը ամէն պան կայ. ինծի նայէ, սա վարը սոլ թարաֆի խա-

նուէրը կը տեսնա՞ս կոր. ներս մտիր, Համբիկ հարցուր, պէլէի ան ունի:

Մանկամարդ կինը ցուցուած խանութը ուղղուեցաւ եւ ներս մտաւ դուռնէն: Բարձրահասակ մարդ մը կեցած էր եւ չավէլաններուն մէջ ճուկերը չարելու զբաղած. ոտքի չչուկ մը լսելով եւին դարձաւ: Կինը ներս մտած ու քովը կեցած էր:

— Համբիկը դո՞ւն ես, հարցուց:

Այս ձայնը լսելուն պէս՝ ձկնորսը ամբողջ մարմնովը դողդողալով.

— Իս էմ, ըսաւ:

— Լէվրէկ պալըխի կը դանուի՞ քովդ, ինչ որ ուզես կուտամ:

Ձկնորսը քայլ մը եաեւ դացած էր եւ պլպլացող կանթեղին լոյսովը դէմքը կը դիտէր այդ յաճախորդուհիին: Դառն եւ աղէտալի ժպիտ մը սահեցաւ ձկնորսին շուրթերէն:

— Կը կտնուի, պատասխանեց յամր ձայնով:

Եւ ծռելով, թաղոյկի մը մէջէ ճուկ մը դուրս հաներ, չավէլայի մը վրայ դրաւ եւ մատովը ցուցնելով.

— Իչտէ՛, ըսաւ:

— Ի՞նչ տալու եմ:

— Հիմա կ՛ըսեմ:

Ձկնորսը բացաւ չապիկին կուրծքը, ձեռքը ներս խոթեց եւ կարճ խուզարկութենէ մը եաքը թուղթի մը կտոր դուրս հաներ, ճուկին կռնակին վրայ բացաւ զայն եւ Սիրանոյշին դառնալով՝

— Սըվիկա կիտե՞ս ինչ է, հարցուց:

Մանկամարդ կինը ծռեցաւ ծաղկենկար թուղթի մը

վրայ, որ սակայն ժամանակ անցնելով դեղնած էր. ու կարդաց.

Պաշտելի Աբրամս,

Ես քաշուեցաւ ափիբերան եղած, ձկնորսին երեսը նայեցաւ սոսկումով եւ ակռաներուն մէջէն մրմնջեց.

— Համբի՛կ ...

— Ձիտէդ պաչիկ մը, պատասխանեց ձկնորսը ձեռքը ճուկին վրայ դնելով եւ Սիրանոյշին նայելով յօնութեամբ:

Անոնց աչուընները պահ մը իրարու մէջ մխրճեցան. իրարու շատ բաներ ըսին անոնք անձայն, մո՛ւնջ:

Յետոյ, չալը հանեց Սիրանոյշ, գլուխը դէպի առաջ խոնարհեց՝ մորթուող ոչխարի մը համակամութեամբը, վեր առաւ ծոծրակին մազերը եւ ձկնորսին մօտենալով ըսաւ.

— Պա՛դ:

Համբիկ պահ մը դիտեց իր առջեւ խոնարհող այդ դժբաղդ արարածը, աչուըններուն մէջ թաց ութիւն մը երեւցաւ, փոխանակ ծռելու քայլ մը ետ դնաց եւ ձայնով մը, ուր խորին տխրութեան երանգ մը կար, ըսաւ.

— Զո՛ւզէր, առ ճուկը կընա՛:

ՔԱՐԻՏԷԶԻՆ

Իրիկուննները, ժամը տասնէն անդին երեւան կ'ելլէր յանկարծ, իր խռպոտ ահռելի ձայնին ժխորն ղպացնելով, Ղալաթիայի փողոցներէն կատաղի հոսանքի պէս վազող, փրփրացող իրարանցումին մէջէն, բոպիկ կոշկոռտա ոտքերն անցուցած իր լայն ծայրակոր եէմէնին՝ րը, որոնք հազիւ թէ կկսուվին ծածկելով զանոնք, ներքաններուն մորթին ալ կաշխացեր բրտացեր էր ցեխին ու փոշիին մէջ յարատեւ քակռտումէն:

Իր խոշոր սրունքները կ'երեւային ապակէ փոքուռին մէջ, եւ բուրդէ դեղնագոյն զօտիի մը թոյլ ծալքերը չրեթէ անոր ամբողջ փորը կը ծածկէին: Ամառ ձմեռ նոյն բաճկոնակը կը հագնէր, նոյն կարճուկ սալթանը որ թէեւ կրնար իրարու վրայ գալ եւ զոցել անոր կուրծքը, բայց իր կորովի հուժկու մարմինին ամեհի ճոխութիւնը ամէնուն ցուցնելու խրոխտ դիտումով մը կարծես, քարխէզճին միշտ բաց կը թողուր իր կուրծքը, մազերու հոծ չաղապատումով մը սեւցած, մթին: Թխադոյն պեխեր վայելուչ ոլորումով կը վերջանային մինչեւ այտերուն կէսը, որոնց մոյնքը միապաղաղ կարմիր էր, արեւակէզ եւ խորշակահար կարմրութիւն մը: Աչուըներն հրացայտ էին, տարօրինակէս աղեղիկ: Ճամբան, իր քալուածքին մէջ արհամարհոտ պերեւեթումմը կը դնէր, զոր առաջին ակնարկով կռիւի հրաւէր մը կը կարծէիր: Փողոցէ մը դուրս կ'ելլէր մէկէն, ու կը

սկսէր իր ձեռքը բռնած չավէլային պարունակութիւնը ծանուցանել մեծ պոռչտուքով.

— Քարխէ՛՛դ, թազէ՛ թազէ՛:

Ո՛հ, ձեռքի ինչ հիացական ու զրգալի շարժումով կը չոյէր չավէլային մէջ վայելչօրէն չարուած կարմիր միջատները, քարխէդները, որոնց ամէն մէկը իր հոգիին պէս կը սիրէր, կ'ըսէր ինք:

Եւ ի՞նչպէս չհաւատալ դորովանքի այդ անհնարին արտայայտութեան, որ անկեղծութեան չեշտով մը դուրս կը թռէր անոր բերնէն:

Իր քարխէդներուն ամբողջ ցեղապրութիւնը, պատմութիւնը, բարքն ու վարքը դոց դիտէր ու բեւեռուց կ'ըսէր՝ այնպիսի ճշմարիտ համոզումով որ պահ մը դիմացինն ալ հաւատալու փորձութիւն մը կը ղգար: Ղալաթիոյ գարեջրատուններն էին իր սովորական վաճառատեղիները եւ որոնց մէջ ա՛լ հանրածանօթ էր «խոչոր ձայնով» քարխէդճին: Այնքան բուռն էր վարմրուկ միջատներուն վրայ ունեցած սէրը որ, եթէ երբեք մէկը իր դովասանքները ծաղրելու անխոհեմութիւնը ունենար, չատ դէշ վայրկեան մը կ'անցնէր քարխէդճիին հետ, որ բնաւ չէր ներեր այդ յանցանքին:

Եւ իրաւցնէ ալ անկարելի էր ախորժադրդիռ սքանչացումով չդիտել փոքրիկ խեցգետիններուն համաչափ դեղեցիկ այդ դէզը՝ տափակ լայն չավէլային մէջ փըռուած, իրարու քով, հատիկ հատիկ, ոսկիէ զանակներու պէս, ակնահաճոյ: Քարխէդճի Միրիկը ա՛լ հանրածանօթ եղած էր Ղալաթիայի բոլոր գինետուններն ու գարեջրատունները. անոր քարխէդին նմանը չի կար՝ թէ՛ համեղ եւ թէ մատ ըլլալուն: Միրիկ չատ անգամ կը պատուիրէր իր յաճախորդներուն որ անխնամ կեր-

պով զատեն քարխտէղները, յարդանքով ստկեն զանոնք, բարակ աղիքները ամենեւին չնետեն, որովհետեւ ուժկուտան մարմինին, եւ իբր վաստ իր ըսածներուն՝ իր հուժկու իրանը կը ցուցնէր, երդում պատառ ընելով որ լինք առաջ չատ, չա՛տ նիհար էր, եաքէն քարխտէղ ուտելով այդպէս դերցած, հաստցած էր: Ամէն մարդ հաճոյքով մտիկ կ'ընէր Մխրխկին այս ճոռոմ չատղրուցութիւններուն եւ հաւատալու ալ հովէր կ'առնէր: Բայց իր այս ռամկական հռետորութիւնը վսեմ երանդներ կը ստանար յանկարծ, խռպոտ ձայնին քաղցր ելեւէջ մը խառնելու ճիդ մը կը ցուցնէր, ամփոփուելու, կոկիկ երեւնալու ջանքեր կ'ընէր, բերանը այնչափ մեծ չէր բանար, ոտուընները քիչ մը աւելի կը հրէր եէմէնիներուն մէջ, մաղոտ կուրծքը կ'ուզէր պարտկել բաճկոնակին տակ, ֆէսն աւելի խնամքով կը զետեղէր գանկին վրայ երբ ներս մտնէր Պիէռ-Հոլ դարեջրատուննէն, ուր իրկունները, ժամը տասնըմէկէն անդին, սեղաններուն չուրջը կուգային կը չարուէին սովորական չաճախորդները, առջեւնին դարեջուրի մէչմէկ գաւաթ:

Օր մը չաճախորդին մէկը, որ միչտ հաճոյք կը զգար Մխրխկին հետ խօսակցելէն, զարմացումով նչմարեց որ իր ամէն ժամանակ տեսած հին եէմէնիներուն տեղ հիմա նորեր հագած էր անիկա. հեղնական չեչտով մը անմիջապէս հարցուց անոր այս տարօրինակ նորութեան չարժառիթը: Մխրխկ, որուն բացարձակ անծանօթ էր ամօթխածութեան զգացումը, յանցանք մը ըրած պահուն բռնուող տղու մը խպնոտ եւ երկչոտ չարժումն ըրաւ, չուրջը նայեցաւ՝ այդ հարցումին պատասխանը մէկէն գողնալու ակնկալութիւնով, բայց իր աչքը հանդիպեցաւ երկու սեղան անդին երիտասարդի մը քով

նատող մանկամարդ աղջկան մը որ հարցումը լսած ըլլալով՝ ինքն ալ պատասխանին կը սպասէր։

— Մէկալները հինցեր էին, ըսաւ մեղմ ու խորունկ հառաչով մը եւ անմիջապէս չավէլան առնելով դուրս ելաւ դարեջրատունէն։

Ա՛լ անկէց եառքը երկու չաթաթի չափ չմտաւ այն դարեջրատունը. մխայն, երբ առջեւէն անցնէր, դաղտապողի ակնարկ մը կը նետէր դրան ճեղքէն ներս ու կը վախչէր։ Բայց իրիկուն մը երբ դարձեալ ներս պիտի նայէր, կեցաւ, ձեռքը ճակտին տարաւ, մտածեց, վարանոտ, յետոյ յանկարծ դուռը բացաւ, ներս մտաւ եւ, իր սովորութեան համեմատ պտըտել սկսաւ սեղաններուն առջեւ, մեղմ ձայնով մրմռալով.

— Գըմբըզը քաքխոէ՛ղ։

Նորէն հոն նոյն սեղանին առջեւ նստած էին երիտասարդն ու մանկամարդ աղջիկը, սեւ մազերով, թխադոյն, չնորհալի սեւաղջեայ օրիորդ մը որուն աչուըներուն սեւեռումին տակ անպատճառ ոչխուռ մը կը դժար մարդ։ Շաբաթը գրեթէ երեք անգամ հոդ կուդային անոնք, երիտասարդն ու աղջիկը. առաջինը միշտ կուգար ու կը սպասէր երկրորդին. ձեռքի սեղմումէ մը եառք իրարու քով կը նստէին եւ փսփսուք մը կը սկսէր իրենց մէջ։

Երբ Միրիկ իր պատյտը չարունակելով անոնց առջեւ հասաւ, աղջիկը յանկարծ քովինին դառնալով՝ ըսաւ.

— Քարխոէղ ա՛ռ։

Միրիկին աչուըները վառեցան, ժպիտ մը եկաւ հասաը չրթունքներուն վրայ ու մարեցաւ, վեր առաւ չավէլան ու մատներովը խառնելով քարխոէղները, ը-

տաւ՝ ձայնին մէջ աննշմարելի յուզումով մը.

— Քուրիկս, ասանկ քարխտէդ հօմրիդ մէջը կերած չես, համէն հոտէն չես կշտանար, էն աղուորներէն տամ:

Եւ սկսաւ զատել ամէնէն խոշորներն ու ամէնէն կարմիրները, պնակի մը մէջ լեցուց ու լեցուց, տալու սրտաբուխ աւիւնով մը համակուած, մինչեւ որ պնակին մէջ ալ տեղ չմնաց:

— Քանի՞ փարա է, հարցուց երիտասարդը:

— Փարա՞, ըսաւ Մխրիկ տեսակ մը զարմացումով, չէ՛, աս հեղու փարա չեմ ուզեր, համը նայեցէք, էյէր աղէկ ըլլայ նէ պաշխա վախիդ փարա տուէք:

Եւ չավէլան առնելով դուրս ելաւ չտապով, թուղթէկ ակնարկ մը նետելէ եաք աղջկան երեսին, որ թեթեւսպէս ղեղնած էր հիմակ: Մանկամարդուհին քիչ մը ակներես անյագութեամբ մը կերաւ Մխրիկին կարմրուկ միջատները, ծծեց անոնց ամէն մէկ հատը, կերաւ, իր ճերմակ մանտրտիկ ակռաներուն տակ, ճզմելով քարխտէդներուն նուրբ վեճեկները, այն աստիճան որ քովը նստող երիտասարդը զարմացումով հարցուց.

— Գոհարիկ, ես չէի գիտեր որ այսչափ կը սիրես քարխտէդը:

— Օ՛հ, չատ կը սիրեմ, պզտիկութենես հայրս միշտ կը բերէր մեզի:

Երբ երկու գիշեր վերջը Մխրիկ ներս մտաւ Պիէռ-Հոլէն, մոյդ փէս մը կը ծածկէր անոր գլուխը առջի իւղոտ հին փէսին տեղ: Գօտին կորսնցուցած էր իր անհոդ թոյլ կապուածքը, ու տեսակ մը վայելչութիւնով ամփոփուած էր անոր կորովի մէջքին վրայ եւ չավէլան ալ, զոր առաջ անփութօրէն ալ կողմն ի վար կը կախէր,

հիմակ եղած էր անոր խոշոր կաշմբուռն ձեռքին վրայ համբարձիկ: Յաճախորդները խորին զարմանքով կը տեսնէին Միքիկին կրած փոփոխութիւնը քանի մը շաբթուան մէջ, կարծես գերբնական զօրութեան մը ազդեցութեամբը. ա՛լ անանկ կոպիտ շարժումներ, բիրտ շեշտեր, կոշտ խօսքեր չունէր. իր սիրելի քարտէզներուն վրայ իսկ ա՛լ նոյն գորովագին ակնարկը չէր նետեր, ուզողին կուտար ափին մէջ լեցնելով միջատները, տըրուած ստակը առնելով անտարբեր եւ դուրս ելլելով դարեջրատունէն՝ տրտմութեամբ մը համակուած կարծես:

Երբ այն գիշերը ներս մտաւ, ուղղակի մանկամարդաղջկան սեղանին գնաց, ու խնդալով հարցուց թէ ի՛նչպէս գտած էին իր քարտէզները:

— Շատ համով էին, ըսաւ մանկամարդուհին. նորէն տուր:

Միքիկ դարձեալ տուաւ միշտ շռայլօրէն եւ այս անգամ երթալու պահուն սեւեռուն ակնարկ մը նետեց աղջկան վրայ, որ սարսուռ մը ունեցաւ:

Անկէ վերջը խելացի գաղափար մը յղացաւ քարտէզճին: Այս ստորին դասակարգի մարդը իր անշնորհ մէջքի գօտիով, իր ապայէ հագուստին կոշտ հիւսկէնովը, այս աղջկան բնական վայելչութեան քովիկը անտեղի ու անպատշաճ բան մը կ'ըլլար. վազեց պատրաստ հանդերձեղէններու խանութ մը գնելու այն նեղ ու դըծուծ զգեստներէն մէկը զորս իր հսկայ ու խրոխտ մարմինը արհամարհած էր միշտ, անոնց վրայ ամէն բան պզտիկ, փտտուկ, ողորմելի կ'երեւար իր աչքին. հիմա բաղդատութիւն կ'ընէր եւ իր լայն ու դիմացկուն հագուստներուն գերազանցութիւնը կը հասկնար:

Ակամայ, գրեթէ ցաւով կը բաժնուէր անոնցմէ,

կ'ուրանար իր բոլոր անցեալը ու նոր ի նորոյ կը հագուէր, կերպարանափոխ կ'ըլլար: Հայելիին առջեւ ուր դնաց կենալու, ինքզինքը չճանչցաւ. ո՞վ էր անոր մէջէ երիտասարդը: Վճարեց ու դուրս ելաւ: Թէ՛ յուսահատ էր թէ ուրախ:

Այսպէս հագուած սգուած, Միրիկ աղէկ մը մաքրեց իր չավէլան, ամէնէն խոշոր, ամէնէն կարմիր քարիւղները դրաւ մէջը, ու, սիրտ ի տրուի, խնդալիր, ներս մտաւ Պիէռ-Հոլէն, առանց այլ եւս իր խոշոր ձայնով պոռալու. — Քարիւղ՛ը:

Գոհարիկ նստած էր երիտասարդին քովը, տրտում երեւոյթով. թաքուն ցաւ մը ճնշումքն տակ: Միրիկ, իր քալուածքէն բոլորովին վանելով սովորական կոպիտ ձեւը, չիք երիտասարդի մը ծեքծեքումովը մօտեցաւ անոնց սեղանին եւ վերէն վար դլխով խոնարհութիւն մը ընելէ ետքը, ըսաւ ժպտելով.

— Ասանկ քարիւղ հիչ կերած չէք, օրիորդ:

— Եւ սկսաւ պնակին մէջ լեցունել կարմիր միջատները:

Բայց աղջկան դէմքը, ի տես Միրիկին այդ խնամեալ կերպարանքին, մէկէն ի մէկ խոժոռցած, խիստ արտայայտութիւն մըն էր առած: Անհաճոյ յուսախաբութիւն մը ենթարկուող մարդու մը դառն կսկիծը կ'երեւէր դէմքին վրայ: Եւ մինչ քարիւղճին կը շարունակէր լեցունել պնակը, մանկամարդ աղջիկը հարցուց

— Ատ լաթերդ ինչո՞ւ փոխեր ես:

Եւ պահ մը վարանելէ յետոյ.

— Ա՛լ քարիւղ չեմ ուտեր, ըսաւ:

ՎԵՐՋ

« ՀԱՅ ԳՐԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ »

ՀԱՇՈՒԵԿՇԻՌ 1 Յունուար 1941 — 31 Մայիս 1942

ՄՈՒՏՔ		ԵԼՔ	
Սնտուկը պատրաստ դրամ 31 դեկտ. 1940ին	684,45	12րդ հատորին (Արդի Հայ Գրակ. Բ. հատոր) տպագրութ.	1368,90
Նուիրատուութիւն Պ. Բ. Տամլամեանէ	16280	14րդ հատորին (Երուխան) տպագր.	10900
Գիրքերու վաճառումէն գոյացած	3382,50	Թուղթ 13րդ հատորին համար	4000
Փոխառութիւն	6905,45	Թուղթ 14րդ հատորին համար	6420
		Ընդօրինակութեան ծախս	535
		Թղթակցութիւն, առաքում, գրենական պիտոյք, ֆլիշէ	308,40
		Ծաղկեպսակի	200
		Գրքերու փոխադրութ. եւ զանազան	640,10
		Պաշտօի վճարուած	2880
	27252,40		27252,40

Հաշուեքննիչ՝ Վ. ԹԱՓԻՈՐԵԱՆ

« ՀԱՅ ԳՐԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ »

A II
85467

« ՀԱՅ ԳՐԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆ
ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԷՆ ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԾ Է

Ֆր.

1· Ռուբէն Զարդարեան (1930) *սպառած*
2· Մելքոն Կիւրեան (1931) 40
3· Գեղամ Տէր Կարապետեան (1931) *սպառած*
4· Գեղամ Բաբսեղեան (1931) 40
5· Արփիար Արփիարեան (1931) 40
6· Գրիգոր Զօհրապ (1932) 40
7· Տիգրան Չէօկիւրեան (1933) 40
8· Օհան Կարօ (1933) 40
9· Երուանդ Օտեան (1935) 40
10· Արտաշէս Յարութիւնեան (1937) 40
11· Արդի Հայ Գրականութիւն, *Ա. հատոր* (1939) 40
12· Արդի Հայ Գրականութիւն, *Բ. հատոր* (1941) 40
13· Արդի Հայ Գրականութիւն, *Գ. հատոր*
(*Հայաստանի Գրողները*) *պատրաստութեան մէջ*
14· Եր· Սրմաֆէշլեանլեան (1942) 40

«Հայ Գրագէտներու Բանբեկամներ»ու

հասցէն է՝

M. BARSAMIAN
46, Rue Richer
- PARIS (9e) -

Imp. A. DER AGOPIAN
17, Rue Damesme - Paris